

סוגיות עכשוויות באמנות המערכה

גֵּן הַקְּטָבִים

איראן ורב־זירתיות

מרכז דדו
לחשיבה צבאית
בינתחומית

מהדורה מיוחדת
לרגל סדנת העיצוב
המטכ"לית - מאי 2023

סוגיות עכשוויות באמנות המערכה

בין הקטבים

איראן ורב־זירתיות

גיליון 39

אייר תשפ"ג

מאי 2023

אמ"ץ - תוה"ד - מרכז דדו לחשיבה צבאית בין־תחומית
משרד הביטחון - ההוצאה לאור

איראן ורביזרתיות

Iran and the Regional Military Challenge

Dado center for Interdisciplinary Military studies

את מאמרי בין הקטבים ניתן למצוא באתר מרכז דדו (דרך אתר צה"ל) או באמצעות עמוד ה־Facebook של מרכז דדו. המאמרים אינם משקפים את עמדת צה"ל או מערכת הביטחון הישראלית ומייצגים את דעת הכותבים בלבד.

מפקד מרכז דדו : תא"ל ד"ר איל פכט
עורך ראשי : סא"ל ד"ר איתי חימיניס
עורך ומנהל המערכת : גל פרל
עריכה לשונית : נרקיס אהרון אזרד והאלי סלומון

תמונת העטיפה : עיצוב : איתן שלמה ; תצלום : Depositphotos ודובר צה"ל

© כל הזכויות שמורות
למדינת ישראל - משרד הביטחון
נדפס בישראל, התשפ"ג - 2023

© All rights reserved to
The Ministry of Defence, Israel
הספר יצא לאור באמצעות משרד הביטחון - ההוצאה לאור

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר, כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט, אלא ברשות מפורשת בכתב מהמו"ל.

Printed in Israel

לפניות למערכת בכל נושא ובפרט בנוגע להצעות לפרסומים עתידיים :
dadocenter1@gmail.com

תוכן העניינים

5	הקדמת ראש אגף המכצעים	
6	הקדמת המערכת	
9	שער ראשון האתגר הצבאי אל מול איראן	
11	תפיסת העליונות בתחרות האסטרטגית בין ישראל ובין איראן	אל"ם ט' ואל"ם ר'
21	הגישה הצבאית של פגיעה במטרות ערך איראניות במלחמה רב־זירתית	תא"ל (מיל.) ד"ר מאיר פינקל
33	תנו למטכ"ל לנצח: המפתח להתמודדות עם איראן נמצא בפיתוח הכוח הטריטוריאלי	אלוף תמיר ידעי ותא"ל ערן אורטל
48	שער שני המדיניות אל מול איראן	
49	ישראל ואתגר הגרעין האיראני: גישה ביקורתית	פרופ' מאיר ליטבק
61	ממניעה להרתעה: אתגרים במעבר למזרח תיכון גרעיני	ד"ר ישי (ג'סי) פרס
79	מלנכוליה צבאית - על עלייתה ודעיכתה של האסטרטגיה הצבאית של ישראל להתמודדות עם איראן	סא"ל ד"ר איתי חימיניס
96	שער שלישי האתגר הרב־זירתי	
97	"מנשק חכם" ל"צבא חכם": השלכות התפיסתיות של הכניסה האיראנית ל"מועדון הדיוק"	תא"ל (מיל.) איתי ברון
119	תיאום ציפיות: מהו ניצחון במלחמת לבנון הבאה ומהו מחירו	תא"ל (מיל.) ד"ר מאיר פינקל
135	מחשבות על "עלות השחר" - סכנת ההצלחה	גל פרל
145	על הכותבים	

הקדמת ראש אגף המבצעים

בשנת ה'75 לעצמאותה, חוסנה וביטחונה של מדינת ישראל עודם מאתגרים. התמורות העולמיות, האזוריות והפנימיות – ממחישות ביתר שאת את החשיבות בשמירה על יעדי הביטחון הלאומי של המדינה, ובמרכזם, צה"ל כצבא העם, כוח מגן מרתיע ומכריע.

במוקד האיומים, בשנים אלו ובעתיד, נמצאת איראן, באופן ישיר ולעתים באופן מסונכרן, באמצעות שלוחיה במעגל הראשון ובמעגלים נוספים. לצד האיום הנשקף מאיראן נדרשת ישראל להתמודד בזימנית, ולעתים באופן מסונכרן, גם עם זירות נוספות ובהן חזבאללה בלבנון, החמאס ברצועת עזה, הטרור ביהודה ושומרון, ההתבססות האיראנית בסוריה. איומים משתנים ומתעדכנים לאורך הזמן, אולם באחרונה התחדד והתעצם הצורך להתמודד עםם בראייה של התלכדות רביזריתית.

גיליון ייחודי זה של "בין הקטבים", המוץ לקראת סדנת העיצוב המטכ"לית, עוסק באיראן ובאתגר הרביזריתיות. המאמרים בגיליון זה עוסקים ברובד התפיסות והמענים להתמודדות עם איראן כאיום המרכזי הנשקף לישראל, לצד ניתוח משמעותי האתגר הרביזריתי, באופן שפותח צוהר להבנה טובה יותר, וממחיש את הציווי להוסיף ללמוד ולהעמיק, בכדי להיערך להם טוב יותר.

סדנת העיצוב המטכ"לית, המתקיימת החודש, מהווה אבן דרך מרכזית בתהליך בירור האתגרים מולם ניצב צה"ל, גיבוש אסטרטגיה מערכתית, עדכון התפיסות להפעלה ולבניין כוח, ובהמשך גיבוש סדרי העדיפויות והמענים במסגרת התכנית הרב-שנתית.

בהספד שנשא הרמטכ"ל משה דיין על קברו של מא"ז קיבוץ נחל עוז, רועי רוטברג, באפריל 1956, הוא אמר: "זו גזרת דורנו. זו ברירת חיינו – להיות נכונים וחמושים חזקים ונוקשים או כי תישמט מאגרופנו החרב – וייכרתו חיינו". ציווי זה תקף ביתר שאת גם עתה, במשמרת שלנו. ההרתעה הישראלית נבחנת ומאותרת יום-יום, והיא נסמכת על הפעולות היוזמות ההתקפיות של צה"ל בזירות השונות, והפעילות היא רבה, מגוונת, יצירתית ורבת הישגים.

מדינת ישראל תידרש להמשיך לחיות על חרבה, וצה"ל הוא כוח המגן של האומה. על חרב זאת להמשיך ולהיות חדה ונכונה, מתאימה ורלוונטית לאיומים המתעדכנים, בהווה ובעתיד, מכלל הזירות והאויבים.

אלוף, ראש אגף המבצעים
עודד בסיוק
מאי 2023

הקדמת המערכת לגיליון מיוחד של כתב העת "בין הקטבים" בנושא איראן ורב־זירתיות ולרגל סדנת העיצוב המטכ"לית - מאי 2023

לפני כ־50 שנה, ב־21 במאי 1973, בשיחה עם פרום מטכ"ל אמר שר הביטחון דאז, רא"ל (במיל') משה דיין, כי להערכתו בהמשך השנה תעלה הסבירות לפריצת מלחמה רב־זירתית עם מצרים וסוריה, ושמדינות נוספות יסייעו להן, ובהן לוב ועיראק. "אנחנו הממשלה אומרים למטה הכללי: גינטלמנים, בבקשה להתכונן למלחמה"¹. כשפרצה המלחמה, על אף שהדבר הפתיע את ישראל והיא נכנסה אליה בעמדת נחיתות ובתנאים קשים, לחם צה"ל בשתי חזיתות וניהל מבצעים בחזית ובעומק כשהוא מתעדף הזירות השונות, עד שהצליח "להפוך את הקערה", לבטל את הישגי הצבא הסורי ולהכריע את הצבא המצרי בסיני. הצלחה זו נבעה אומנם מיכולתו של המטכ"ל, שבראשו עמד הרמטכ"ל דוד אלעזר, לנהג את צה"ל במלחמה, ועוד יותר מכך ממיומנותם המקצועית של מפקדי השדה של צה"ל בסדיר ובמילואים, אך לא פחות מאלה ההצלחה נבעה מכך שצה"ל נבנה מבעוד מועד להילחם במלחמה רב־זירתית ולנצח בה.

כיום, ישראל ניצבת שוב בפני אתגר רב־זירתי, כאשר הפעם האויב המרכזי הוא אינו אויב במעגל הראשון כי אם במעגל השלישי – איראן. הגיליון הנוכחי של "בין הקטבים" הוא המשך טבעי לגיליון קודם שעסק בהתמודדות צה"ל עם אתגר זה.² הגיליון הנוכחי, ראשון מבין שני כרכים, מרחיב את העיסוק בנושא וכולל דיון באתגר הרב־זירתיות, מתוך הכרה בכך שכל עימות עתידי בין ישראל לבין איראן ובעלי בריתה יתקיים בסבירות גבוהה ביותר מזירה גאוגרפית אחת.

במהלך השנה שחלפה מאז פורסם גיליון מעג"ש, עסק מרכז דדו בפיתוח ידע מערכתית־ביקורתית בנושא האסטרטגיה הצבאית של ישראל להתמודדות עם איראן. תהליך פיתוח הידע אפשר להגיע לתובנות חדשות, המאירות באור חדש את מצבנו הנוכחי. האסטרטגיה הצבאית של ישראל עד היום התמקדה במניעה ובהכלה, ומקורה בראשית שנות ה־90' של המאה הקודמת. מאז ועד היום, על אף השינויים

1 שמיר, איתן. **משה דיין: התפתחותו של אסטרטג**. מערכות ומודן, 2023, עמ' 445.

2 גיליון בנושא מעג"ש, מס' 35, פורסם במרץ 2022. הגיליון זמין במלואו באתר האינטרנט של מרכז דדו.

הרבים בסביבתה של ישראל, במעמדה האזורי ובמדיניותה של איראן, ישראל דבקה באסטרטגיה הצבאית שלה, שספק אם עודנה משרתת את האינטרסים שלה. מרכיב המניעה באסטרטגיה הישראלית התאים באותה עת לשלב הראשוני שבו הייתה מצויה תוכנית הגרעין האיראנית והתבסס בעיקר על פעולה באמצעות צד שלישי באיראן גופא, ומרכיב ההכלה היה בהלימה לעוצמה המוגבלת של האיום מצד שלוחיה של איראן במעגל הראשון – איום טרור וגרילה. בשנים האחרונות ישראל אף הרחיבה את גישת המניעה למעגל הראשון (המב"ס) ואת גישת ההכלה למעגל"ש ("ברית מדינות אברהם"). הניסיון לעשות מתיחה פרדיגמטית שתיתן מענה לאופי החדש של האתגרים והאיומים מצד איראן – נתקל בקושי רב. איראן קרובה יותר מאיפפעם למימוש שאיפותיה הגרעיניות ועומדת בראש קואליציה של גורמים בעלי יכולות צבאיות מדינתיות המאתגרות את ישראל בראייה רבזירתית. אי לכך ישראל נדרשת לאמץ אסטרטגיה צבאית חדשה ורלוונטית יותר כלפי איראן. הגיליון הנוכחי נועד, בראייתנו, לסייע לצה"ל להתמודד עם האתגר התפיסתי שהוא נדרש לו. הוא מתפרסם בתקופת זמן ייחודית של מתיחות רבה ביחסי ישראל ואיראן, המוצאת את ביטויה במעגלים קרובים ורחוקים (כפי שהומחש בהיבטים מסוימים באירועי מרץ 2023), וערב גיבוש אסטרטגיה צה"לית חדשה ותוכנית רבשנתית חדשה, שככל הנראה יקצו מקום גדול מבעבר לנושאים שבמרכז המאמרים שלפניכם.

מאמרי הגיליון מחולקים לשלושה שערים נושאים. השער הראשון מתמקד באתגר הצבאי אל מול איראן, ובו מאמרם של **אל"ם ר' ואל"ם ט'** מהאגף לאסטרטגיה והמעגל השלישי בצה"ל, המתאר את גישת "התחרות האסטרטגית" לעימות בין ישראל לבין איראן; המאמר השני, של **תא"ל (מיל.) ד"ר מאיר פינקל**, המציע כי הגישה המרכזית לפעולה ישירה נגד איראן תהיה תקיפה של מטרות ערך (מטרות שלטוניות) במטרה לכפות עליה הפסקה של הירי על ישראל ולשמר את מרחב הפעולה הצבאי בלבנון נגד חזבאללה; והמאמר האחרון בשער זה, מאת **מפקד זרוע יבשה, אלוף תמיר ידעי ותא"ל ערן אורטל**, המצביע על הצורך לחזק את הכוח היבשתי של צה"ל כמרכיב העיקרי בהתמודדות רבזירתית עם איראן ושלוחיה.

השער השני מתמקד בהצעת מדיניות כלפי איראן, ובו מאמרו של **פרופ' מאיר ליטבק** המציג ביקורת נוקבת בנושא האסטרטגיה הישראלית כלפי איראן; המאמר השני, מאת **ד"ר ישי (ג'סי) פרס**, העוסק במעבר ממניעה להתרעה ובאתגרים הכרוכים במעבר למזרח תיכון גרעיני; והמאמר השלישי החותם שער זה, מאמרו של **סא"ל ד"ר איתי חימיניס**, שהציע אסטרטגיה צבאית חלופית לזו שישראל מחזיקה בה כיום – אסטרטגיה של הסדרה והידברות.

השער השלישי של הגיליון מתמקד באתגר הרבזירתיות ומביא את מאמרו של **תא"ל (מיל.) איתי ברון**, המנתח את ההשתנות האפשרית של איראן וחזבאללה על רקע למידה מהמלחמות שהתקיימו ברחבי העולם השנים האחרונות; המאמר

הבא, מאת תא"ל (במיל.) ד"ר מאיר פינקל תיאר כיצד עשויה להיראות מלחמת לבנון השלישית, מה יהיו מחיריה ומה יכולים להיות הישגיה; ואחרון בשער זה מאמרו של גל פרל, הבוחן את מבצע "עלות השחר" בהקשר הרב־זירתי החדש המאפיין את התמודדות צה"ל עם אויביה של ישראל.

כמו תמיד, אנו מקווים שהמאמרים בגיליון יצליחו לקדם ולהעמיק דיון תפיסתי בנושאים שהם עוסקים בהם, בצה"ל ובמעגלים רחבים נוספים, ובכך לסייע לצה"ל באחת מהמשימות המורכבות ביותר שניצבת בפניו מאז הקמתו – התמודדות עם מעצמה אזורית וקואליציה רב־זירתית אשר מתמודדות באופן ישיר כנגד מדינת ישראל.

קריאה מועילה!

סא"ל ד"ר איתי חימיניס, עורך ראשי
גל פרל, עורך ומנהל המערכת

שער ראשון

האתגר הצבאי אל מול איראן

תפיסת העליונות בתחרות האסטרטגית בין ישראל ובין איראן - אל"ם ט' ואל"ם ר'

אל"ם ט' ואל"ם ר', קצינים באגף אסטרטגיה ומעגל שלישי.

תקציר

איראן הינה מעצמה אזורית בהתהוות אשר שוללת את קיומה של מדינת ישראל, חותרת ליכולת גרעין צבאית, מקיימת תהליכי בניין כוח קונבנציונאליים חסרי תקדים וממשיכה את התפשטותה ואת התבססותה באזור. מצרף תהליכים אלו עלול להוביל לאיום משמעותי על ביטחונה הלאומי של מדינת ישראל ולפגוע באופן ישיר באינטרסים הלאומיים שלה. מול אלה, על ישראל לאמץ תפיסת תחרות אסטרטגית¹ במרחבים נבחרים, תוך מיקוד וסנכרון לאומי, בהסתכלות מרחיקת רואי ובתהליכים ארוכי טווח. תפיסת העליונות בתחרות האסטרטגית מול איראן הינה תוצר של עבודת עומק משותפת בשנתיים האחרונות, בהובלת מטה איראן באגף אסטרטגיה ומעגל שלישי בשיתוף המוסד.

מבוא

בעשורים האחרונים מהווה איראן איום הולך וגובר על ישראל, הן ביכולותיה והן בנכונותה להפעיל את כוחה. האיום מצידה של איראן אינו מתמצה רק ברצונה ובחתירתה ליכולות גרעין צבאיות (כפי שהוכיח ארכיון הגרעין), אלא גם בהתפשטות שלוחיה, בהפצת מערכות נשק וחימושים ברחבי המזרח התיכון (ובעולם), ומעל הכול, באייקבלתה של ישראל כחברה במשפחת העמים, ושלילת זכות קיומה כישות ריבונית עצמאית, זאת תוך הפצת תקוות בקרב שונאינו כי קיים סיכוי ממשי להשמדתנו בעתיד.

בפעולותיה, חותרת איראן דה־פקטו לפגיעה בתפיסת הביטחון של ישראל,

1 מונח "התחרות האסטרטגית" נלקח בהשאלה מהתמודדות בין ארצות־הברית לרוסיה במלחמה הקרה. אין אנו מתיימרים להגיד כי אנו באותו מצב של ארצות־הברית ורוסיה, אך אנו רואים קווי דמיון רבים בהתבוננות שמושג זה מאלץ את המערכת: הסתכלות ארוכת טווח, על כל הממדים ובכל הכלים, מתוך הבנה שאין הכרעה במכה אחת אלא התמודדות רצופה, שתכליתה לשמר עליונות, להעצים את יתרונות הצד שלך תוך העצמת החולשות של הצד השני, והימנעות מהסלמה של התחרות במקומות שאינם נדרשים.

תוך אתגור יכולותיה של ישראל להגן על עצמה. בהקשר זה, ראוי לציין כי מצב שבו ישראל לא תצא כמנצחת ברורה מעימותים עתידיים, עלולה ל"תדלק" את שאיפתם ארוכת הטווח של אויבנו לראותנו קורסים כמדינה, וכפועל יוצא להביא לפקפוק עצמי בקרב אזרחי ישראל ביכולתה להתמודד עם המצב האסטרטגי המתגבר המתהווה סביבנו.

המצבים החמורים הביטחוניים שאותם עלינו למנוע:

1. קיומו של נשק גרעיני בידי המשטר האיראני.
2. יכולות פרטניות ומצרפיות של אויבנו להסב לנו נזק קונבנציונלי חמור בעת לחימה.
3. התפשטות איראן ושלוחיה במזרח התיכון והימצאותם קרוב לגבולותינו. נשאלת השאלה, מה עלינו לעשות על מנת למנוע את ההתהוויות החמורות המצוינות מעלה? ראשית, אנו נדרשים לשמר יכולת עצמאית ורובוסטית לתקיפת תוכנית הגרעין האיראנית בקבועי זמן קצרים. שנית, אנו נדרשים לוודא כי מדינת ישראל משמרת עליונות צבאית ברורה, אשר תאפשר סיום כל עימות צבאי במצב אסטרטגי משופר אל מול אויבנו. על צה"ל להיות מוכן לעימות אזורי רביזרתי כנקודת המכוון לבניין כוחו. שלישית, אנו נדרשים לוודא כי איראן אינה מעמיקה את התבססותה בגבולותינו ואינה מערערת את יציבותן של מדינות נוספות באזורנו, כבסיס להתפשטות עתידית.

כבסיס להשגת יעדים אלו, על ישראל לשמר את ה"מאפשרים" הבאים לאורך שנים רבות:

1. עליונות מודיעינית מול איראן (ובמזרח התיכון בכלל).
 2. עליונות טכנולוגית.
 3. שימור וחיזוק היחסים המיוחדים עם ארצות-הברית.
- בבסיס התפיסה מונחת ההבנה כי קיימת סבירות שבעתיד נעמוד מול איום שכמותו לא ידענו ב־75 שנות קיומנו במדינת ישראל. בעברנו התמודדנו עם איומים משמעותיים רבים, וישראל היתה חלשה משמעותית יותר מהיום, אך איומים אלו היו שונים במאפייניהם. במאמר זה נרצה לעמוד על חומרת האיום המתפתח מולנו, תוך ניתוח הסביבה האסטרטגית המתהווה, ולבסוף להמליץ על התפיסה הנדרשת לטובת התמודדות מתאימה עם האתגר.

לאן הולכת איראן?

איראן הינה מעצמה עתיקה בעלת היסטוריה עשירה. שטחה גדול פי 75 משטח ישראל, אוכלוסייתה מונה כ־86,000,000 תושבים (פי 9 ממדינת ישראל), היא עשירה במשאבי טבע (שנייה בעולם במרבצי גז ורביעית בעולם במרבצי נפט) ומורכבת ממיעוטים רבים שמהם המיעוט הפרסי הוא הרוב השולט. לאיראן עוצמות רבות. היא מעצמה צבאית וטכנולוגית, והדבר מבדיל אותה מיריבותיה הוותיקות של ישראל. באיראן אוכלוסייה משכילה (מתמטיקאים ופיסיקאים) ותעשיית ביטחון מתקדמת ומתפתחת בקצבים מהירים מאוד. איראן

אינה מסתמכת על נשק ממדינות אחרות, אלא מפתחת אמל"ח לשימוש עצמי ואף מספקת נשק מתקדם לאויבותיה של מדינת ישראל. בעזרת יכולות אלו מרחיבה איראן את השפעתה האזורית ומובילה לאתגר בינלאומי נרחב, שאותו פוגשת ישראל כ"ראשונה בחזית".

ראוי להוסיף כי בשנים האחרונות אנו חוזים, ונמשיך לחזות, בהבשלה של תהליכי בניין כוח בתחום הטק"ק, הכטמ"מ, השליטה הספקטראלית ומערכות ההגנ"א, תהליכים אלו עלולים להגביר את תאבונה של איראן ללקיחת סיכונים ולאתגור המסגרות סביבה, מעצם התעצמותה. נוסף על כך, בעתיד הקרוב יש צפי לעלייה בפוטנציאל של חדירת מערכות הגנ"א לאזור, אשר עלולות לאתגר את חופש הפעולה הישראלי במרחב.

כמורכן, לאיראן משאבי טבע רבים היכולים לאפשר לה עמידות ארוכת טווח במצב כלכלי קשה. יש לה גם נחישות אסטרטגית כחלק מהווייתה (כולל אימוץ דפוסי חשיבה ארוכי טווח), והיא בעלת יכולת ספיגה ועמידות מעצם גודלה ומשאביה.

עם זאת, איראן מתמודדת עם אתגרים רבים, בהם מצב כלכלי חמור הנובע מהשקעת חסר לאורך שנים, משחיתות עמוקה ונרחבת, לצד חלוקת משאבים אי-סימטרית, ומיעוטים רבים המתאגרים את השלטון המרכזי.

איראן המהפכנית כבולה בשלושה מתחים מרכזיים אשר אין היא יכולה ליישבם מבלי לסתור את ערכי המהפכה, וכאן חולשותיה המרכזיות:

א. **המתח הפנימי** – בין הדאגה לאזרחיה לבין קיום חוקי המהפכה השמים מגבלות רבות עליהם. המתח הזה התפרץ לפני כמה חודשים ואינו ניתן ליישוב ללא שינוי מהותי בהתנהלות המשטר. מתח זה ימשיך "לנגוס" במשאבים (כלכליים וקשב) מן ההנהגה.

ב. **המתח האזורי השיעי/סוני** – איראן, אשר רואה בעצמה מנהיגת העולם השיעי ("המדוכאים"), נמצאת בחיכוך קבוע עם העולם הערבי הסוני ברובו. גם אם איראן תצליח להסוות את שאיפותיה להגמוניה אסלאמית, בסופו של דבר לא תצליח ליישב את הבעיות האזוריות שהיא מייצרת, ללא שינוי מהותי בהתנהלותה.

ג. **המתח העולמי** – כמהפכנית, איראן אינה מקבלת את הסדר העולמי הקיים וחותרת לשינוי ההגמוניה המערבית. מתח זה מוביל לעימותים רבים עם העולם המערבי, גורר מחירים כבדים שאותם איראן משלמת ביחסיה הבין-לאומיים ובכלכלתה. מתח זה אינו ניתן ליישוב כל עוד המשטר האיראני לא ישנה התנהגותו באופן מהותי ומן היסוד.

איראן, תחת המשטר הנוכחי, דבקה בשנאת ישראל ומהווה השראה רוחנית ומשענת כלכלית לכל שונאינו. לולא איראן ואופן פעולתה, מצבה של ישראל היה משופר בעשרות מונים וללא איומים אסטרטגיים נראים לעין.

בחינת הווקטורים בהסתכלות ארוכת טווח מציבה בפנינו תמונת מצב מאתגרת.

יש אף שיאמרו כי לאור זליגת טכנולוגיות אזרחיות זולות למרחב הביטחוני, השנים הקרובות טומנות בחובן פוטנציאל שלילי משמעותי לקיזוז יתרונה הטכנולוגי ביטחוני היחסי של ישראל, על איראן בפרט ועל אויבותיה באזור בכלל. ראוי לציין כי המשך הווקטורים הנוכחיים – קרי דבקות איראן בשנאת ישראל, תוך שלילת קיומה והמשך בניין כוח נרחב והשקעת סכומי עתק בתמיכה באויביה של ישראל – יחייבו את ישראל להשקעת משאבים רבים לטובת היערכות לעימות אפשרי מול איראן והציר המתגבש, זאת לטובת הצבת מענה ראוי ומתאים אל מול האיום המתפתח (איראן גופא ושלוחיה).

הסביבה האסטרטגית

בפרק הקודם נותחו תהליכים פנימיים באיראן. לצד תהליכים אלו מתקיימים גם תהליכי עומק בסביבה האסטרטגית הרחבה. להלן ניתוח הסביבה האסטרטגית בראי האתגרים הצפויים למדינת ישראל בשנים הקרובות:

הצד "אדום" – איראן כאויב המרכזי בסביבה הגאואסטרטגית של ישראל.
 חתירה לגרעין צבאי – יכולת גרעין צבאית בידי איראן תחמיר באופן דרמטי את מצבה האסטרטגי של ישראל (ושל כלל מדינות העולם החופשי). לא מפני שלמחרת היכולת תשגר איראן טיל בליסטי בלתי קונבנציונלי לעבר ישראל, אלא מפני שהמשטר האיראני ירגיש עצמו חסין להפיכה מבית, יפחית את הסבירות להתערבות חיצונית בענייניו, יגביר את ביטחונו העצמי ואולי את תאבוננו ללקיחת סיכון, ועלול להוות "מטרייה" לכלל ה"פרוקסי" האזוריים שלו. נוסף על כך, התגרענות איראנית תאיץ בסבירות גבוהה מרוץ חימוש גרעיני באזור (ומעבר). אנו איננו שותפים לאמירות הנשמעות בעת הנוכחית כי "אזור גרעיני" מהווה פוטנציאל להגברת היציבות (לא תמיד ניתן להסתמך על ההיסטוריה בבואנו לחזות את העתיד).

איראן שוללת את קיומה של ישראל, ומחזירה את תקוות אויבנו שיוכלו לנצחו בטווח הארוך, בין אם עלידי התשתנו בסבבי לחימה בלתי נגמרים או בדרך של חרחור ריב ומדון בתוכנו. בבחינה היסטורית ניתן לומר כי ישראל מְמשה את חזון "קיר הברזל" של ז'בוטינסקי (בן גוריון). קרי היינו חזקים מספיק והכרענו את אויבנו הערבים כל פעם מחדש, עד שנטשו את הרצון להכריענו (וקיבלו אותנו באזור מחוסר ברירה ומתוך הכרה במציאות). איראן מחזירה את תקוות הערבים שאולי אין זה סופו של פסוק.

איראן מפתחת יכולות אש נרחבות ומתקדמות לשימוש עצמי, ובמקביל מהווה ספקית הנשק המרכזית של האזור. אנו בעיצומו של תהליך התחמשות אויבנו בנשק מדויק בכמויות הולכות וגדלות. אין סיבה לא להניח שגם החימושים הפשוטים יותר יעברו תהליכים של דיוק. הגעת אויבינו להיקף נרחב של אמל"ח מדויק סביבנו, תחייב את ישראל למענה רובוסטי שלם – הגנתי והתקפי. יתרה מכך, סביר כי פרויקטי בניין כוח נוספים יזלגו לאזור, כגון מערכות הגנ"א מתקדמות, אשר עלולות לאתגר את עליונותה של ישראל במרחב.

התפשטות אזורית איראנית – רבות נכתב על הפרוקסי האיראני, על השאלה כמה איראן שולטת בו, והאם הוא נכס או נטל. בדיון בשאלה זו אנו רוצים להצביע על שני נושאים היכולים להוות התפתחות חמורה מבחינתה של ישראל. האחד, התבססות פרוקסי איראני בסמוך לגבולותיה של ישראל, הזמין לאתגור ישראלי שוטף, ואתגור נרחב יותר בעת עימות. השני, התפתחות תהליכים היכולים לערער מדינות נוספות באזור אשר מהוות חוצץ גאוגרפי בינינו לבין איראן. תהליכים אלו יכולים להתהוות במשך עשרות שנים, ובהם המשך התעצמות המיליציות השיעיות בעיראק או בתימן עד כדי הפיכתן למיליציות השולטות בשטח ומתחמשות באמל"ח נרחב. קריסת מדינות בתווך עלולה להביא את האיום האיראני אל גבולותינו. יחסי הגומלין שבין איראן לפרוקסי העיקרי שלה – חזבאללה – משתדרגים ומובילים למורכבות נוספת.

חזבאללה נבנה כאקדח לרקתה של ישראל לטובת הרתעתה מתקיפת תוכנית הגרעין האיראני. בשנים האחרונות חזבאללה צבר אמצעי לחימה רבים מאיראן גופא, וכעת "ברית ההגנה" בינה לבין חזבאללה יכולה להיות הדדית. לא רק שחזבאללה יתערב אם איראן תותקף, אלא שאיראן יכולה להתערב אל מול איום ממשי ופגיעה בחזבאללה. ההיסק מחיפוי הדדי אפשרי זה, הוא שישראל צריכה להיערך להתמודד עם שתי הזירות בו־זמנית ולצאת מהן כשידה על העליונה ("במצב אסטרטגי משופר" לכל הפחות).

צד "לבן" (הסביבה הגלובאלית) – מעבר מעולם חד־קוטבי לעולם רב־קוטבי.

ארצות־הברית – העידן שבו הייתה ארצות־הברית ההגמונית העולמית – בדעיכה. עליית סין, ואתגורה של ארצות־הברית כמעצמה היחידה בעולם – מתעצם מדי יום. התהליכים בזירה העולמית בשנה האחרונה רק ממחישים את כניסתנו לעידן של חוסר יציבות, הנובע משינוי יחסי הכוחות המעצמתיים בעולם, ומכאן שישראל נדרשת להיות חזקה מאוד בעידן שבו מדינות עלולות להרשות לעצמן לאתגר מדינות אחרות בקלות יחסית. תהליכים פנימיים בארצות־הברית והתחזקות הכוחות האולטרה פרוגרסיביים בשמאל, עלולים לאתגר את התמיכה הבלתי מתפשרת הדו־מפלגתית בישראל.

מנגד, חשוב לציין כי ישראל עודנה בת בריתה המרכזית של ארצות־הברית במזרח־התיכון. ברית זאת נשענת על ערכים משותפים כמו גם על אינטרסים תואמים בתחומים רבים. ככל שנשכיל להיות נכסיים יותר לארצות־הברית, כך יעלה ערכנו, וככל שנהיה תלויים יותר באמריקאים, כך ייחלש כוחנו. לשמחתנו, נכסינו הביטחוניים הם יקרים מפז, גם אל מול המעצמה האמריקאית, ועלינו להעצים ככל יכולתנו את נכסיותנו בהקשרים אלו.

אירופה – המלחמה באירופה, והמעבר לעולם רב־קוטבי ומעורער יותר, מובילים להזדמנויות בעבור ישראל בתחום שיתופי הפעולה הביטחוניים. על ישראל למנף שיתופי פעולה אלו להישגים ולתמיכה בהתמודדות הרחבה מול איראן.

מדינות האזור – "הסכמי אברהם" ותהליכי העומק המתקיימים מול מדינות האזור הינם בעלי פוטנציאל רב ונרחב.

ראשית הם שוללים את עצם התפיסה האיראנית השוללת את קיום ישראל. שנית, הם מאפשרים שת"פ ביטחוני לטובת בלימת איומים משותפים (כדוגמת איראן). שלישית, הם מאפשרים מו"פ משותף והתקדמות טכנולוגית. רביעית, מדובר בפוטנציאל להגדלת ההשקעה הכלכלית המשותפת בביטחון האזורי, מתוך ראייה של פיתוח ושימור היציבות הביטחונית כתורמת לכלכלה האזורית. פרט לשיפור הביטחוני, הנ"ל טומן בחובו פוטנציאל גדול לתרומה לכלכלת מדינת ישראל.

תורכיה – בהסתכלות ארוכת טווח, לתורכיה יש פוטנציאל לחזור לדומיננטיות אזורית עם אפשרות ממשית לאתגור ההתפשטות האיראנית (אחרי שתפתור בעיות פנימיות קשות). נכון לישראל להשקיע מאמצים בשימור ובהעמקת הקשרים עם תורכיה, ככל הניתן, בהתאם למצב הפוליטי הפנימי בתורכיה.

רוסיה וסין – כמעצמות המהוות משענות לצד האיראני. על ישראל לנסות ולפתח מנופים להשפעה על מדינות אלו, כפוטנציאל לערעור וריסון משענותיה של איראן.

צד "כחול" (ישראל)

ברמה המדינית – קיים פוטנציאל להידוק היחסים והאינטרסים עם ארצות-הברית, בכל הנוגע לאיום המתהווה מאיראן, עקב התנהגות איראן במישור הבין-לאומי (תמיכתה ברוסיה במלחמה באוקראינה), ויחסה לאזרחיה כפי שבאים לידי ביטוי בגל המחאות הפנימיות.

ברמה הצבאית ביטחונית – צה"ל מצוי בעיצומו של תהליך האצת מוכנות אל מול האיום האיראני. הן בפיתוח יכולות לפגיעה בתוכנית הגרעין והן במוכנות למערכה רחבה. מצד אחד, אנו חזקים מאי פעם ובעל עליונות מודיעינית וטכנולוגית על אויביו, ומצד שני קיימים פוטנציאלים לא מעטים הצפויים לאתגר את המערכה הישראלית:

1. פוטנציאל לאתגור ישראל באופן רביזרתי, כולל זירות שמולן לא נדרשנו להתמודד בשנים האחרונות, כגון תימן ועיראק.
2. נושא המשילות ואתגר ההתמודדות בעת לחימה עם התפרעויות ואליםות מצד ערביי ישראל, כתהליך מרכזי שמחייב היערכות והקצאת משאבים גדולה.
3. פוטנציאל להתפרקות הרשות הפלשתינית כתהליך שיאתגר את ביטחון ישראל ויחייב הקצאת משאבים מתאימה (קשב, כוח אדם, אמצעים).
4. איום הדיקו שעולה מדרגה הן מעזה והן מלבנון.

ישנה עליית איומים בממד הקיברנטי ורצון איראני להשפיע על יכולות משילות הפנים בישראל, תוך ערעור הממסד הפוליטי-ביטחוני.

ישראל, ותעשיותיה הביטחוניות, נמצאות בחזית הטכנולוגיה כמעט בכל תחום ביטחוני. ישנה הזדמנות בלתי רגילה למיצוי שיתופי הפעולה הישראליים הביטחוניים כמעט בכל העולם, תוך מטרה למנפס ככוח כלכלי, להאצת המו"פ, ובקצה – שיפור המציאות הביטחונית של מדינת ישראל לאורך זמן.

מכל האמור עולה כי לצידנו קמה ועולה מעצמה אזורית השוללת את קיומנו. איראן פועלת באופן אקטיבי לאיים על קיומה של מדינת ישראל, בין השאר על-

ידי אתגור תפיסת הביטחון הישראלית (חתירה לגרעין, אתגור העליונות הצבאית, התבססות אזורית, ניסיון התערבות בנושאי ביטחון פנים ועוד). ניכר כי איראן מהווה את המשענת העיקרית של אויבנו (תפיסתית וכלכלית) ופועלת מול ישראל "על כל המגרש" (במישור הדיפלומטי, במישור הכלכלי, בכל העולם ובמזרח התיכון בפרט). קיים פוטנציאל לערעור המשענות הישראליות בטווח הזמן הארוך כתוצאה משינויים פנימיים בארצות הברית, לצד התעצבות הסביבה הגלובלית לרביקוטבית, כך שמשענות הצד ה"אדום" מתחזקות. איהיציבות הפוליטית בישראל הביאה לעיכוב בחלק מתהליכי בניין הכוח ארוכי הטווח, ומצרף האתגרים הצפויים לישראל בשנים הקרובות ידרשו משאבים רבים הן לייצוב ולהחזרת המשילות הפנימית, והן לטובת מוכנות להתפרקות הרשות הפלשתינית.

ישנו פוטנציאל של התלכדות הזירות סביבנו במאפייני עימות מסוימים, דבר שיחייב את צה"ל לפעול נגד האויבים באופן רביזירתי. מכאן, טענתנו כי קיים סיכון ממשי לפגיעה בביטחונה הלאומי של מדינת ישראל, ועלינו לפתח תפיסה המנתחת את חומרת האיום המתייצב מולנו ומעמידה אסטרטגיה מתאימה הנותנת מענה לאיום המצרפי ארוך הטווח המתרגש אלינו.

הקווים לדמותה של תפיסת ההתמודדות הנדרשת

ראשית, אין מדובר בהתמודדות חד-פעמית כי אם במאבק מתמשך לאורך זמן המחייב תכנון ארוך טווח, תוך ניהול רציף ובר קיימא. שנית, הדבר מחייב ראייה הוליסטית של האיומים, של הזירות, של מצבי הפעולה, ונותן מענה הן לאתגרי הפעלת הכוח והן לאתגרי בניין הכוח, שאותם מציב האויב. כלי הפעולה הינם מכלל עולמות התוכן, קרי DIME (Diplomatic, Information, Military and Economic), וניהוג המערכה נדרש להיות ברמה הלאומית ולא בקומה הצבאית בלבד. הסתמכות תהיה בראש ובראשונה על "כחול לבן", תוך מיצוי העוצמות הלאומיות של מדינת ישראל לצד מיצוי שותפויות במערכה. על התפיסה לשמר עליונות מתמשכת במרחבים נבחרים, לטובת מניעת התהוויות ביטחוניות חמורות לישראל², תוך התמודדות שלמה וכלל מערכתית לטובת החלשת מקורות עוצמתו והשפעתו של הצד ה"אדום" לצד המשך פיתוח והעצמת עוצמותיה של ישראל³.

2 יכולת גרעין צבאי איראני, יכולת גרימת נזק חמור אסטרטגי לישראל בעת מלחמה מכמה זירות, התבססות אויבים קרובים לגבולות תוך ערעור מדינות התווך היציבות.

3 אנו טוענים כי ההתמודדות מול איראן אינה אירוע חד-פעמי כי אם מערכה מתמשכת ארוכת טווח שתשתנה התנהגותה. גם תקיפת הגרעין האיראני לא תשנה את הצורך בהמשך התמודדות ארוכת טווח וייתכן וידרוו מספר סבבים עתידיים של לחימה על מנת להבהיר לאויב שאין ביכולתו להשמיד את מדינת ישראל, והזמן שעובר רק עובד לרעתו ומעצים את התחזקות ישראל. בהיסטוריה של ישראל כבר הייתה התמודדות בעלת מאפיינים דומים: ז'בוטינסקי בתפיסת יקר הברזל ולאחריו בגוריון בתפיסת הסבבים, גרסו כי על ישראל להיות חזקה מאין כמוה, בעלת יכולת הכרעה של אויביו בקרב, והגדלת הזמן בין סבבי הלחימה השונים, עד שיינטשו את רעיון השמדתה, כמו שאכן קרה. המצב עם איראן דומה בחלק ממאפייניו למצבנו בתחילת הדרך אל מול אויבנו הערבים. יתרה מכך, לישראל אין סכסוך אמיתי עם איראן, ובטח שלא עם העם האיראני, ולראייה השלום ששכן בעבר בינינו. אנו מאמינים כי תחת משטר אחר קיים סיכוי חיובי מאוד למערכת יחסים אחרת בין המדינות, וישראל צריכה להיות חזקה מאוד עד שייגע זמן זה.

התפיסה המוצעת - תפיסת העליונות בתחרות האסטרטגית בין ישראל ובין איראן

היעד הלאומי הוא הבטחת קיומה של מדינת ישראל כמדינה בטוחה, משגשגת וערכית.

יעד העל הוא הבטחת מאזן אסטרטגי חיובי ומניעת התהוויות שליליות חמורות לישראל, בדרך של יצירת עליונות במרחבים נבחרים ושימורה.

מרחבי התחרות הם מניעת גרעין צבאי בידי איראן, הבטחת העליונות במאזן הצבאי, ביסוס היציבה הישראלית באזור, לצד צמצום השפעתה השלילית של איראן והחלשה ארוכת טווח של המשטר במגוון כלים רחב עד אשר ישנה התנהגותו. **אופן הפעולה המומלץ** הוא שמירה על מעמדה של מדינת ישראל, בדגש על היחסים המיוחדים עם ארצות-הברית, וניהול בר קיימא, המאפשר שמירה על מחירים ביטחוניים סבירים.

ארכיטקטורת התחרות האסטרטגית:

הסבר על מרחבי התחרות:

1. מניעת התגרענות

על ישראל להמשיך ולשמר יכולת רצופה לפגוע באתרי הגרעין האיראניים ובקבועי זמן קצרים, לטובת מניעת יכולתה של איראן להגיע ליכולת גרעינית צבאית.

2. שימור העליונות במאזן הצבאי

על ישראל לשמר ולהרחיב את העליונות במאזן הצבאי אל מול איראן גופא ואל מול הציר בכללותו, כך שתצא במאזן אסטרטגי משופר מכל עימות. זאת לטובת חופש פעולה למקבלי החלטות, ומתוך תובנה שישנה התלכדות זירות סביבנו.

3. **ביסוס היציבה הישראלית באזור, לצד צמצום ההשפעה השלילית של איראן** מינוף "הסכמי אברהם" ומיקסום השת"פ הביטחוני להעצמת הביטחון האזורי ופיתוח הכלכלה האזרית, תוך מחשבה על היציבה האסטרטגית האזורית הרצויה בעוד כעשור עד כעשרים שנה. המשך בלימת ההתבססות האיראנית בקרבת גבולותינו ומוכנות להתערבות עתידית בכל תפנית שלילית בהקשר זה.
4. **החלשה ארוכת טווח של המשטר במגוון כלים רחב עד אשר ישנה התנהגותו** ההתמודדות עם המשטר האיראני אינה בעיה ישראלית כי אם בעיה עולמית. עם זאת, המשטר האיראני שם את ישראל "על ראש שמחתו" ומנסה לפגוע בנו בכל העולם ובכל הכלים (DIME). ישראל אינה יכולה ואינה צריכה לעמוד מן הצד כשמתקיים משטר מושחת ודיקטטורי המנסה להביא להשמדתה, ועליה להיאבק בו בכל הדרכים האפשריות על מנת שישנה התנהגותו ויקבל את ישראל כמדינה ככל העמים.

הרחבה על המאפשרים:

שימור ופיתוח העליונות המודיעינית – ככלי המאפשר הקצאת משאבים וניהול סיכונים נרחב מדינת.

שימור ופיתוח העליונות הטכנולוגית – על ישראל לשמר ולפתח את העליונות הטכנולוגית הביטחונית לטובת סיכול פעולות האויב (הגנה) ולהביא לפגיעה קשה עד הכרעה ביכולות האויב (תקיפה). בהקשרי בניין הכוח הישראלי, תידרש מדינת ישראל לסמן את הווקטורים הראשיים שיעניקו לה יתרון בתחרות עם איראן, כמו גם יעצומו הרתעתה ואת כוח השפעתה בזירה הבינלאומית⁴. כמרכן, וחשוב לא פחות, ישראל תידרש לבחון את מערכות בניין הכוח שלה בהקשרי תפוקות, קבועי זמן ויעילות, לאור המערכה המתהווה אל מול בניין הכוח האיראני (העובד בקבועי זמן קצרים מאוד). צמצום הפערים בין תעשיות הביטחון הישראליות לבין המערכת הצבאית ביטחונית וקיום תהליכי ניהול וחשיבה משותפים לשיפורם הינם צו השעה.

שימור היחסים המיוחדים עם ארצות הברית ופיתוח משענות בין־לאומיות נוספות – מחד גיסא, ארצות הברית הינה משענתה העיקרית של מדינת ישראל החולקת ערכים ומורשת משותפים ועלינו לעשות הכול על מנת לשומרה ככזאת. מנגד, עלינו להמשיך ולבחון כיצד ממשיכים למצב את ישראל כשחקן עצמאי ורלוונטי בזירה הבין־לאומית המתהווה, תוך חיפוש מנופים שיאפשרו לישראל חופש פעולה עתידי וגיבוי בין־לאומי רחב ככל הניתן.

4 קיימות שתי נקודות מבט לבניין הכוח הישראלי: ברמה הטקטית, כמביא יתרונות אופרטיביים, וברמה האסטרטגית, כמייצר הרתעה ונכסיות בעבור המדינה ומשרת את היציבה הישראלית בכללותה. כחלק מהתחרות האסטרטגית, נכון לישראל בתקופה זו של השתנות ואייציבות עולמית, להעמיק את הרתעתה, תוך פיתוח שיתופי פעולה ביטחוניים שיעזרו לממן את המו"פ העתידי.

אז מה השתנה בעצם? סיכום עיקרי התובנות

אנו מצויים בתחרות אסטרטגית ארוכת טווח מול מעצמה אזורית השוללת את קיומנו. אין זה "עוד מאותו הדבר"

זהו אתגר השונה מאתגרים שמולם התמודדנו ב־74 השנים האחרונות – בהיקף, במורכבות, ובמשאבים שידרשו לנו על מנת לעמוד בו בהצלחה. אין אנו יכולים להרשות לעצמנו התהוותם של איומים חמורים לביטחון הלאומי של מדינת ישראל ומוטב לנו להתמודד עימם בהקדם האפשרי, הן בהיבטי התקציב הדרוש⁵, והן בהיבטי הפעולות הנדרשות לביצוע. התלכדות הזירות (כולל אתגרי הפנים) והצורך לפעול בזמנית בכמה זירות, הן אתגר שצה"ל יצטרך להביא בחשבון כנקודת העבודה לבניין כוחו ולאופן הפעלתו.

ניכר כי האיום מחייב המשך שימוש בכלל כלי ה־DIME ובניהוג אינטגרטיבי של המערכה ברמה הלאומית⁶. צה"ל, כגוף שבאחריותו לספק מענה לחלק גדול מהאיומים המתהווים, יידרש להמשיך להשתנות לטובת העמדת מענה מתאים אלו מול האיומים המתפתחים (כולל צורך בהגדלתו)⁷.

בהינתן השינויים הנדרשים, למדינת ישראל היכולת להתמודד עם האיום שמציבה איראן על כלל המרחבים. כמרכז, קיימים תהליכים אזוריים ועולמיים אשר יכולים להוות מנוף להעצמת כוחה של מדינת ישראל בעת הנוכחית. תפיסת העליונות בתחרות האסטרטגית מול איראן, אשר נסקרה בקצרה במאמר זה, הינה תוצר של עבודת עומק משותפת בשנתיים האחרונות בהובלת מטה איראן באגף אסטרטגיה ומעגל שלישי בשיתוף המוסד, וכללה נציגים רבים מכלל הזרועות, האגפים והסוכנויות השונות.

למדינת ישראל עוצמות מדהימות והיא מסוגלת להתמודד עם האיום על כלל רבדיו בעיקר בזכות ההון האנושי, והעליונות הטכנו-מבצעית שאותה העמידו קודמינו בשירות במערכת הביטחון, ומקבלי החלטות בקומה המדינית.

אנו בעיצומה של האצת מוכנות צה"לית להתמודדות עם האתגרים המתהווים מאיראן, אך מבקשים לחדד כי הבסיס למוכנות ארוכת שנים ולבניין הכוח הנדרש, הוא תפיסה סדורה ומברורת, ולאחריה התאמת המבנים הארגוניים של הגופים השונים. אימוץ התפיסה הנ"ל והתאמת מערכות ניהוג המערכה ובניין הכוח הלאומי, הן כורח השעה.

5 תקציב הביטחון לאחר מלחמת יום הכיפורים קפץ להיות 31% מהתמ"ג (היום 5.1%) והביא לקריסה כלכלית לאחר כעשור. רק תכנון ארוך טווח צופה פני העתיד יביא התמודדות נכונה מבעוד מועד, ולא כיובי שריפות לאחר שקרתה התקלה.

6 היכולת להשתנות ולקיים מעגלי תחקור עד פעולה מהירים יותר מאלו של היריב, משמעותיים בניהוג מערכות ארוכות טווח. חלק מיתרונות ישראל צריכים לבוא לידי ביטוי ביכולת לנהג את המערכה בקבועי זמן ובאפקטיביות הגדולה לאין ערוך מזו של הצד השני.

7 איננו מתיימרים להגיד אם נדרש לגדול בכוח אדם, כי אם במענים הנדרשים ובבניין הכוח הייעודי למעג"ש. תוכנית בניין הכוח למעג"ש יחייבו הסתכלות ארוכת טווח החורגת מתר"ש אחת, וצריכה להביא יכולות אסטרטגיות וטקטיות לצה"ל, לצד מינוף כוחה של ישראל כמעצמה אזורית.

הגישה הצבאית של פגיעה במטרות ערך איראניות במלחמה רבי־זירתית

תא"ל (מיל.) ד"ר מאיר פינקל, ראש תחום מחקר במרכז דדו

תקציר

במסגרת מלחמה עתידית בלבנון, שבה צה"ל יתמקד בהכרעת חזבאללה, יש אפשרות שאיראן תפעל באופן קינטי ישיר – ירי טק"ק וכטמ"מים על ישראל, כדי להסיט את צה"ל מהכרעה של בן חסותה. במצב כזה ייתכן שצה"ל יידרש לפעול נגד איראן באופן ישיר. המאמר מציע כי הגישה המרכזית לכך תהיה תקיפה של מטרות ערך (מטרות שלטוניות) במטרה לכפות על איראן הפסקה של הירי על ישראל ולשמר את מרחב הפעולה הצבאי בלבנון נגד חזבאללה. גישה זו גם תמנע שחיקה לא הכרחית של יכולות צה"ל ובה בעת תהווה ביטוי לעוצמה הצבאית של ישראל גם בעיני יתר השחקנים באזור ומחוצה לו.

מבוא

הדיון בשאלה כיצד לנצח את האויב מעסיק את צה"ל באופן תמידי. בשנים האחרונות התחדד הוויכוח סביב מידת המרכזיות של מרכיבים שונים וגישות לחימה שונות ובהן מהלומה מערכתית באש (תשלובת מודיעין-אש), תמרון והגנה. הדיון היה בעיקר סביב השגת ניצחון במעגל הראשון, ופחות בהקשר המעגל השלישי. מטרת המאמר להאיר שתי נקודות החשובות לצורכי בניין הכוח של צה"ל והפעלתו, בייחוד במעגל השלישי, כבסיס לדיון עקרוני.

הנקודה הראשונה: בהיסטוריה הצבאית של ישראל אפשר לזהות שלוש גישות מרכזיות להפעלת הכוח (ולבנינו) בהקשרי המעגל הראשון: תמרון והעתקת המלחמה לשטח האויב (המוכרת כ"גישת התמרון"), תקיפת מטרות בהיקף נרחב (המוכרת כ"גישת השחיקה"). שתי גישות אלה נידונו עד דק בשנים האחרונות, תוך טענה להעדפה נסתרת, או גלויה, להעדפת השנייה על הראשונה (ראו לדוגמה יום העיון במרכז למחקרי ביטחון לאומי ב־2019 – התמרון היבשתי ככלי חיוני

בביטחון (הלאומי). גישה שלישית, הנגלית מתוך סדרת המבצעים בעזה בעשור וחצי האחרונים, היא גישה שבאה לידי ביטוי בהגנה חזקה בשילוב מרכיבים התקפיים מוגבלים, ונתפסת כמספקת כאשר מטרות העימות מוגבלות. יש סכנה שגישה זו "תזלוג" גם לזירות אחרות.

התפיסות הללו החליפו האחת את קודמתה בתהליכים ממושכים שלא תמיד לוו באמירות תפיסותיות ברורות. תוך כדי החלפות פרדיגמטיות אלה, צצה מדי פעם גם גישה רביעית, גישה של תקיפת "מטרות ערך" – תקיפת מטרות שלטון ומטרות דואליות (מטרות אזרחיות בשימוש צבאי) – שנתפסה כהשלמה לגישה המרכזית של אותה עת. החלק הראשון של המאמר יסקור את מאפייניהן של הגישות כדי לאפשר דיון בהיר וממוקד בהן כתשתית לקבלת החלטות בבניין הכוח למעגל הראשון.

הנקודה השנייה: בהקשר המעגל השלישי, ניסיון ליישם את גישת "תקיפת המטרות" שפותחה בהקשר המעגל הראשון – תקיפה בהיקף רחב – כגישה מרכזית גם למעגל השלישי במלחמה רחבת-היקף בצפון, טומן בחובו אתגרים משאביים ומבצעיים. החלק השני של המאמר יציע כי נכון יהיה לפתח את גישת הלחימה מבוססת מטרות הערך (תשתיות שלטון) כמרכיב המרכזי בהקשר המעגל השלישי, יחד עם מרכיב ההגנה, כאשר מלחמה בלבנון תתרחב גם ללחימה ישירה עם איראן.

המאמר הוא מאמר המשך למאמר העוסק באפיון מלחמה שלישית בלבנון, שבו התמקדתי בחזבאללה וטענתי כי גם בתרחיש של מלחמה רביזרתיית, הכוללת מלחמה בלבנון, ירי מעזה, מהומות באיו"ש וירי איראני על ישראל, נכון יהיה להתמקד באויב הקרוב ורחבי-ההיקף – חזבאללה. ניצחון מכריע את חזבאללה ישפיע על שאר אויבי ישראל, ובפרט על איראן, יותר משתשפיע פגיעה לא מכרעת גם בחזבאללה וגם באיראן (פינקל, 2022). מאמר זה יתמקד בשאלה הבאה: בהינתן מלחמה כוללת מול חזבאללה, מה נכון יהיה לעשות ישירות מול איראן אם זו תפעל ישירות נגד ישראל?

יהיו מי שיטענו שסבירותו של תרחיש כזה נמוכה, שכן חזבאללה נבנה כחזית קרובה לישראל כדי למנוע מאיראן את הצורך ללחום ישירות מול ישראל, ולכן איראן לא תתערב ישירות גם אם חזבאללה יעמוד בפני הכרעה. קשה לקבוע מה הסבירות לכך, אך הנחת העבודה שלי היא כי גם אם האינטרס הקר יהיה להימנע ממעורבות ישירה, היבטים אחרים כמו מחויבות על רקע דתי, אישי, או צורך בהפגנת כוח מול קהל ידידותיה של איראן, יכולים לדחוף לכך.

עוד אציין, כי המאמר אינו מתמקד בתרחיש אחר, שבו מטרתה של ישראל תהיה לפגוע במתקני הגרעין האיראניים, אם כי לא ניתן לשלול שישראל תנצל מצב של התערבות איראנית ישירה במלחמה ישראלית עם חזבאללה כדי לתקוף מתקנים אלה. גם כאן, אם יגיבו האיראנים לתקיפה ישראלית של אתרי גרעין, נכון יהיה בשלב השני לפעול בגישת מטרות הערך.

השתנות הגישות בצה"ל בהקשר המעגל הראשון

שלוש הגישות המרכזיות בפעולה במעגל הראשון הן גישת העברת המלחמה לשטחו של האויב באמצעות תמרון; גישת השמדת האויב באמצעות תשלובת מודיעין ואש מנגד; וגישת ההגנה הרב־ממדית. הגישה הרביעית היא גישת מטרות הערך.

לכאורה שלוש הגישות הראשונות הן מרכיבים של תפיסה אחת כוללת לניצחון במעגל הראשון, כפי שהגדיר אותה הרמטכ"ל כוכבי (כוכבי, 2020, עמ' 7–10). בפועל, שני המרכיבים הראשונים מייצגים גישות מתחרות שהופכות לאורך השנים לגישות המשלימות זו את זו. השלישית, אטען כאן, הפכה החל מתחילת העשור השני של המאה ה־21, כאשר מערכת כיפת ברזל נכנסה לפעולה, ממרכיב משלים לגישה העומדת בפני עצמה, במבצעים מוגבליהיקף בעזה.

גישת העברת המלחמה לשטחו של האויב באמצעות התמרון הייתה מהקמת המדינה ועד סוף שנות ה־90 הגישה האסטרטגית המובילה להשגת ההישגים המדיניים שאותם מדינת ישראל הייתה צריכה להשיג. סכנת הפלישה הערבית חייבה בראש ובראשונה להסיר את האיום (על הקרקע או מִממד האוויר) מהמדינה הקטנה בכל דרך, כבר בתחילת לחימה, לפני שנוצרה הכרעה בשדה הקרב. המענה הצבאי המרכזי לגישה זו היה התמרון, ככזה שאינו רק מגן על המדינה הקטנה אלא מסיר את האיום הקרקעי מעליה. ברמה האסטרטגית לגישה זו הייתה חשיבות נוספת – אל מול כושר העמידה העודף של האויבים והחוסר בעומק אסטרטגי למדינת ישראל, נדרש היה כוח מחץ התקפי שיהרוס את מכונת המלחמה של האויב (הכרעה בשדה הקרב) ויביא במהירות להפסקת הלחימה ולחזרה לשגרה. כך נמנעה ישראל מכניסה למלחמות התשה, שבהן סבלה מנחיתות. זאת ועוד, היכולת לסיים במהירות את הלחימה נבעה גם מההנחה כי רצוי "לקבוע עובדות בשטח" מוקדם ככל האפשר במלחמה, לפני שהמעצמות יעצרו את צה"ל, משיקוליהן השונים.

גישה זו החלה להיות מאותגרת בעיקר אחרי מלחמת לבנון השנייה משלוש סיבות עיקריות: התפתחות האויב הלא מדינתי ורגישותו הנמוכה (לכאורה) לכיבוש שטח; נורמות בין־לאומיות שמגבילות פעולה הכוללת כיבוש שטח, בעיקר כשהוא מאוכלס; מחירה של הגישה הזו, גם במשאבים וגם בנפגעים, בלחימה בשטחים בנויים שבהם קשה היה להביא לידי ביטוי את יתרון הכוח המתמרן.

גישת השחיקה באמצעות תשלובת המודיעין והאש מנגד עברה שני גלגולים. כתוצאה מלקחי מלחמת יום הכיפורים החלה להתפתח גישה שניסתה לצמצם את יחסי השחיקה של קרבות שריון כפי שהיה במלחמה. הרעיון היה ליצור שדה קרב עמוק במקביל לקרב בחזית. פותחה יכולת השמדה מערכתית מנגד של רק"ם (פינקל, 2020, עמ' 255–272) והיא הייתה גישה משלימה לחיזוק גישת העברת המלחמה לשטחו של האויב ולהשמדתו באמצעות תמרון.

הגלגול השני החל ב־2006, כאשר צה"ל התמקד בלחימה בשטח בנוי. ההתפתחות בתחום הספקי התקיפה – תיעוש הפגיעה בתשתיות ובפעילי אויב, קיבלה בשנים האחרונות את שם הקוד 'מהלומות באש' (כוכבי, 2020, עמ' 8). בסדרת מבצעים מוגבלים בעזה התפתחה יכולת זו לכדי גישה עצמאית המביאה תפוקה אסטרטגית בפני עצמה, אם כי היא בתהליך החלפה בגישה אחרת שתתואר מיד. גישה זו, המאפשרת לפעול ללא תמרון, על הנפגעים הכרוכים בו, נתפסת כמיטבית, שכן היא מאפשרת חופש פעולה לדרג המדיני. כיום היא מהווה המרכיב המרכזי בתוכניות המלחמה של צה"ל מול חזבאללה.

גישת ההגנה הרב־ממדית, ככזו העומדת בפני עצמה, התפתחה בעשור וחצי האחרונים. ניצניה בלקחי מלחמת המפרץ הראשונה, עם התבררות איום הטק"ק על העורף. שם החלה להתפתח ההגנה נגד איומים מן האוויר, שעניינה מניעת פגיעה בעורף הישראלי ובשגרת חייו. מרכיבים מרכזיים במענה במסגרת גישה זו היו פיקוד העורף והקמת מערך ההגנה האקטיבית. אז, יכולת ההגנה מפני טק"ק הייתה המרכיב המרכזי בהתמודדות עם האיום מהמעגל השני.

לטענתי הגישה הפכה מגורם משלים לגישה העומדת בפני עצמה בסדרת המבצעים בעזה, החל ממבצע "עמוד ענן" ב־2011, עת הופעלה לראשונה מערכת כיפת ברזל. היא הלכה והתפתחה דרך "צוק איתן" ב־2014 ל"שומר החומות" ב־2021. אפשר לתמצת אותה במילים הבאות: מזעור הנזק על העורף ופגיעה מוגבלת באויב, אך מספקת לצורך "סגירת" העימות במהירות האפשרית. המאפיינים האופרטיביים שלה הם הגנה רב־ממדית בדגש על הגנה מפני תמ"ס, והגנה מפני חדירת אויב במנהרות, תוך הפעלת אש אווירית בהיקף מוגבל.

עדות למרכזיות ההגנה בעשור האחרון היא המעמד שהיא קיבלה בתפיסת הניצחון של הרמטכ"ל כוכבי – מעמד שווה־ערך לתמרון ולמהלומות באש, אומנם כמרכיב בתפיסה כוללת ולא כגישה. אך לטענתי כאן, מדובר בגישה העומדת בפני עצמה. במבצעים מוגבלים הגישה הזו מאפשרת חופש פעולה רחב לדרג המדיני, ומונעת ממנו את הצורך לפנות לשתי הגישות הקודמות. יש להיזהר ממצב שבו גישה זו תהפוך דומיננטית במלחמה שלישית בלבנון, שכן ממגוון סיבות שתוארו במאמרי הקודם (פינקל, 2022) אסור שהיא תהיה כזו. בהסתכלות היסטורית, כל גישה חדשה החלה כגישה תוספתית או משלימה לקודמתה ולאחר מכן הפכה לעצמאית – הן בהפעלת הכוח והן בבניינו. הדבר הוביל לכל מיני תופעות:

- עם השנים הפכו הגישות להיות מוכרות על ידי הדרג המדיני בצורה אינטימית באשר לתפוקות האסטרטגיות שאפשר להפיק מהם.
- מערכת בניין הכוח הצבאית והלאומית התארגנה למולן בצורה שיטתית והמשיכה לייצר להם תנע ארוך־טווח.
- הגישות סבלו בראשית דרכן מהתנגדויות האופייניות לארגונים צבאיים, שהם שמרנים מטבעם. התפתחותן הצריכה דחיפה של מפקדים בכירים, לאורך זמן רב.

אלה הן הגישות המובחנות. ישנה גישה אחת נוספת, סמויה – גישת מטרות הערך.

הגישה הסמויה מן העין - תקיפת מטרות ערך

תקיפת מטרות ערך – התאוריה בעולם

הרעיונות של פעולה אווירית הפוגעת ישירות במדינת האויב – תעשייה, תשתיות תעבורה, תקשורת, מרכזי ממשלה, ו"רצון הלחימה של העם", תוך עקיפת שדה הקרב היבשתי, הועלו לראשונה בעשור השני והשלישי של המאה ה־20 על ידי הוגה הדעות הצבאי האיטלקי ג'וליו דואה ומקביליו הבריטים והאמריקאים. דואה הציע כי תקיפה רחבה של חמשת המרכיבים הללו יכולה להכריע מלחמה, ללא צורך בקרבות יבשה עתירי אבדות שאפיינו את מלחמת העולם הראשונה. הניסיונות ליישם את גישתו של דואה במלחמת העולם השנייה, בהיקפים שונים, נכשלו כאשר נוסו על ידי הגרמנים בבלץ על לונדון, על ידי הבריטים והאמריקאים בהפצצות על גרמניה, ועל ידי האמריקאים בהפצצות על יפן, עד להטלת פצצות האטום (וגם כאן הקשר בין הטלת הפצצות לכניעת יפן מורכב יותר מתוצאות ההפצצות בלבד).

אחרי מלחמת העולם השנייה, ועם כניסת פצצות האטום לארסנל הכלים האמריקאי והסובייטי, קיבל הדיון התאורטי על תקיפה מהאוויר הקשר חדש. המושג "מטרות ערך" הוא מרכיב בתאוריה הצבאית הגרעינית שפותחה בארה"ב על ידי תאורטיקנים כמו שלינג (שלינג, 1981) ואנשי הפנטגון תחת הנהגתו של שר ההגנה רוברט מקנמרה בשנות ה־60. המושג תקיפת "מטרות ערך" (Countervalue) התייחס לתקיפה גרעינית של ערים ומתקנים תעשייתיים, לעומת המושג תקיפת "מטרות כוח" (Counterforce) שהתייחס לתקיפה גרעינית של מתקני שיגור טילים גרעיניים, בסיסי מפציצים גרעיניים וכדומה. הסוגיה המרכזית הייתה מהו סוג המטרות שפגיעה בהן תרתיע יותר את הסובייטים מפתחת מלחמה גרעינית. האיזון בין שני המרכיבים עבר כמה תהפוכות לאורך שנות ה־60, ולא אפרט את כולן. אציין רק שכאשר הנשיא קנדי ושר ההגנה מקנמרה ביקשו לצמצם את המשאבים שיושקעו בפיתוח ורכש טילים בליסטיים ומפציצים אסטרטגיים, שחיל האוויר האמריקאי ביקש להגדיל במסגרת גישת תקיפת מטרות כוח (כיוון שהארסנל הגרעיני הסובייטי גדל כל העת), החליט מקנמרה על אימוץ גישת תקיפת מטרות הערך, שהתאפשרה באמצעות כמות מצומצמת יותר של ראשי קרב גרעיניים, שהספיקו לפי החישובים להשמיד כשליש מאוכלוסיית ברית המועצות באמצעות תקיפת ערים (Correll, 2018).

יש לציין כי התאוריה של הרתעה ושל שליטה בהסלמה התפתחו גם הן במסגרת אותו מאמץ אינטלקטואלי בהקשר של לחימה גרעינית, ושני המושגים "ג'ורו" בצה"ל, אך בהקשרים של לחימה קונבנציונאלית. ההצעה במאמר זה היא "לג'ורו" גם את מטרות הערך ומטרות הכוח לצרכים הישראליים למצב של לחימה קונבנציונאלית מול איראן, באופן שיפורט בהמשך.

תקיפת מטרות ערך – היישום הישראלי

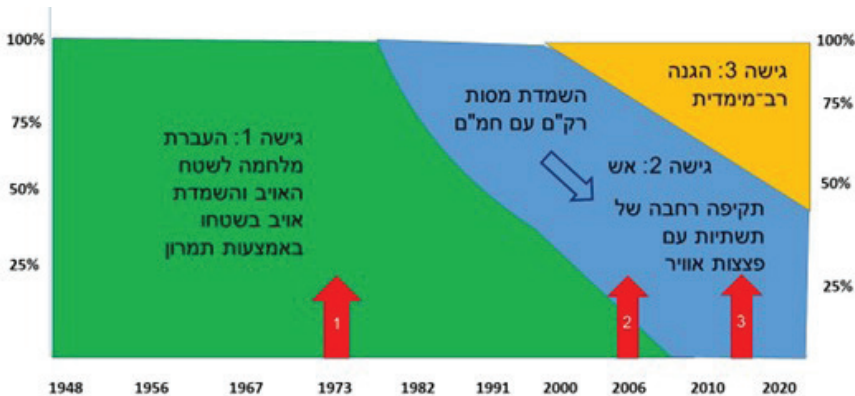
נטען כי גישת של תקיפה ממוקדת ערך, מהסוג הישראלי, התקיימה לצד כל שלוש הגישות – תמרון, מהלומה (תשלובת מודיעין ואש) והגנה – לאורך כל שנות קיומה של מדינת ישראל. עם זאת, הגישה מעולם לא נוסתה בצורה מובחנת ומרכזית אלא אך ורק כגישה תוספתית. אפשר לזהות שני היבטים של יישום גישה זו.

ההיבט הראשון הוא תקיפת מטרות שלטון במהלך מלחמות. דוגמה אחת היא תקיפת המטכ"ל הסורי בדמשק במלחמת יום הכיפורים (המטכ"ל הותקף כמטרה אסטרטגית ולא לשם הצורך הצבאי של שיבוש הפו"ש הסורי). התקיפה בוצעה כאיתנות לסורים, כי העורף הישראלי הוא "מחוץ לתחום", לאחר תקיפה סורית עם טילי פרוג ב-9 באוקטובר 1973 על בסיס רמת דוד (טיל אחד החטיא ופגע במרכז קיבוץ גבת) שדה תעופה מחניים וחפ"ק פיקוד הצפון בצפת.

במלחמת המפרץ ב-1991, במקביל לתכנונים לתקיפת הסקאדים במערב עיראק (מטרות כוח) נדונה גם תקיפת העיר בגדד (גולן, 2010). במלחמת לבנון השנייה ב-2006 תקיפת הדאחיה הייתה תקיפת מטרת ערך, וכך גם מה שקרוי מטרות "עוצם" במבצעים בעזה (רוחקס דומבה, 2019).

ההיבט השני הוא פגיעה ממוקדת בבכירי ארגוני טרור, בעיקר בעזה. הצורך של ישראל במימוש גישה זו נועד לענות על הבעיות הייחודיות של ישראל, ולעיתים גם נובע מחוסר התוחלת של המאמצים בגישות האחרות. הפיתוח הישראלי של חיסול ממוקד של בכירים כקטגוריה בפני עצמה התווסף למשפחת יעדי הערך הקלסיים של תשתיות בעלות ערך אסטרטגי. גם תקיפת 'יעדי איש' וגם תקיפת מטרות דואליות ותשתיות לאומיות הם ניסיון להשיג הישגים בשדה הקרב הקשורים ישירות עם הרמה האסטרטגית תוך עקיפת שדה הקרב הטקטי. רעיונות אלה קשורים לרעיון מבצעים מבוססי אפקטים (Effect Based Operations) שיובא לצה"ל מהצבא האמריקאי ועבר פיתוח תפיסתי צה"לי בתחילת העשור הראשון של המאה ה-21 (פינקל 2020, עמ' 287–316).

השתנות הגישות מתוארת גרפית בתרשים הבא:

התרשים מתאר את החלפת הגישות לאורך השנים בהקשרי המענה למעגל הראשון. אף שמסמכי התפיסה הצבאיים כמו מסמכי אסטרטגיית צה"ל ותפיסת הניצחון נותנים מעמד שווה לכאורה להגנה, לתקיפה רחבה באש ולתמרון, בפועל ההעדפה הנגלית בהפעלת הכוח ובבנינו החל מסוף שנות ה־90 הייתה למבצעים באש, והחל מכניסת מערכת כיפת ברזל לפעולה ב־2011 ההעדפה הנגלית היא להגנה, האש היא מרכיב בירידה והתמרון נתפס כלא רלוונטי. החיצים האדומים מציינים אירועים ייחודיים שאפשר לכלול אותם תחת גישת תקיפת מטרות ערך:

1. תקיפת המטכ"ל הסורי ב־1973.
2. רצונו של הרמטכ"ל חלוץ לתקף מטרות דואליות בלבנון, תקיפת הדאחיה בביירות והפשיטה בבעלבכ – כולן ב־2006.
3. תקיפת מטרות "עוצם" במבצעים בעזה.

אבחון האתגר בהקשר המעגל השלישי

לאורך השנים המיקוד הישראלי בהקשר האיראני היה בתוכנית הגרעין תוך חתירה לפגיעה וסיכול של התוכנית – מדינית ואף מוכנות לפעולה צבאית. רמת המוכנות השתנתה מאוד לאורך השנים. בנוסף, ישראל עסקה בפעילויות שונות מול איראן מתחת לסף המלחמה. כך, ישראל נערכה מעט יחסית למצב של מלחמה רחבה עם איראן וצבאה, במקביל למלחמה בחזיתות אחרות, אשר גם בהן הביטוי המעשי הוא התמודדות צבאית ישירה עם היכולות האיראניות הקרובות (בראשן חזבאללה).

איראן היא מדינת־ענק (אף ללא השלוחים), שהוכיחה יכולת התאוששות ועמידה הן במלחמה ממושכת מול עיראק והן למול סנקציות אמריקניות נרחבות לאורך שנים. איראן אף בנתה את יכולותיה הצבאיות באופן שיאפשר שרידות ולחימה לאורך זמן. לפיכך מלחמה עם איראן עלולה להביא למלחמת התשה בטווחים רחוקים. במצב זה החלופות שיש למדינת ישראל אינן מתחום ההכרעה, ומבוססות על הגנה ועל תקיפה באש, שעקב הטווח מוגבלת בהיקפה ובמשך הזמן שבו אפשר לקיימה, ביחס ליכולות התקיפה במעגל הראשון.

במילים אחרות, תקיפה מערכתית רחבת־היקף ויישום גישה של הכרעה באמצעות אש מנגד נגד מדינת־ענק שיכולת ההתאוששות ההיסטורית שלה מעידה על עומק אסטרטגי גדול משל ישראל, יכולים ליצור מצב התשתי מתמשך, שכדי למנוע אותו בגישות הקיימות תצטרך מדינת ישראל להקים כוח עצום (פנטסטי) בגודלו, לקיימו אך ורק ליעוד זה, וגודלו לא בהכרח יבטיח את המענה. זאת מאחר שלא־איראן יש יתרון מובנה ביצירת יתירות למערכים הצבאיים שלה בתוך עצמם וביניהם (למשל יתירות מערך הטק"א ההולך ומתפתח בתוך עצמו במקביל להתפתחות מערך הכטמ"ם ארוך־הטווח). במובן זה המלחמה במעגל השלישי תהיה במאפיינים אחרים לחלוטין מבחינה אסטרטגית־אופרטיבית ממלחמה במעגל הראשון, בשל אתגר המרחק, הגודל ויכולת ההתאוששות הטובה של איראן.

בין לחימה מבוססת תקיפת מטרות ערך לתקיפת מטרות כוח

הבעיה שמאובחנת כאן היא שכיום, בבואו לפתח יכולת פעולה ישירה נגד איראן במסגרת מלחמה רביזריתית (שעיקרה לטענתי צריך להיות בלבנון), צה"ל עלול "להעתיק" לזירה זו את גישת המהלומה באש (תשלובת מודיעין ואש) על מטרות כוח (צבאיות), שהיא מרכיב מרכזי בתפיסת הניצחון למעגל הראשון.

הבעיה: יישום גישה כזו מול המדינה האיראנית הגדולה והרחוקה כל כך מישראל מחייב השקעות־עתק, שהן אפשריות, אך יהיו להן השלכות על פיתוח יכולות אחרות לטובת המעגל הראשון. בנוסף, נשאלת השאלה אם גישה זו תוביל לעצירת המלחמה ואם תספיק כדי ליצור מאזן אסטרטגי חיובי ביום שאחרי, גם בהנחה שההתמודדות תהיה רביזריתית ותגרום פגיעה רחבה בישראל.

מרכיב מערך ההגנה לדורותיו השונים הוא מרכיב חשוב ותקף, אך המרכיב ההתקפי צריך להישען על גישה אחרת, ולפיה יש לאמץ לצורכי לחימה במעגל השלישי במסגרת מלחמה את גישת תקיפת מטרות הערך כגישה המרכזית, בשילוב גישת ההגנה. גם כאן תידרש השקעת משאבים ניכרת, אך סיכוייה להצלחה אסטרטגית גבוהים יותר.

כיצד מוצע שתיראה מלחמה עתידית מעין זו (בזירת המעגל השלישי, תוך כדי לחימה להכרעת חזבאללה), ומה יוגדר כהישג מוצלח?

תקיפת מטרות ערך תהיה הקרנת עוצמה ישראלית תוך כדי מלחמה עצימה בלבנון. לדוגמה – תקיפת מבני שלטון בטהראן והריסתם. השילוב של הרס מבנים כאלה ומטוסים החגים מעל שמי איראן הולמת ומספיקה לטענתי כמענה לירי טק"ק על ישראל. באופן זה תצמצם ישראל את האסימטרייה הנובעת מגודל השטח והאוכלוסייה האיראנית.

יש לציין כי על היכולת ההתקפית להיות קצרה בזמן הפעולה, עצמאית ובעלת יכולת חזרתית.

- הגנה חזקה – צמצום היזק לישראל ויכולת התמודדות עם היבטים התשתיים שישראל עלולה להיגרר אליהם.
- תקיפת מטרות כוח (כאילוץ – לדוגמה – מערכי הגנ"א) המשרתות את תקיפת מטרות הערך.

כאמור לעיל, גם אם העימות יתחיל בתקיפה ישראלית של מתקני הגרעין והאיראנים יגיבו לכך בירי על ישראל, כדאי שישראל תפעל בגישת מטרות הערך. טענה חשובה נוספת היא שהגם שלישראל יש כיום יכולת תקיפה רחבה יחסית באיראן, התועלת הנוספת של תקיפת מטרות, מעבר למטרות ערך שלטוניות, כמו תקיפת תשתיות לאומיות דואליות או תשתיות צבאיות (מטרות כוח), תהיה תועלת מועטה בשל הסיבות שהוזכרו באשר לאופי המדינה האיראנית. כלומר אפשר לתקוף יותר מאשר התקיפה המינימלית ההכרחית המוצעת כאן, אך למרות זאת לא כדאי לעשות כן.

תקיפת מטרות ערך אמורה לשרת כמה תכליות בתרחיש המתואר. התכלית הראשונה והחשובה ביותר היא לכפות (במובן של אכיפה) על איראן להפסיק

את הירי על ישראל. במילים אחרות, לתחם את אופי התמיכה שמעניקה איראן לחזבאללה תוך כדי מלחמה, מתוך הבנה כי לא ניתן יהיה לגדוע את כל היבטי התמיכה לארגון. התכלית השנייה היא שימור מרחב הפעולה של צה"ל בלבנון נגד חזבאללה. ברקע לכך עומדת ההבנה כי התקפות איראניות נגד יעדים ישראלים (צבאיים ואזרחיים) בהכרח יסיטו את תשומת הלב של מקבלי ההחלטות ואת חלק ממשאבי צה"ל, אשר בתרחיש זה עדיף שימשיכו להיות ממוקדים בהכרעת חזבאללה. בנוסף, הפגיעה במטרות ערך באיראן עשויה גם לשרת את דימויה האזורי של ישראל כמעצמה צבאית ובכך לחזק את נכסיותה בעיני ידידותיה ולהרתיע את יריבותיה.

בה בעת, בגישה המוצעת כרוכים גם סיכונים; הסיכון המרכזי הוא שאיראן תפרש באופן מוטעה את הפעולה הישראלית כניסיון לפגוע ביציבות המשטר או כעלבון מערבי שלא ניתן להבליג עליו.¹

בנסיבות כאלה, לא רק שהתקיפה של מטרות ערך לא תכפה ריסון, אלא היא תוביל את איראן להרחיב את פעילותה ההתקפית נגד ישראל. דרך אפשרית למנוע חוסר הבנה איראני שכזה היא לתזמן מסרים מלווים לפעילות הישראלית אשר יסבירו את ההיגיון העומד מאחוריהם. סיכון נוסף הכרוך בגישה זו הוא שהפגיעה ביעדים לא צבאיים באיראן תשחק את הלגיטימציה של ישראל ותצמצם את חופש הפעולה הצבאי שלה.

מדוע הלחימה ממוקדת הערך במעגל השלישי חשובה גם בהקשר המעגל הראשון?

בעיותיה של ישראל אינן רק איראן, אלא גם בעיות אקוטיות וחמורות לא פחות במעגל הראשון. בעת הנוכחית ובעתיד הנראה לעין, מדינת ישראל לא תוכל לנקוט את גישת המלחמה ממוקדת הערך במעגל הראשון כגישה מובילה, וזאת בשל סיבות רבות; ודי להבהיר שתיים מהם:

- תוחלת אסטרטגית – הצרכים של מדינת ישראל במעגל הראשון הם אכיפה משמעותית של הסדרים ביטחוניים הנובעים מיחסי כוחות הנוטים בבירור לצד הישראלי, שאותם אפשר להשיג רק לאחר פגיעה ניכרת ביכולתו הצבאית של האויב.
- סוגיית הלגיטימציה – תקיפת מטרות ערך במדינות כושלות נתפסת כלא לגיטימית.

אך בעיות המעגל השלישי אינן תקפות למעגל הראשון, ומדינת ישראל לא תוכל לקיים כוח ביטחוני משמעותי הכולל יכולת תמרון רחבה־היקף, מהלומה (תשלובת

1 את הקושי להבין את ההתנהגות האיראנית אפשר לראות במהלך "מלחמת הערים" בפברואר-אפריל 1988 במסגרת מלחמת איראן-עיראק. תקיפת טהראן בטילים עיראקיים ארוכי־טווח (סה"כ 189 טילים בשני שלבים) שכוונו לאזורי מגורים הפגיעה את האיראנים וגרמה להתרוקנות העיר מתושביה (עיר של 8 מיליון תושבים). עם זאת, תקיפת טהראן לא גרמה להפסקת התקיפות האיראניות על בגדד ועל ערים נוספות (מלובני, 2009, 392-395). ביולי 1988 החליט חומייני על הפסקת המלחמה, כלל הנראה בגלל כישלונות לוחמת היבשה.

מודיעין ואש) והגנה נגד תמ"ס בהיקפים מספקים להשגת הישג אסטרטגי משמעותי, אם תתמקד בהגדלת יכולת התקיפה במעגל השלישי מעבר ליכולת הקיימת כיום.

דווקא הבנה זו יכולה לחזק את ההבדלים בין בניין הכוח למעגלים השונים ולמקד אותו ואף יותר. גישת הלחימה הממוקדת ערך במעגל השלישי יכולה להיכלל בכלכלת בניין הכוח של מדינת ישראל ולהשיג את התוחלת האסטרטגית הייחודית הנדרשת מתקיפה באיראן במסגרת מלחמה רביזריתית שמוקדה בלבנון, תוך צמצום הסיכון מכניסה להתשה אסטרטגית ואפשרות לאכיפת הסכמים בין לאומיים מרסנים.

המלצות

ראשית, עצם הנכחת ארבע הגישות חשובה כדי לאפשר למנהיגות הצבאית והמדינית לדון באופן מושכל בהשקעות המשאבים הלאומיים והצבאיים לקיום היכולות העומדות בבסיס גישות אלה ביחס לתפוקות האסטרטגיות הנדרשות. כל ארבע הגישות נדרשות לתרחישי העימות השונים שעיימם מתמודדת מדינת ישראל, ונטישה של אחת מהגישות עלולה להוביל לחוסר איזון במערכת המבצעית.

שנית, מוצע לשקול כי הגישות המרכזיות במעגל השלישי תוך כדי מלחמה בלבנון או אחרי תקיפה של הגרעין יהיו גישת תקיפת מטרות הערך וגישת ההגנה. יישום גישות אלה יאפשר להחזיק בו זמנית יכולת הכרעה במעגל הראשון ויכולת תקיפה בעלת משמעות במעגל השלישי. יתרה מכך, מוצע כי הגם שיש כיום יכולת לתקוף באיראן בהיקף רחב (לדוגמה – תשתיות לאומיות דואליות), התועלת בכך תהיה שולית ביחס לתקיפת מטרות ערך. החרג הוא תקיפת מתקני הגרעין – לה ערך העומד בפני עצמו. הנושא מצריך דיון פנימי בצה"ל ואחר כך דיון צבאי-מדיני, שחיוני לעשותו במהרה כדי לקבל החלטות מושכלות בבניין הכוח למעגל השלישי.

סיכום

המאמר הציג שתי טענות. הראשונה – שתי הגישות ה"קלסיות" להפעלת כוח – תמרון ושחיקה (וביטוין האופרטיבי – תמרון יבשתי ומהלומה באש) וגם הגישה של הגנה רב-ממדית שהתפתחה כגישה העומדת בפני עצמה במבצעים מוגבלים בעזה, הן גישות נוכחות בשיח הצבאי. ההכרה בקיום הגישה השלישית חשובה (גישה של הגנה חזקה בשילוב מרכיבים התקפיים מוגבלים), שכן יש להיזהר מהעתקתה מעזה ללבנון. בראייה של עימות מול איראן במסגרת מלחמה רביזריתית שבה על צה"ל הוטל להכריע את חזבאללה, מוצעת גישה רביעית – גישת מטרות הערך. גישה זו התפתחה במלחמה הקרה בארה"ב בהקשר של תקיפה גרעינית, ויש לה ביטויים ספוראדיים במלחמות ישראל.

הטענה השנייה היא כי גישת מטרות הערך מציעה הישג מספק מול איראן במסגרת מלחמה רביזריתית (תוך בידוד נושא מתקני הגרעין) שהוא – הוכחת יכולתו של צה"ל לתקוף מטרות שלטון בטהראן תוך כדי הכרעת הזרוע הקדמית

של איראן באזור – חזבאללה. אם חזבאללה יוכרע לא יידרש לעשות באיראן מעבר לכך. אם ישראל תשקיע מאמץ־יתר בתקיפה רחבת־היקף באיראן (מעבר ליכולתה כיום שהיא כבר יכולת רחבה), יש סכנה להטיה בניין הכוח שבעת מבחן תביא לקשיים בהכרעה בלבנון.

בהינתן יכולתה של איראן לספוג גם היקפי תקיפה גדולים, אסור שמלחמה שלישית בלבנון תסתיים במצב שבו גם חזבאללה לא הוכרע. מצב כזה יהיה גרוע לישראל. יישום גישה של תקיפת מטרות ערך באיראן ומיקוד בניין הכוח בהכרעת חזבאללה יאפשרו לכפות על איראן הפסקה של הירי נגד ישראל ולשמר את חופש הפעולה הצבאי הדרוש להכרעת חזבאללה.

המחבר מודה לאלוף ד"ר יעקב בנג'ו, ראש אג"ת; לסא"ל ע', ראש תחום תכנון המערכה בחה"א; לאל"ם א' ולסא"ל נ' מחטיבת המחקר באמ"ן, על הערותיהם החשובות.

רשימת המקורות

- גולן, שמעון (ינואר 2010). **מלחמת המפרץ 1991 – דיונים בתוכניות המבצעיות**. אמ"ץ־תוה"ד־המחלקה להיסטוריה.
- כוכבי, אביב (יוני 2020). "הקדמת הרמטכ"ל". **בין הקטבים**, גיליון 30:28, עמ' 7-10.
- מלובני, פסח (2009). **מלחמות בבל החדשה**. מערכות.
- פינקל, מאיר (2020). **המטכ"ל – כיצד הוא לומד, מתכנן ומתארגן**. מערכות.
- פינקל, מאיר (6 בדצמבר 2022). "תיאום ציפיות: מהו ניצחון במלחמת לבנון הבאה ומהו מחירו". **בין הקטבים**, תוכן מקוון.
- רוחקס דומבה, עמי (29 במרץ 2019). "תכירו: מטרות עוצם". **ישראל דיפנס**.
- שלינג, תומאס (1981). חימוש והשפעה. מערכות.
- מערכת המכון (21 בנובמבר 2019). "סיכום יום העיון 'התמרון היבשתי ככלי חיוני בביטחון הלאומי'". **המכון למחקרי ביטחון לאומי**.
- Correll, John (2018). *The Making of MAD. Air and Space Forces*

תנו למטכ"ל לנצח: המפתח להתמודדות עם איראן נמצא בפיתוח הכוח הטריטוריאלי - אלוף תמיר ידעי ותא"ל ערן אורטל

אלוף תמיר ידעי, מפקד זרוע היבשה; תא"ל ערן אורטל, מפקד מרכז דדו לשעבר

תקציר

צה"ל עומד בפתחו של אתגר בקנה מידה היסטורי. הוא נדרש לצמוח ממקום של צבא מקומי המגן על גבולות המדינה, לצבא בעמדה של כוח אזורי המשתתף בבלימת מעצמה אזורית ואגרסיבית – איראן. אתגר בהיקף כזה אינו יכול לקבל מענה של תוספת משאבים בלבד. נדרשת לנו בחינה ביקורתית ומעמיקה של הנחות היסוד לביטחון הלאומי וארגון מחדש של צה"ל. בתמצית, כדי לאפשר למודיעין ולחיל האוויר, ביחד עם מרכיבי הגנ"א, סב"ר וצי, להעביר את מרכז הכובד שלהם למעגלים הרחוקים, נדרש לפתח כוח טריטוריאלי, יבשתי בעיקרו, פחות תלתי והרבה יותר אפקטיבי. משימתו תהיה להכריע את צבאות הטרור בגבולות, בסיוע מודיעין אוויר מוגבל יותר, כחלק מההתמודדות ארוכתהטווח עם איראן.

מבוא

המציאות, וכן הספרות המחקרית, מצביעות על שינוי מהותי שהתחולל בסביבה האסטרטגית של ישראל עם דעיכת הסדר הערבי באזור ועליית המאמץ האיראני להגמוניה (שיפטן, 2021, עמ' 4). התפתחות זו מקעקעת את אחד מהיתרונות שצה"ל נבנה עליהם – לחימה בקווים פנימיים (טל, 1996, עמ' 73). במילים אחרות, צה"ל – שהוא צבא מקומי במהותו, נדרש לעבור ממשחק במגרש הביתי למשחק הפרוס על המזרח התיכון כולו (IISS, 2019), בדגש על משימות תובעניות במיוחד בשטחה של איראן.

בנסיבות אלה ישראל שבה להתמודד עם תופעת "האסימטריה הבסיסית", זו שעמדה בלב התפיסה של "קיר הברזל" הציוני. במאבק הישראלי-איראני

הצד האיראני הוא שנהנה מיתרון הגודל, העומק האסטרטגי, ותשתית הלחימה האזורית המבוססת על שלוחיה ובני חסותה. ישראל, למרות יתרונות כלכליים טכנולוגיים ומדיניים (כמו הסכמי אברהם), חזרה להיות אנדרדוג מובהק.

נקודת הפתיחה של מאמר זה היא תפיסת "הבלימה האגרסיבית" (אורטל, 2022, עמ' 38). תפיסה זו אמורה להישען על מתיחת־היתר המובנית בהתנהגות האיראנית, ולסייע לאיראן להתיש את עצמה עד לקריסה הסופית של המשטר הזה, באמצעות סדרת מאמצים אסטרטגיים, שבראשם – בניית יכולת הקרנת כוח ישראלית ישירה (מוגבלת אומנם) באיראן ובאזור, ויכולת אופרטיבית להסיר את איום חזבאללה וחמאס בגבולות ישראל במלחמה קצרה ומכריעה (כריתת כפות החתול). במקרה הרע של מלחמה, תמומש היכולת הזו ויוסר איום חזבאללה בלבנון באופן שיגדע את זרוע ההרתעה האיראנית העיקרית כלפי ישראל. במקרה הטוב, עצם קיומה של היכולת יקהה ויעקר את העוקץ של האיום.

לב הרעיון האסטרטגי, אם כן, הוא אימוץ אסטרטגיה ארוכת־טווח שתתיש את האיראנים יותר מכפי יכולתם, ובמקביל תצמצם את יכולתם להתיש אותנו. אבן הראשה בקיום אסטרטגיית "הבלימה האגרסיבית" היא קיומו של כוח הכרעה אמין, בעיני שני הצדדים, מול צבאות הטרור במעגל הראשון. הכרעת חזבאללה וחמאס במלחמה, אם תפרוץ, נועדה לא רק להסיר את האיום על ישראל ולשחרר אותה ממאזן ההרתעה שבנתה איראן בגבולותינו; היא נועדה גם לאלץ את האיראנים למאמץ שיקום יקר, ממושך וחסר סיכוי, שיתנהל תחת מעקב וסיכול מתמידים של ישראל, שלמדה את לקחי 2006 ולא תיתן ללבנון לחזור ולהפוך להיות בסיס טילים.

מטרת המאמר הנוכחי כפולה. ראשית – להמשיך בדיון על האסטרטגיה הישראלית הנדרשת. שנית – להצביע על האופן המעשי שבו צריך צה"ל להתארגן ולהשתנות כדי לתמוך באסטרטגיה זו. טענתנו העיקרית היא כי אבן הראשה למימוש האסטרטגיה הזו היא התאמה יסודית של צה"ל המקומי, נכנה אותו הכוח הטריטוריאלי, לאתגר, כתנאי לפיתוח יכולות הזרוע הצה"לית הארוכה. טענה זו נסמכת על שני אדנים – תאורטי ומעשי. האדן התאורטי – אי אפשר לקיים אסטרטגיה ארוכת־טווח של הרתעת איראן והתשתה כל עוד ישראל אינה מצליחה לעקר את האיום המופנה אליה בגבולה ומותשת בעצמה בסבבי לחימה תכופים. האדן המעשי – גם בהינתן תוספת משאבית משמעותית לתקציב הביטחון (ומוסכם כי נדרשת תוספת כזו), יתקשה צה"ל מאוד להרחיב את יכולות המודיעין והתקיפה שלו, המתוחות ממילא עד הקצה. לא נצליח להקים עוד אמ"ן וחה"א שיוקדשו בלעדית למעגלים הרחוקים. כדי לאפשר למטה הכללי ולתלובת המודיעין־תקיפה שתחת פיקודו הישיר להסיט משאבים וקשב למוכנות ולהקרנת כוח בממד האזורי, יש להפחית את התלות העמוקה שפיתחנו בסוג הכוח הזה במעגל הראשון.

חלק א - דפוס "מלחמות השפע"

כמו תמיד, כדי להבין את היום ואת המחר, צריך להרחיק אל האתמול ואל המקור. מייד לאחר מבצע "עמוד ענן" ניסחנו את הטענה כי דפוס מבצעי ההרתעה שצה"ל נוקט כבר כמה עשורים הוא מבוי סתום אסטרטגי (ידעי ואורטל, 2013, עמ' 15-17). תפיסת ההפעלה לניצחון במעגל הראשון קיבלה למעשה את טענתנו מאז וקבעה כי על צה"ל לחתור לגישה הכרעתית במעגל הראשון. בפרק זה נבקש לבסס זווית אחרת של אותו הסיפור. נטען כאן כי צה"ל פיתח דפוס של "מלחמות שפע" עתירות משאבים ותלות עמוקה בסיוע מודיעיני ואווירי. בהמשך נטען כי הדפוס, גם אם אפשר היה בעבר לראותו כיתרון, הפך זה מכבר לנקודת תורפה. כדי לתמוך בטענתנו ניתלה בתיאור קצר של התפתחות תפיסת הביטחון הישראלית:

פרק ראשון – מעטים מול רבים

הרעיון – אסטרטגיה הגנתית המבוססת על גישה אופרטיבית התקפית. תפיסת הביטחון המקורית של מדינת ישראל נאלצה לענות על השאלה כיצד תשרוד מדינת ישראל הקטנה כאי בים של עוינות ערבית אלימה. התשובה התבססה על גיוס כלל משאבי האומה כדי לנצח במלחמות קצרות ומכריעות, שירתיעו את הערבים ויאפשרו שנות שקט ובניין אומה ארוכות. אל מול קואליציית צבאות ערב ינקוט צה"ל גישה של דירוג אסטרטגי – הכרעה בחזית העיקרית והעתקת הכוח לחזיתות הבאות על פי הצורך. סדרת מלחמות כאלה (הביטחון היסודי), ומבצעי תגמול לתחזוק ההרתעה ביניהן (הביטחון השוטף), יביאו בסופו של דבר את הצד השני להכיר בעובדת קיומנו כאן ("קיר הברזל").

הצורה המעשית – הביטוי המעשי לרעיון זה היה התבססות על צבא מילואים גדול ומיומן. זה היה הכוח העיקרי. את התנאים להצלחת צבא המילואים יספקו התרעה מודיעינית מוקדמת לגיוס, כוח סדיר שיבלום התקפת פתע ערבית, וחיל אוויר חזק שיבטיח עליונות אווירית לחיפוי על מהלך הבלימה והגיוס. זה ההסבר לחשיבותם ולעוצמתם המסורתית של אמ"ן וחיל האוויר.

פרק שני – "צבא קטן וחכם"

הרעיון – קיום תפיסת הביטחון המסורתית מול צבאות ערב, אך בתנאים משופרים – באמצעות מיצוי יתרונות טכנולוגיים. מיצוי הטכנולוגיה נועד הן לשפר את תוצאות הלחימה והן להפחית את נטל הביטחון על כלכלת המדינה, נטל שהפך למכריע עם גידול הצבא אחרי מלחמת יו"כ.

הצורה המעשית – מיצוי טכנולוגיות החימוש המדויק ומודיעין מוטס כדי לאפשר לכוח מודיעיני-אווירי לבלום בעצמו חלק משמעותי ממתקפות השריון של צבאות ערב (סוריה ועיראק בתרחיש הייחוס שאחרי השלום עם מצרים), בעוד שהכוח היבשתי בולם ומכריע את חלקה האחר.

פרק שלישי – "אויב אסימטרי"

הרעיון – אל מול אויבים חלשים, ארגוני טרור וגרילה בעזה, אי"ש וברצועת הביטחון בלבנון, אין מקום להעברת המלחמה לשטח האויב ולא ברורה משמעות

המושג "הכרעה" בממד האופרטיבי (יאיר, 1996, עמ' 83). עיקר הישגי האויב הוא בגרימת נפגעים לצד שלנו. ולכן הרעיון הוא להעביר את נטל הלחימה עד כמה שניתן למודיעין ולאוויר, ולצמצם ככל האפשר את הממד היבשתי.

הצורה המעשית – מתיחת היכולות המודיעיניות-אוויריות שפותחו לבלימת צבאות ערב, לצורך איתור, ציד ופגיעה במחבלים. לצד זאת – מיצוי כוח האש הצה"לי שפותח כמנוף אסטרטגי לאיים על יציבות הממשלות העוינות (לבנון, סוריה והנהגות הטרור עצמן) כדי לרסן את פעילותם העוינת. רעיון זה כונה פעמים רבות כעקרון "האחריות המדינתית". לצד פגיעה באויב בפעולות סיכול מדויקות והרתעתו באמצעות ענישה מהאוויר, סוכמה גם רגל ההגנה כרגל רביעית לתפיסת הביטחון. ואכן – תשתיות ההגנה בגבולות ובקו התפר ומערכת ההגנה מפני רקטות וטילים זכו להשקעות של עשרות רבות, אולי אף מאות, של מיליארדי שקלים בשלושת העשורים שחלפו.

אם נסכם בקווים כלליים מאוד את האופן שבו הסתגלנו במהלך 70 השנים האחרונות לסביבה האסטרטגית המשתנה, נאמר כך: ישראל התחזקה, באופן מוחלט וגם באופן יחסי לאויביה. ככל שהתחזקה ישראל, כך צומצמה הגישה האופרטיבית ההתקפית-הכרעתית, וניתנה העדפה לעליונות הישראלית החומרית (בטכנולוגיה ובמשאבים) מבוססת האוויר על פני לחימה עתירת סיכון בממד היבשתי.

ביקורת רבה נמתחה לאורך השנים על ההתפתחות ההדרגתית הזו, לרבות מצד כותבי שורות אלה. למרות שחלק משמעותי מהביקורת אכן מוצדק בראייתנו, קשה להתכחש להיגיון האסטרטגי הפנימי כפי שהוצג כאן. ואכן, התפתחות זו שהוצגה כאן לתפיסת הביטחון הלאומית הלא כתובה חצתה ממשלות ומטות כלליים מכל צידי המפה הפוליטית ומכל זרועות צה"ל, והיא נמשכת כבר כמה וכמה עשורים.

סיכומו של דבר, תנאים משופרים מאוד לטובת ישראל, שמצאה את עצמה עומדת מול ארגוני טרור נחותים ממנה צבאית, ללא איום מידי של מלחמה בחזית שנייה ושלישית, אפשרו לצה"ל לפתח דפוס של "מלחמות שפעי" ולהתרגל אליו. מלחמות אלה מבוססות על הפגנה שיטתית והדרגתית של עוצמת האש הישראלית, מאופיינות במשכים הולכים ומתארכים (לבנון השנייה – כחודש, "צוק איתן" – כ־50 ימים), בדרישות משאביות ניכרות (חימוש מדויק אווירי, היקפי מיירטים גדולים) ובספיגה מתמשכת בעורף ישראל. מה שנועד להיות צבא "קטן וחכם" הפך למפעל עתיר משאבים המצוי תמידית בתוכניות חירום לשיפור מוכנותו, קרי למילוי מחדש של מחסני החימוש היקר, ובמאמץ סיוזיפי ועתיר משאבים לפיתוח בנק המטרות למלחמה הבאה.

חשוב מכך, הנחת היסוד הסמויה של דפוס מלחמות השפע היא שהכרעת הכוח הצבאי של האויב ה"אסימטרי" אינה נדרשת עוד כיעד מלחמה. ואכן מוסכם על רוב הפיקוד הבכיר כי גם בהינתן תגבור משמעותי נוסף של מטרות, חימוש ומיירטים – גם אז לא תיתכן הכרעה אופרטיבית והסרה של איום האויב בכוח,

אלא הדבר מאפשר רק סיכויים טובים יותר לאכיפה פוליטית (ולכן גם זמנית) של רצוננו על האויב.

הרמטכ"ל כוכבי והמטה הכללי בהערכת מצב במהלך מבצע "שומר חומות", (צילום: דובר צה"ל).

חלק ב - זה לא הם, זה אנחנו; האתגר הרב־זירתי

בשנים האחרונות גובר במערכת הביטחונית העיסוק באתגר המכונה "האיום הרב־זירתי" או תופעת "התלכדות הזירות". נשמעות טענות שלפיהן גלישת הלחימה מזירה אחת לשנייה, כמו למשל הגלישה ל"צוק איתן" ב־2014 מתוך משבר חטיפת שלושת הנערים באיו"ש, או התלקחות מבצע "שומר חומות" מירושלים לעזה ולזירת הפנים, יוצרת ממד חדש ומסוכן יותר לתפיסת ההפעלה של צה"ל. ואולם, כל מי שבקיא בהתפתחות תפיסת הביטחון הישראלית יודע כי הגישה הישראלית למלחמה – ריכוז כלל המאמצים בחזית העיקרית לשם הכרעתה (מקבילות אופרטיבית), והעתקת המאמץ העיקרי לחזית הבאה (דירוג אסטרטגי) – מקורה בראשית ימי צה"ל, ובתרחיש שכונה אז "מקרה הכול". הקשרים המעשיים בין אויבנו השונים אומנם התחזקו לאחרונה, אך מדוע דווקא היום, כשעוצמתנו היחסית גדולה לאין שיעור, נחשבת התופעה הזו למטרידה כל כך? התשובה, להבנתנו, נעוצה בתיאור שהבאנו בחלק א לעיל. כל עוד דפוס מלחמות השפע הופעל נגד אויבים נחותים מאיתנו צבאית באופן עמוק ומבודדים משמעותית, קשה היה להבחין במגמה האסטרטגית השלילית ההולכת ומתהווה;¹ אך משהתפתחו האויבים לאיומים צבאיים של ממש, הפכו מלחמות השפע ליקרות וממושכות מדי.

1 כאמור, צה"ל הכיר בסופו של דבר, במסגרת תפיסת ההפעלה לניצחון (2019), בעובדה שסדרת מבצעי ההרתעה המוגבלים יוצרת מגמה של התחזקות האויבים מסבב לסבב ואתגר אופרטיבי ואסטרטגי שהולך ומחמיר על ציר הזמן.

וכך, כבר במלחמת לבנון השנייה הפכה ישראל תלויה בסיוע חירום של ארה"ב באספקת סוגי חימוש מסוימים. גם במהלך המבצעים הגדולים בעזה – "עופרת יצוקה" (2008–2009) ו"צוק איתן" (2014) נדרש צה"ל להשלמה דחופה של פריטי ציוד. כך הפכה סוגיית סיוע חירום אמריקאי במהלך "צוק איתן" לסוגיה פוליטית שנויה במחלוקת בארה"ב. ישראל, שמבקשת להקרין דימוי מעצמתי, נדחקה לפינה (שלום, 2014, עמ' 9). לא רק במהלך מבצעים גדולים זקוק צה"ל לאספקת חירום; אחרי כל מבצע מוגבל נגד האויבים החלשים יותר של ישראל – חמאס והג'יהאד האסלאמי (גא"פ) בעזה – נאלצת ישראל לפנות לממשל האמריקאי לקבלת סיוע מיוחד כדי להשלים את מלאי התחמושת שלה, ובעיקר את מיירטי כיפת ברזל היקרים (זקן, 2021).

על רקע זה אפשר להבין את המוטרדות ההולכת וגוברת בישראל מתופעת התלכדות זירות האיום נגדנו. תפיסת הביטחון המקורית של ישראל הניחה מציאות של מחסור, וחתרה לכן להכרעה מהירה של האיום העיקרי ולפירוק הקואליציה הערבית. על פי הצורך, יכול היה הכוח לעבור להכרעה גם בחזית הבאה. דפוס הפעולה שהתהווה אצלנו באופן בלתי מודע בעשורים האחרונים, הוא הפוך; הוא מניח יתרון ישראלי אינהרנטי איכותי וכמותי והוא התפתח במציאות שבה האיומים מזירות נוספות היו זניחים. השפע החומרי ומשך הזמן נועדו לצמצם את המחיר בחיי אדם. כעת פוגש דפוס מלחמות השפע הזה מציאות חדשה.

חלק ג - ללכת לישון עם הסכסוך הישראלי-ערבי ולהתעורר למלחמה עם איראן

הקרדיט להתפתחות של חזבאללה, חמאס וגא"פ (כל אחד במידה ובאופן שונים מעט) מארגוני טרור קטנים לצבאות טרור מבוססי טילים, איומים אוויריים ורקטות (טמ"ר – טילים מעופפים ורקטות), לא שייך בלעדית ליכולת הלמידה שלהם עצמם או למחדל שלנו באי הכרעתם בשדה הקרב. חלק ניכר מהקרדיט נזקף לזכות השחקן האיראני. מצד אחד, האיראנים תמיד היו כאן. כבר בשנות ה-80 הייתה זו איראן, לא סוריה, שהייתה הרוח החיה האידאולוגית והמשאבית שעמדה מאחורי הכוח העולה של חזבאללה בלבנון. מצד שני, רק משנטשה ישראל את לבנון (2000) ואת רצועת עזה (2005) התאפשרו התנאים המלאים לפיתוח הארגונים המקומיים לכדי בסיסי אש צבאיים של ממש. וביתר שאת, רק עם קריסת הסדר הערבי באזור ("האביב הערבי" 2011) התאפשרה הפריצה האסטרטגית הגדולה של איראן והתמקדותה ביצירת טבעת חנק טילית על ישראל באמ"יח מתקדם בלבנון, בעזה ובאמצעות שלוחיה ובני חסותה באזור כולו.

האסטרטגיה הישראלית התמקדה בעשור האחרון במאמץ בלימה, מוצלח בסך הכול, של ההתבססות האירנית בסוריה (המערכה בין המלחמות – מב"ס). למרות מאמץ זה הצליחו האויבים בלבנון ובעזה, גם אם מעט ולאט מכפי שקיוו, להתעצם משמעותית, לא רק במונחים כמותיים – היקף הרקטות והטילים שברשותם וטווח הירי שלהם, אלא גם במונחים איכותיים – כוחות פשיטה, מרכיבי הגנה אווירית

ויכולות תקיפה מדויקות. מעל הכול נהנים השותפים לציר השיעי (הגם ששותפי הפלסטינים אינם שיעים), מתחושת עידוד של מי שנמצאים במחנה שניצח את ההתקוממות הסונית באזור והולך ומהדק את המצור הטילי על ישראל. באווירה כזאת גדלה רמת הנכונות של מנהיגי חמאס־עזה למשל להסתכן בסבב לחימה כדי לנכס לעצמם חיכוך לאומי בירושלים (הרקע ל"שומר חומות" 2021); גדלה רמת המוכנות של ציבור ערביי־ישראלי מתוסכל להפגין את הזדהותו עם אויבי ישראל (שוב, אירועי "שומר חומות"); ובעיקר, גדלה רמת הנכונות של חזבאללה לאתגר את ישראל וללכת על הסף. ואכן, במהלך 2022 יצא חזבאללה בקמפיין הצהרות לוחמניות בתקשורת סביב המו"מ הישראלי־לבנוני על הגבול הימי, וחזר למדיניות מתריסה ופרובוקטיבית של נוכחות גלויה בגבול הצפון. ההרגל שפיתחנו בעידן האיום ה"אסימטרי" – דפוס מלחמות השפע – נולד בעידן שבו חזבאללה היה מבודד למדי בלבנון, וחמאס היה נצור בעזה. כעת הדפוס הזה פוגש ציר שיעי הולך ומתלכד. מקבלי החלטות הישראליים, שמודעים היטב לאורך הנשימה הישראלי המוגבל ולנטייתם של מבצעים אוויריים להתארך, אינם יכולים להרשות לעצמם את הסיכון שבגלישת המלחמה לזירות נוספות והתארכותה. וכך – למרות עליונות צבאית "על הנייר", עמדת המיקוח האסטרטגית של ישראל נשחקת כבר מיום המלחמה הראשון.

חלק ד - "לשחרר את תל־אביב"

אורך הנשימה ומלאי החימוש והמיירטים אינם אלא צוואר הבקבוק השני בחשיבותו שיצר דפוס מלחמות השפע. צוואר הבקבוק הראשון בחשיבותו הוא זה המצוי בתל־אביב. לא, תל־אביב לא נכבשה על ידי האויב. ב"לשחרר את תל־אביב" כוונתנו היא שהמשאבים הקריטיים ביותר למימוש צורת המלחמה הישראלית של העשורים האחרונים קשורים בקומפלקס איסוף המודיעין, עיבודו למטרות לתקיפה, התכנון המבצעי של תקיפת מטרות אלה, והניהול המתמיד של תהליך הזה על ידי המטה הכללי. כל זה נדרש לביצוע הן בממד ההכנות למלחמה, הן בממד ניהול המערכה שבין המלחמות, והן במהלך המבצעים עצמם בעזה ובלבנון. מאחורי היכולת המרשימה של צה"ל לתקוף 3,000 מטרות חזבאללה ביום לחימה אחד במלחמה הבאה בלבנון (בוחבוט, 2021), עומד מפעל של אלפי אנשים, חלק ניכר מהם משרתי קבע מיומנים באיכויות הגבוהות ביותר שיש. מיטב אנשינו עסוקים בחיבור תמונת פאזל מודיעינית מורכבת, בתיאום איסוף משאבי איסוף מודיעיניים יקרים, ובעיבוד כל אלה למידע מודיעיני שניתן לתקוף. אליהם מצטרפים מאות רבות של אנשי מקצוע מובחרים האמונים על תכנון כל אחת מאלפי התקיפות הצפויות במלחמה, ואת מאות התקיפות המורכבות המתבצעות מדי שנה במערכה שבין המלחמות. האויב לא שוקט על שמריו ומודע מאוד למאמץ המודיעיני שלנו. לכן בנק המטרות הצה"לי המפורסם חייב לעבור בדיקות חוזרות ונשנות של עדכניות המטרות ותוכניות התקיפה. גם לאחר שכלול התהליכים

האלה בטכנולוגיות מתקדמות, נותר מפעל זה עתיר כוח עבודה אנושי. על כל המאמצים האלה, המחייבים תיאום מורכב של אמ"ן, המוסד, שב"כ, חיל האוויר ואגף התקשוב, מנצחים אגפי המטה הכללי – אגפי המבצעים והתכנון בעיקר, הנדרשים דרך קבע לסכם תוכניות עבודה מפורטות, לקבוע סדרי עדיפויות ולשחרר פקקים בצנרת.

אמ"ן וחה"א מעולם לא שוחררו, ובצדק, מחובותיהם המקוריות: להתריע מפני מלחמה, להבטיח עליונות אווירית, לאתר את המטרות האסטרטגיות של האויב ולנטרל את מערכיו הקריטיים. לאורך השנים נוספו והצטברו על משימות אלה גם משימות סיכול טרור, משימות תובעניות בפני עצמן בקשב ובמשאבים. הנטל על גופים אלה רק הלך והתפתח, ומשאביהם גדלו משמעותית, אך עדיין באופן חלקי ולא מלא.

המטה הכללי של צה"ל מעולם לא נבנה כדי להפעיל כוח באופן ישיר. לשם כך נבנו הפיקודים המרחביים. אך את תשלובת המודיעין-אוויר נכון יותר להפעיל באופן ריכוזי מתל-אביב.

תל-אביב (המטכ"ל) לקחה לעצמה עוד ועוד אחריות ומשאבים. בשל העדפת המלחמה האווירית, ניתן לפיגור היחסי של הכוח היבשתי אחר מירוץ ההשתכללות של האויב פיצוי חלקי באמצעות שילוב טוב יותר של תל אביב בשדה הקרב – שילוביות. ובתחום זה אכן נעשתה התקדמות חשובה וטובה. עם זאת, הלוחמ"ם (לוחמה מועשרת מודיעין) והסיוע האווירי הפכו להיות הגשר הכמעט בלעדי של הכוח היבשתי. הם תורמים רבות לשיפור המודעות המצבית של הכוח הלוחם, אך עדיין לא צפוי שהם כשלעצמם יהוו מעטפת מספקת. התלות במודיעין מדויק המגיע מתל-אביב ובתקיפת מטרות מהאוויר הפכה עמוקה כל כך, עד שאפילו המענה למתקפות פתע של כוחות אויב מיוחדים הפרוסים בקו המגע נסמך במידה רבה על מודיעין מתריע ועל תקיפת מטרות מהאוויר.

גם תמרון יבשתי התקפי, נדיר ומצומצם אומנם, המאפיין את דפוס מלחמות השפע תלוי תלות עמוקה בהזרקה של מודיעין ובסיוע אווירי המוקצה מתל-אביב. מבור השיגור בחאן-יונס, דרך עמדת הנ"ט בשג'אעיה, חוליית כוח רציואן במרווחין ומחסן נשק בזבקיין שבלבנון, וכלה בעמדות שיגור טילים אסטרטגיים – כל אלה הם יעד למודיעין ולתקיפה אווירית למכלול התל-אביבי. כמותם, גם משלוח האמל"ח הנוחת בשדה התעופה בדמשק, רכיבים טכנולוגיים המפותחים אישם בסוריה, ונשק חדיש המפותח באיראן – כולם בתחום האחריות הישירה של המכלול התל-אביבי.

בעידן הטילים, גם מאמץ ההגנה האווירי מרוכז בתל-אביב. שכבות ההגנה השונות נפרסות במפנה צפוני או דרומי, פריסת המכ"מים, ותיאום הספקטרום האלקטרומגנטי במרחב הצפוף של ישראל – כולם מחייבים ניהול ריכוזי. את משאבי ההגנה האווירית תידרש תל-אביב לנהל במלחמה גם לאור האפשרות של הצטרפות אויבים מהמעגל השני והשלישי. דילמת ההגנה האווירית (הגני"א), אם כן, וניהול משאבי ההגנה הקצרים-תמיד, גם הם נטל תל-אביבי.

והינה, בוקר אסטרטגי אחד, מתבהרת אצלנו ההבנה כי הבעיה היא איראן; לא רק הגרעין האיראני, אלא איראן עצמה. בסיסי הטילים המכוונים לישראל, מפעלי התעשייה הצבאיים שם, מערכת ההגנה האווירית המורכבת – כל אלה הם יעדים לפיצוח הכרחי. ולא רק זאת; איראן מפתחת את יכולותיה בעיראק, בתימן, בסוריה ובים האדום – על כל אלה נדרשת להשגיה מקרוב ולפעול כשצריך – תל"אביב. התמודדות זאת, שאינה לפי מידותיה הטבעיות של ישראל, מחייבת שותפים באזור (אורטל, 2022, עמ' 39). ועל מי מוטלת מלאכת הניצוח על היחסים החדשים ופיתוח ארכיטקטורת ההגנה וההגנ"א האזורית? על תל"אביב.

השמיכה מתוחה עד הקצה. גם אם נכפיל את סד"כ מטוסי הקרב של חיל האוויר לא נצליח להכפיל את המפעל האנושי העומד מאחוריו. גם אם נכפיל את סד"כ כיפת ברזל יישארו השמיים של ישראל צפופים והאיומים רבים מכדי לכנס משוואת הגנה מדרום, מצפון ומהמעגל השלישי. יתר על כן, לא מן הנמנע שבעשור הקרוב נשוב ונפגוש גם איום צבאי מחודש מצד סוריה. הצבא הסורי הבא ודאי לא ייראה כמו שנראה לפני מלחמת האזרחים שם. קרוב לוודאי שהוא ייבנה במודל איראן-חזבאללה ולאור לקחים ממלחמת רוסיה-אוקראינה. ממילא, גם ללא התפתחות עתידית זו, בתחרות שבין התעצמות צה"ל באמצעי יירוט, תקיפה ואיסוף מטרות לבין התעצמות האויב והתפשטותו בלבנון ובאזור כולו – הכף נוטה באופן מובנה לרעתנו.

הדרך היחידה שתאפשר לצה"ל לשחרר משאבים "תל"אביביים" למשימות המעגלים הרחוקים היא הפחתה דרמטית של התלות בהם במלחמות שבמעגל הראשון. לשנות את דפוס מלחמות השפע ולשחרר חלק ניכר מהמפעל התל"אביבי להתמקדות באיום העיקרי החדש.

היחידה הרבממדית בתרגיל בצאלים, (צילום: דובר צה"ל).

חלק ה - הכוח הטריטוריאלי: תמרון מועצם־מידע נגד־אש Dam - Data enhanced Anti-fires Maneuver

בהיסטוריה הבריטית נהוגה הייתה אבחנה בין הכוח הטריטוריאלי (TF – Territorial Force) שנועד להגן על האי הבריטי, לבין אותו חלק של הצבא שנועד להוות כוח משלוח למלחמות שמעבר לים (Expeditionary-Force). צה"ל כולו נועד מאז ומעולם להיות כוח טריטוריאלי בלבד. בחלק הקודם של המאמר טענו כי כדי לאפשר למדינת ישראל יכולת הקרנת כוח אזורית משמעותית, יש לשוב ולחזק את יכולתו של צה"ל הטריטוריאלי לעמוד במשימותיו תוך הפחתה דרמטית של התלות במרכיבי מודיעין, אוויר והגנה אווירית מרכזית.

מדוע אין אנו אומרים בפשטות "חיזוק צבא היבשה"? ברור לגמרי שבנסיבות שתיארנו אנו אכן מתכוונים לכך שחלק גדול יותר מנטל הלחימה יוטל על הכוח היבשתי. עם זאת, אין אנו סבורים בפשטות שכוחות היבשה יילחמו במעגל הראשון וחיל האוויר יהיה האחראי הבלעדי למעגלים הרחוקים. תפיסה כזו תהיה פשטנית ובלתי אחראית.

כוונתנו היא שנדרשת אבחנה טובה יותר בין תמהיל הכוח שייעודו הבלעדי הוא לחימה בחזיתות הקרובות, לבין תמהיל הכוח שיוקדש ברוב עיסוקו (אך לא בבלעדיות מוחלטת) למעקב אחר הנעשה באזור ולפעולה במעגלים רחוקים. הכוח הטריטוריאלי יזדקק כמובן למודיעין ולסיוע אווירי, אך במידה פחותה משמעותית מזו שבמצב הנוכחי. הוא גם יהיה חייב מרכיבים של הגנת־כוח מפני איומי אש מדויקת ואיומים אוויריים (הגנ"א), החסרים לו היום. לכן, אין טעם לתארו באמצעות שיוכו הזרועי. היבט חשוב לא פחות הוא הפיקוד והשליטה בכוח זה. בעוד שתשלוט המודיעין־אוויר פועלת תחת הפיקוד הישיר של המטה הכללי, נטל הפיקוד והשליטה בכוח הטריטוריאלי יכול וצריך לחזור לפיקודים המרחביים. הן משום שזוהי צורת הפיקוד הנכונה יותר להכרעת צבאות הטרור בלבנון ובעזה, והן כדי לאפשר למטכ"ל להתמקד ברמה האסטרטגית ובזירות הפעולה הרחוקות.

הדרישות מהכוח

מה יש לדרוש מהכוח הטריטוריאלי של צה"ל? שתי תכליות אסטרטגיות סימנו עד כה; הראשונה – לפנות נתח משמעותי של מערכת המודיעין־אוויר־הגנ"א להתמקד באיומים מאיראן ובעיסוק החדש של צה"ל באזור, והשנייה – במקביל להפחתת התלות ב"תלאביב", להחליף את דפוס מלחמות השפע, שהפך בלתי מתאים לאתגר הנוכחי, לדפוס של מלחמות קצרות ומכריעות. הגישה ההכרעתית נחוצה כאמור כדי למנוע התשה של ישראל בסבבי לחימה מתארכים, גולשים מזירה לזירה וחוזרים על עצמם. הכרעת הכוח הצבאי של האויב אין פירושה קץ ההיסטוריה והעוינות כמובן, אך במיטבה, תאלץ אותו גישה זו "לחשב מסלול

מחדש" ותזכה אותנו בעשור או שניים חיוניים של יתרון אסטרטגי במסגרת המאבק באיראן.

את כל זה יש לבנות במסגרת המשאבים הסבירה שמדינת ישראל יכולה להעמיד, ומבלי לכרסם יתר על המידה בהקצאת המשאבים הישירה שתידרש גם לחיזוק מרכיבי המודיעין האוויר, ההגנ"א, הסב"ר והצי שיידרשו למעגלים הרחוקים. כיצד משיגים את כל זאת? בעזרת רב־ממדיות.

תפיסת ההפעלה לניצחון במעגל הראשון ידועה גם כתפיסת "הרב־ממדיות". עיון בתפיסה מלמד כי המושג "רב־ממדיות" מקפל בתוכו שתי משמעויות משלימות, אך שונות זו מזו. האחת – שילוב הדוק יותר בין זרועות האוויר, המודיעין והיבשה. במילים אחרות – המשך הווקטור הקיים מאז שנות ה־90 תחת הכותרת "שילוביות", רק במתכונת הדוקה וטובה יותר המתאפשרת בזכות דיגיטציה. המשמעות השנייה – בניית ממד אנכי, יכולות חישה, תקשורת נתונים ועיבוד מידע מתקדמות – כל אלה בתוך המסגרות היבשתיות עצמן. זוהי רב־ממדיות אורגנית שנועדה להפחית את התלות היבשתית בסיוע הדרגים הגבוהים ולאפשר לכוחות למצות את קרבנם לאויב ואת החיכוך עימו כדי לחשוף אותו ולפגוע בו במהירות ובהיקפים גדולים. "תמרון שריד וקטלני", כינתה זאת תפיסת הניצחון.

תר"ש תנופה חולל שינוי דרמטי בצה"ל בכל הקשור לרתימת טכנולוגיות חדשות לייצור מטרות ולתקיפתן, בעיקר בדרגים הגבוהים. הוא גם קידם מאוד את היכולת של כוחות היבשה לקבל סיוע מהדרגים האלה באמצעות תוכניות כמו לוחמ"ם ושיפורים רבים בסיוע האווירי לכוחות. עם זאת, בתחום עצמאות הכוח היבשתי אנו נמצאים עדיין בשלב בוסרי יחסית של תוכניות דגל ניסיוניות, כמו יחידת הרפאים ו־SOI. כלומר בשנים האחרונות התקדמנו בעיקר בווקטור ההפוך מזה שתיארנו כנדרש. אומנם שיפרנו את היכולת המבצעית אך עשינו זאת במחיר של העמקת התלות של החזית בדרגים הגבוהים, "התלאביביים", ולא שינינו את מהות דפוס מלחמות השפע הלא מכריעות. זה שנים ניכרת תופעה של אי־אמון מצד מקבלי החלטות בלוחמת יבשה, אשר נתפסת כמרובת־סיכונים ודלת הישגים. אין ספק שהתלות המבצעית שתיארנו מעמיקה עוד יותר את אי־האמון הזה.

דרישה מבצעית

כדי להסיר את האיום על העורף ולהכריע את חזבאללה במהירות, נדרש הכוח הטריטוריאלי שיוקצה לפיקוד הצפון:

1. להיות שריד ומוגן – לקיים יכולת תנועה מהירה, בהגנה ובהתקפה, ובמיעוט נפגעים. הוא יידרש לכל זאת גם לנוכח איום הנ"ט המתקדם, הכטמ"מים והרחפנים של האויב, והאש הארטילרית האינטנסיבית שאלה יכוונו לעבר כוחותינו.
2. להיות קטלני כלפי האויב – למצות את החיכוך והקרבה לאויב כדי לעוררו, להופכו למטרות, ולתקוף במעגלי תקיפה קצרים, באש או בהתקפות קרקעיות, כדי לשמר יוזמה ולהשמידו.

3. להסיר את איום האש מהעורף – בסופו של דבר זוהי מטרת המלחמה. אין די בהסרת איום האש מהעורף; יש להבטיח גם שחלק ניכר מהלחימה ברקטות, בטילים ובכטמ"מים התוקפים יישאר בלבנון כדי לאפשר למערך ההגנ"א העורפי להתמקד יותר באיומים המתגברים מזירות רחוקות.
4. לשחרר את תל"אביב – לעשות כל זאת תוך פינוי חלק ניכר ממשאבי האוויר, המודיעין, ההגנה האווירית והקשב הפיקודי של המטה הכללי.
- כוח שיעמוד בארבע דרישות אלה ישנה לא רק את המצב האסטרטגי של מדינת ישראל ביחס לאויב, אלא גם יאפשר בנייה מחודשת של אמון מקבלי ההחלטות בלוחמה יבשתית רלוונטית ומתקדמת.
- אם לפני עשור שלוש דרישות אלה היו בבחינת מדע בדיוני למערכת בניין הכוח הצה"לית בכלל והיבשתית בפרט, כיום כל העוסקים בדבר מכירים את הפתרונות המעשיים שיאפשרו זאת. מערכי הכטמ"ם והרחפנות הקיימים היום בזרוע היבשה אינם רחוקים מהחזון של ממד אווירי שיספק תקשורת וחישה רציפים ואיכותיים לשדיהקרב הקרקעיים. נותרו לנו אתגרים של תפיסה, ארגון ואינטגרציה. עלינו לשנות את הגישה היבשתית הרגילה שמתמקדת בהעמסת יכולות חדשות על כוחות קיימים ("מלמטה למעלה"), הקורסים תחת הנטל. עלינו להפסיק לחתור למג"ד ולמ"פ רב"ממדיים. יש לאפשר למג"ד להיות חד"ממדי וממוקד באויב שבעין, באמצעות קיום קרב רב"ממדי ברמות החטיבה והאוגדה. מי שישא בנטל הרב"ממדיות יהיו יחידות ייעודיות שיספקו את מעטפת האוויר-חישה-תקשורת ותיאום מעגלי התקיפה עבור החטיבות והגדודים המסתערים שנלחמים במרחבם. להערכתנו, בהתבסס על האמל"ח הקיים כבר היום ועל מאמצי פיתוח, אינטגרציה ורכש נוספים בהיקף סביר, אפשר יהיה תוך שנים ספורות לארגן די יחידות רב"ממדיות שיספקו מעטפת תומכת לרוב סד"כ צה"ל, סדיר ומילואים כאחד. יחידות אלה יפעילו את מערך האש היבשתית שפיתחנו בשנים האחרונות, ושנארגן כ"חיל טילים" טקטי מרחבי. מעטפת מרחבית לחשיפת האויב והשמדתו ברמת האוגדה והחטיבה יאפשרו גם לכוחות הפחות ממוגנים בצה"ל, לרבות יחידות מילואים, תנאים טובים לחימה. סד"כ צה"ל האפקטיבי, יגדל. יתר על כן, שיפור משמעותי ביכולת אחיזת השטח וזמינות האש היבשתית יאפשרו לנו מענה טוב יותר למתארי הסלמה והגנה בחזית, וישלמו את עצמם בטווח הארוך בזכות היכולת לצמצם את סד"כ ההגנה בגזרות בעיתות שגרה.
- נותרה משימת דיכוי האש של האויב. הן האש הטקטית, שעדיין תסכן את כוחותינו למרות מעטפת חשיפת האויב, והן האש המכוונת לעורף ישראל. ב"לשלול את הרקטות" תיאר האלוף חליוה גישה של מערכת קרקעית לשלילת יכולת הרקטות והטילים של האויב באמצעות "שמיכות דיכוי תמ"ס וני"ט" (חליוה, 2021). בשונה ממערכות ההגנה האווירית הקיימות, "שמיכות הדיכוי" (להלן: שמי"ד) מבוססות על מכ"מים, חיישנים (סנסורים) טקטיים, ומשגרי טילים (מיירטים ותוקפים) המוצבים בחזית, לא בעורף. בזכות קרבתם לאויב וטכנולוגיה מתקדמת, טילים אלה מסוגלים לפגוע במקורות ירי תוך שניות אחדות וליירט

טילים וכלייטיס של האויב בעודם ממריאים. את כל זאת ניתן לבצע במחיר נמוך משמעותית ממחיר היירוט המסורתי הקיים היום בזכות העברת המרכיב "החכם" מהטיל עצמו לרשת החיישנים המכוונים אותו (אורטל, 2021, עמ' 60–64).

הכוח הטריטוריאלי יוכל, אם כן, להילחם באויב תחת מעטפת של חישה אווירית וקרקעית מתקדמת, אש יבשתית מדויקת וזמינה למשימות סיוע, ובחסות מערך אשניגד"אש או שמ"ד מרחבי. מערך זה ישמיד את חוליות הנ"ט, יקטע את השיגורים הרב־קניים לעורף ישראל (ישמיד את המשגרים תוך כדי פעולת השיגור שלהם), ויירט טילים ארוכי־טווח, כטמ"מים המכוונים לעורף ישראל ותשתיות אסטרטגיות. כמו כל כוח, גם הכוח הטריטוריאלי המחודש שלנו יהיה מחויב באימונים רלוונטיים כדי להיות בכשירות, ומכיוון שמכפילי הכוח המערכתיים שתארנו יאפשרו מיצוי גם של סד"כ המילואים – נידרש להבטיח גם ליחידות אלה רמת כשירות משופרת.

כוח זה ימשיך אומנם להתבסס על המודיעין שנאסף לפני המלחמה כדי להצליבו עם הנתונים שייאספו על ידי מערכות הסיור והחישה של הכוח עצמו בזמן אמת. תקיפת מטרות אויב ערכיות מהאוויר תמשיך להיות גם בעתיד דרך חשובה להחליש את התנגדות האויב ואת אפקטיביות מתקפת האש שלו לעורף. גם מערך ההגנ"א הארצי ימשיך ליירט את אותה אש שלא נוטרלה בחזית עצמה. ועדיין, הכוח הטריטוריאלי ייהנה מיכולת חשיפת אויב מרחבית ברוחב ובעומק משמעותיים, כך שתלותו באיסוף מטכ"לי תקטן משמעותית. הוא ייהנה מסיוע אש קרקעית וזמינה, כך שגם הפחתה בתקיפות האוויר במקרה של פתיחת זירת לחימה נוספת לא תפגע במאמציו. וחשוב מכול – יכולתו לצמצם משמעותית את מתקפת האש על העורף תאפשר לאמ"ן להתמקד בייצור יותר מטרות רחוקות על חשבון מטרות משגרים בדרום לבנון לפני המלחמה, ולמטה הכללי לרכז חלק גדול של משאבי הגילוי והיירוט כלפי איומים ממעגלים רחוקים במהלך המלחמה. בכך נבטיח חוסן אופרטיבי ואסטרטגי מפני ניסיונות איראניים להתערב במלחמה.

למותר לציין שכוח כזה, שתלותו במשאבים מטכ"ליים פחותה בהרבה, ורוב מכפילי הכוח שלו מוצבים בחזית הלחימה, יוכל לפעול תחת פיקוד המפקדה הטריטוריאלית – פיקוד הצפון במקרה זה. תל"אביב גם היא תשותרר מעיקר הנטל של הפיקוד האופרטיבי על שדה הקרב בחזית.

סיכום

להערכתנו, במהלך של בניין כוח שמשכו לא יעלה על שנים בודדות ועלותו תסתכם באחוזים בודדים מהתוספת התקציבית למעגלים רחוקים שמונחת על השולחן, ובמיקוד נכון ונחוש של המאמצים, אפשר יהיה לעמוד ביעדים ובתפיסה שהוצגו כאן.

המאמצים הנדרשים:

1. ארגון יחידות ייעודיות ביבשה לצורך יישום הקרב הרב־ממדי.
2. ארגון וחיזוק האש היבשתית המרחבית.

3. שמ"ד (שמיכת דיכוי) – מערכת אש-נגד-אש מרחבית בחזית שתבלום את האש לעורף ישראל בשטח האויב ותגן על כוחות היבשה (זהו מאמץ המפתח).
4. השלמה נדרשת של ציוד ואימון כוחות המילואים.
5. חזרה לדפוס של פיקוד-משימה שהפיקוד המרחבי במרכזו.
- מימוש המהלך הזה יאפשר לצה"ל בראש ובראשונה לקטוע את רצף הסבבים האינ-סופי ואת שחיקת ההרתעה של אויבנו. גם ללא מלחמה ממש, עצם קיומה של יכולת הכרעה מהירה ומובהקת וצמצום האיום על עורף ישראל והעומס הצפוי על מערכת ההגנ"א, יאפשרו למדינת ישראל להתיר מעט את רסני הפעלת הכוח הנוכחיים בלבנון ובעזה. ישראל תוכל אז להתחיל לשחוק ולהסיג לאחור את האיום הנבנה מתוכם, ביוזמה התקפית נוסח המב"ם הנוכחי בסוריה.
- פוטנציאל ההכרעה של הכוח הטריטוריאלי החדש יאפשר לצה"ל להסיט חלק מההשקעות שכבר השקענו ולמקד אותן באיומים מהמעגלים הרחוקים המטרידים אותנו יותר ויותר. כיפת ברזל למשל תיהנה מהפחתת העומס עליה במלחמה במעגל הראשון, ותוכל למקד חלק גדול יותר ממשאבי הגילוי ומהמיידיים המתקדמים שבפיתוח, באיומים ממעגלים רחוקים.
- על בסיס יכולת הכוח הטריטוריאלי לצמצם משמעותית את אפקטיביות השיגור הרב-קני מלבנון ומעזה וליירט את רוב האיומים משם בשלב נסיקתם בשטח האויב, יוכל מפעל המטרות הצה"לי לדלל משמעותית את רמת המעקב והעדכון הנדרשים לאלפי המטרות מסוג זה. המשמעות תהיה הסטת היכולת הזו לאיתור ולתכנון המטרות באיראן ובמעגלים רחוקים אחרים.
- בהפעלת הכוח תפחת מאוד הדילמה הישראלית של הטלת הכוח העיקרי של חיל האוויר. גם בעיצומם של ימי השיא למלחמה אפשרית בלבנון יהיה הכוח הטריטוריאלי בפיקוד הצפון עצמאי ורובוסטי מספיק כדי לאפשר לחיל האוויר לתכנן ולהפעיל את מרב כוחו הרחק מגבולות ישראל, אם יידרש. מלאי חימוש אווירי ומיידי כיפת ברזל יהיו גם הם צוואר בקבוק הרבה פחות קריטי.
- גלגל ההיסטוריה ממשיך להסתובב. מדינת ישראל, חזקה עשירה וטכנולוגית ככל שתהיה, עומדת בפני כוח אזורי עדיף. דפוס מלחמות השפע, שאותו אימצנו כלפי החלשים מאיתנו, עומד לנו עתה לרועץ. המאבק המתמיד על מוכנות צה"ל למלחמה – חידוש מלאים ומטרות, תוך עמידה בסבבי לחימה מתמידים – מתיש את ישראל ומחזק את איראן בהתאם. בהקשר החדש שנוצר לא ניתן עוד להמשיך ולחזק את הרגל הבריאה (אוויר-מודיעין) ולהמשיך לתמוה על הצליעה האסטרטגית שאנו ממשיכים לסבול ממנה בשל חולשת הרגל היבשתית (חליוה), (2016, עמ' 19). ממילא השמיכה המודיעינית-אווירית שלנו מתוחה עד הקצה, ומוגבלת ביכולתה המעשית לגדול עוד.
- לכאורה צה"ל הסכים על מפת הדרכים שהעמדנו כאן. הגישה ההכרעית עומדת בלב תפיסת הניצחון במעגל ראשון, ורבי-ממדיות, ממש באופן שבו תיארו אותה, היא שיטת הביצוע העיקרית. אך בפועל, אנו מתמידים בעיקר בחיזוק מרכיב השילוביות

שלנו, כלומר בהעמקת התלות של החזית בעורף, ובאופן בלתי נמנע גם בהעמקת הריכוז בהפעלת הכוח. אנו מתמקדים יותר בבנק המטרות ופחות בשאלת הניצחון עצמו. כדי לעמוד באתגר החדש עלינו להיגמל מהרגלים שאימצנו לאורך יותר משלושה עשורים. הדרך האפקטיבית והיעילה ביותר להגדיל את שטח הפנים האזורי של צה"ל היא לשחרר את "תל-אביב" מסבבי הלחימה התמידיים, ממלחמות השפע הבזבזניות המתישות אותנו ומחזקות את ציר האויב, ומהצורך לתמוך באופן אינ-סופי בכוח יבשתי תלתי.

רשימת מקורות:

- אורטל, ערן (מאי 2021). "להדליק את האור, לכבות את האש", בין הקטבים, גיליון 31-32, עמ' 53-69.
- אורטל, ערן (מאי 2022). "להתיש את החתול". **בין הקטבים**, גיליון 33, עמ' 33-50.
- בוחבוט, אמיר (16 בפברואר 2021). "חיל האוויר תרגל מלחמה נגד חיזבאללה: יכולים לתקוף 3,000 מטרות ביממה". **אתר וואלה!**.
- ברעם, אמיר ופרל פינקל, גל (אוגוסט 2021). "רף פצ"ן – לחשל את החרב". **מערכות**, גיליון 491, עמ' 8-15.
- זקן, דני (21 בספטמבר 2021). "כיפת ברזל – הדמוקרטים לחצו – וארה"ב תעכב סיוע בגובה מיליארד דולר לכיפת ברזל". **גלובס**.
- חליוה, אהרון (דצמבר 2016). "יעוד מאותו הדבר" – על הצורך בדילוג תפיסתי בבניין הכוח". **בין הקטבים**, גיליון 9, עמ' 9-23.
- חליוה, אהרון (מאי 2021). "לשלול את הרקטות". **בין הקטבים**, גיליון 34.
- טל, ישראל (1996). **ביטחון לאומי – מעטים מול רבים**. דביר.
- יאיר, יורם (1996). "אתגרים ביטחוניים, אנושיים וחברתיים של צה"ל" בתוך: יוסי אבנר (עורך). **דפי אלעזר**, גיליון 18, עמ' 81-90.
- ידעי, תמיר ואורטל, ערן (ינואר 2013). "פרדיגמת סבבי ההרתעה – דפוס אסטרטגי ודוקטרינה במבוי סתום". **עשתונות**, המכללה לביטחון לאומי.
- שלום, זכי (אוקטובר 2014). "יחסים מיוחדים במבחן הזמן: מדיניות ארצות-הברית במהלך מבצע 'צוק איתן'". **עדכן אסטרטגי**, כרך 17, גיליון 3, עמ' 3-13.
- IISS (November 2019). *Iran's Networks of Influence in the Middle East*. International Institute for Strategic Studies

שער שני

המדיניות אל מול איראן

ישראל ואתגר הגרעין האיראני: גישה ביקורתית - פרופ' מאיר ליטבק

פרופ' מאיר ליטבק, מרכז אליאנס ללימודים איראניים באוניברסיטת תל-אביב.

תקציר

איראן היא ללא ספק האתגר האסטרטגי המשמעותי ביותר לישראל בשנים האחרונות. במאמר זה נבחן אם המדיניות הישראלית מול איראן הוכיחה את עצמה, ומהן האפשרויות העומדות בפניה. הגישה הביקורתית המוצעת במאמר אינה מתעלמת מהאיום ואינה קוראת לשיבה בחיבוק ידיים או לייאוש, אלא מדגישה את הצורך בגישה ריאליסטית וביעדים ריאליים, גם אם אינם אופטימליים, מפני שהחלופות עלולות להיות גרועות יותר. הבנה נכונה של התהליכים המתחוללים באיראן עשויה להביא למסקנה שהזמן פועל לרעת המשטר שם, והוא יהיה חייב לשנות את מדיניותו אם ברצונו לשרוד. מכאן, שהשילוב של איפוק, אימוץ דיפלומטיה רציונלית, ריאליסטית ובלתי מתלהמת, ופעילות צבאית במישורים הכרחיים בלבד, ישרת טוב יותר את ביטחון ישראל.

מבוא

הרפובליקה האסלאמית של איראן היא ללא ספק האתגר האסטרטגי המשמעותי ביותר לישראל בשנים האחרונות. איראן היא המדינה היחידה בעולם שהנהגתה קוראת לחיסול ישראל, ושהקריאה "ימוות לישראל" מושמעת בה בכל כינוס. זו המדינה היחידה שבה האנטישמיות משולבת עמוק בשיח הרשמי שלה. ולרטוריקה הארסית הזו נוספו שלושה ממדים מעשיים המשלימים זה את זה: שאיפתה של איראן להשיג יכולת גרעינית צבאית, פיתוח מערכות נשק מתוחכמות, בעיקר טק"ק וכתב"ם, המציבות אתגר משמעותי ליכולות ההגנה של ישראל, והשימוש שהיא עושה בארגונים פלסטיניים ואסלאמיסטיים, ביחוד חזבאללה בלבנון, מיליציות שיעיות עיראקיות ואולי החותיים בתימן בעתיד, כנשק להתשת ישראל וכאמצעי להרתעת ישראל מפעולה נגדה.

מאז 2018 מנהלות ישראל ואיראן התכתשות אלימה בעצימות לא גבוהה בסוריה, אשר עלולה להעמיד את שתי המדינות במסלול התנגשות לעימות נרחב יותר, אשר עלול לגבות מחיר יקר משני הצדדים. מטרת מאמר זה היא לבחון כמה ממאפייני האתגר האיראני, את דרכי ההתמודדות של ישראל עימו בשנים האחרונות, וכן את אפשרויות הפעולה העומדות בפני ישראל.

האיבה האיראנית לישראל נשענת על שלוש רגליים: התנגדות אידאולוגית לציונות; האמונה כי האינטרסים של ארה"ב וישראל חופפים וכי לישראל השפעה גדולה מאוד על תהליכי קבלת ההחלטות נגד איראן בארה"ב; והרווח הגאופוליטי לאיראן במישור האזורי (Dassa Kaye, Nader, 2006, pp.107–122; Menashri, 2006, pp. 56). בקרב חוקרים וגורמים שונים בעיצוב מדיניות מתנהל ויכוח על משקלו של כל אחד מהגורמים הללו בעיצוב המדיניות האיראנית.

החוקרים המדגישים את המרכיב האינסטרומנטלי במדיניות האיראנית מסבירים כי האיבה המוצהרת לישראל נועדה לגשר על הפער הדתי בין הרוב הערבי הסוני לבין המחנה השיעי בהנהגת איראן, פער שהחריף מאז מהפכת 1979 ובעקבות עליית הזרם הסלפיג'יהאדי הסוני מראשית שנות ה-80 של המאה הקודמת, וכן לרכך את החשדנות הבסיסית בין ערבים לאיראנים, כחלק משאיפותיה של איראן לבסס את מעמדה כמעצמה אזורית. לדבריהם מדובר ברטוריקה בלבד שנועדה לשמר את דימויו המהפכני של המשטר (Parsi, 2007). עם זאת, ההיקף האדיר של השיח הקורא לחיסול ישראל וכן השיח האנטישמי בשפה הפרסית המיועד לקהלים מקומיים באיראן, סותרים את הטענה כי מדובר אך במכשיר למדיניות חוץ. הטענה שהאיבה האיראנית לישראל נובעת מהיחסים הטובים שהתקיימו בין ישראל למשטר השאה מתעלמת מהעובדה שרוב מדינות אירופה, וגם סין, קיימו קשרים ענפים עם משטר השאה והדבר אינו מפריע לרפובליקה האסלאמית לנהל עימן קשרי סחר בשווי מיליארדי דולרים בשנה.

לדעתי המרכיב האידאולוגי – האיבה לישראל וליהודים אשר היא רכיב מרכזי בתפיסת העולם של המשטר האסלאמי באיראן אף יותר מהחשיבות של מעמדם של האסלאם והמוסלמים – הוא הגורם המרכזי לעוינות האיראנית העמוקה. תפיסה זו עוצבה על ידי האייתוללה רוחאללה ח'ומייני, מייסד הרפובליקה האסלאמית, עוד לפני מהפכת 1979, וזכתה להרחבה מאז. בבסיס האיבה הזו עומדים שני מרכיבים אידאולוגיים המשותפים לכל התנועות האסלאמיסטיות המודרניות: האחד הוא תפיסת הציונות ומפעלה כשיאה של המתקפה התרבותית והפוליטית של המערב על עולם האסלאם, וכשורש המשבר הרוחני, המוסרי, הפוליטי והכלכלי שממנו סובלים המוסלמים בעידן המודרני; השני הוא תחייתן של תפיסות המתארות את היהודים כאויבי האסלאם מראשית צמיחתו והרואות בהקמת מדינת ישראל החוליה האחרונה בשלשלת ההתנכלויות הללו. מרכיב נוסף הוא התפיסה האסלאמית הרואה את היהודים כמי שנדונו על ידי האל לכפיפות ולהשפלה כבני חסות (אהל אלדימה) של המוסלמים לאחר שדחו את תורתו של הנביא מוחמד. לפיכך, עצם הקמת מדינת ישראל היא לתפיסתם קריאת תיגר

על האסלאם (ליטבק, 2004, עמ' 362–391; Alavi, 2019, P. 1). אפשר לומר כי האיבה לישראל מזינה את התחרות האסטרטגית עימה, וכן כי עצם התחרות הזו מגבירה את האיבה כלפי ישראל.

עד 2019 נזהרו רוב הדוברים האיראנים מלהצהיר כי איראן היא זו שתילחם בישראל. במקום זאת, כבר ב־1991 הציג מנהיג איראן אייתוללה עלי ח'אמנאי תוכנית לפתרון בעיית פלסטין, אשר שללה כל אפשרות להסכם שלום עם ישראל. התוכנית קראה לקיום משאל עם בקרב תושביה האוטנטיים של פלסטין, מכל הדתות, החיים בתוך פלסטין ומחוצה לה, אך לא בקרב היהודים שבאו בעקבות הציונות. תוצאות המשאל הן שיקבעו את הפתרון הראוי לפלסטין, כלומר, מדינה ערבית אסלאמית. היהודים שחיו בארץ לפני קום המפעל הציוני יוכלו להמשיך לחיות בה אם יסכימו למעמד של מיעוט דתי תחת שלטון אסלאמי, ושאר היהודים יחזרו לארצות שמהן היגרו. כל עוד ישראל מסרבת לקבל פתרון זה, תפקידה של איראן הוא להגיש סיוע צבאי, לוגיסטי ומדיני לפלסטינים ולערבים הנלחמים בישראל, כדי שיקיזו את דמה, יורידו אותה על ברכיה ויאלצו אותה לקבל את התוכנית האיראנית (ממרי, 2018; Khamenei, 2012, P. 12).

השימוש בשלוחים הוא מאפיין מרכזי בתפיסת הביטחון הלאומי של איראן, בעיקר לנוכח החוויה הקשה של מלחמת איראן־עיראק, שעלתה לאיראן במאות אלפי הרוגים ופצועים ובנזק כלכלי גדול. בנוסף להתשה, נועדה פעילותם של שלוחים אלה להרתיע את ישראל מלתקוף את תשתית הגרעין האיראנית. אסטרטגיה זו מכוונת נגד כלל יריביה של איראן במזרח התיכון, והיא מאפשרת לה להכתיב, במידה רבה, את כללי המאבק בזירות השונות בלי שהיא תישא בתוצאות (אוריון, 2018, עמ' 19–29).

המתקן באראק לייצור מים כבדים, (מקור: ויקיפדיה)

ההיבט המאיים ביותר באתגר שמציבה איראן הוא שאיפתה להשיג יכולת גרעינית, הנובעת ממגוון שיקולים. מבחינת איראן הגרעין הוא חלק מ"ארגו הכלים" או קריטריון המגדיר מעצמה, והיא ללא ספק רואה את עצמה כמעצמה אזורית. העובדה שמדינות אחרות באזור, פקיסטאן, הודו, ובראיתן גם ישראל מחזיקות נשק כזה, מחייבת את איראן לתפיסתה להגיע למעמד שווה לשלהן בהיבט זה. חולשתה של איראן מול מתקפת הטק"ק והחל"כ מעיראק בשלהי מלחמת איראן־עיראק (1980–1988) שכנעה אותה בצורך שלה בנשק הרתעתי אבסולוטי. מכאן גם נחישותה לבנות יכולת טק"ק מרשימה. לכך נוספו גם הפרנויה

של המשטר האיראני, והאמונה כי נשק כזה יעניק לאיראן ולמשטר בה חסינות מפני איומי המערב. הפער בין החסינות שממנה נהנית צפון־קוריאה הגרעינית לבין גורלו של צדאם חוסיין, שלא החזיק נשק כזה, הוא ההוכחה לאיראנים למידת חיוניותו של נשק גרעיני.

חשיפת האתר הגרעיני האיראני בנתנו (ליד אֶסֶפְהָאן) ב־2002 הוכיחה כי איראן הפרה את התחייבויותיה במסגרת החתימה על האמנה למניעת הפצת נשק גרעיני (NPT) ופעלה להשיג יכולת גרעינית צבאית (Arnold, Bunn, Chase, Miller, Mowatt-Larssen, and Tobey, 2019). בגלל חשיפה זו, ולנוכח חששה מהתקפה אמריקנית בעקבות פלישת ארה"ב לעיראק (2003), חדלה איראן, ככל הנראה, ממאמציה להשיג נשק גרעיני. ח'אמנאי אף הוציא פסק הלכה (פתווה), שתוכנו המלא לא פורסם, האוסר על פיתוח וייצור נשק גרעיני (Eisenstadt and Khalaji, 2011).¹

גם אם איראן ויתרה כרגע על השאיפה להשיג נשק גרעיני, הרי המחיר הכלכלי הכבד ששילמה עד כה כדי לשמר את יכולותיה הוא חסר היגיון, אלא אם כן בכוונתה לשמר יכולת גרעינית צבאית או לכל הפחות להגיע למעמד של "מדינת סף" גרעינית, המסוגלת לייצר נשק גרעיני תוך שבועות ספורים מרגע ההחלטה. מצד שני, ייתכן מאוד שאיראן הגיעה למסקנה כי מצב של "מדינת סף" עדיף בהרבה על מצב של השגת נשק גרעיני, שיצית מירוץ חימוש גרעיני באזור, ואף יפגע ביחסיה עם בנות בריתה רוסיה וסין.²

אין צורך להאריך באכסניה הנוכחית בתיאור האיום האסטרטגי הצפוי לישראל אם איראן תשיג נשק גרעיני, גם אם תבחר לא להשתמש בו. השאלה שארצה להרחיב בה היא האם המדיניות הישראלית מול איראן הוכיחה את עצמה, ומהן האפשרויות העומדות בפני ישראל בעתיד.

ישראל פעלה מול איום הגרעין האיראני בשלושה מישורים מקבילים: מדיניות סיכול חשאי, מאמץ מדיני, והצגת אופציה צבאית לתקיפת מתקני הגרעין האיראניים (Editors of Encyclopedia Britannica, 2021; Bergman, Gladstone, and Fassihi, 2021). גם אם פעולות הסיכול האטו את ההתקדמות של איראן לעבר יכולת גרעינית, הן לא בלמו את התהליך. יתרה מכך, ייתכן שהן אף הגבירו את נחישותה של איראן לקדם את פרויקט הגרעין מתוך תחושת האיום על ביטחונה.

במישור המדיני מציגה ישראל מאז 2005 עמדה בלתי ריאלית, הדורשת שאיראן תתפרק מכל יכולותיה הגרעיניות. גישה זו, גם אם מניעה הגיוניים, מתעלמת לחלוטין מכך שהשפלה בוטה של איראן, או כזו המתעלמת מהטראומות הלאומיות

1 מבלי להיכנס לדיון משפטי מפותל, חשוב לציין כי פסק הלכה כזה אינו נצחי, וכי ניתן לשנותו אם השתנו הנסיבות.

2 המונח "מדינת סף" מתייחס למדינה המחזיקה בשלושת המרכיבים החיוניים לבניית נשק גרעיני: כמות מספקת של חומר בקיע, אורניום מועשר לדרגת 96%, וכן הטכנולוגיה והידע הנחוצים להעשרת האורניום, להרכבת מרעום שייצור פיצוץ גרעיני ולבניית גוף הפצצה. אתגר נוסף הוא זיווד הפצצה בראש קרב לטיל.

שחווה, לא תניב תוצאות חיוביות. כך לדוגמה, בין השנים 2003 ל-2005, כאשר איראן ניהלה מו"מ עם המעצמות על הגבלת פעילותה, היא דרשה שיותר לה לשמר את הצנטריפוגות להעשרת אורניום שהרכיבה, אשר לא עלה אז על 500 במספר. ארה"ב, בעידודה של ישראל, דחתה את ההצעה ודרשה את פירוק כולן. מספר הצנטריפוגות שבידי איראן היום גדול פי 50.

מנהיגי ישראל הצהירו פעמים רבות כי ישראל לא תשלים עם איראן גרעינית ולא תהסס לנקוט כל צעד שימנע מאיראן להשיג את יעדה. מאז שובו של בנימין נתניהו לראשות הממשלה ב-2009, הוא הציג את מדיניותה של איראן, במיוחד בתחום הגרעין, כסכנה קיומית לישראל, ואף השווה בין מצבה של מדינת ישראל לבין האיום שניצבו בפניו יהודי אירופה ערב מלחמת העולם השנייה (בן, 2012; צזנה, 2013). חוץ מהעובדה שהשוואה אינה נכונה עובדתית, מפני שאיראן, הגם שמדובר במשטר עוין ואכזרי, אינה גרמניה הנאצית, ומפני שמדינת ישראל החזקה אינה חסרת אונים כשהיו יהודי אירופה ערב השואה – הרי שמסגור המציאות בפריזמה של השואה פוגע בחשיבה הרציונלית בעת עיצוב אסטרטגיה לאומית. נוסף לכך, ההשוואה המשדרת דימוי של חולשה מחלישה את ההרתעה הישראלית (Malin and Eiran, 2013, Pp. 79, 83-85; Dassa Kaye, Nader, and, Roshan, 2011, Pp. 33, 36-37). לדברי חוקרים אחדים, בשנים 2009–2012 עמדה ישראל על סף תקיפה באיראן, אך הדרג המדיני נרתע לבסוף מלקבל את ההחלטה.

מתוך עמדה זו, ישראל ביקרה קשות את הסכם הביניים בסוגיית הגרעין שנחתם ב-24 בנובמבר 2013 בין איראן לבין חמש החברות הקבועות במועצת הביטחון, ארה"ב, רוסיה, סין, צרפת ובריטניה, וכן גרמניה. היא טענה שההסכם הוא "טעות היסטורית" וחזרה על תביעתה הלא ריאלית לפירוק כל יכולותיה הגרעיניות של איראן (Kershner, 2014; נחמיאס, 2013). הביקורת החריפה מצד ישראל לא השפיעה על ממשל אובמה, ונראה שאף גרמה לכך שארה"ב חדלה להתייחס ברצינות לטענותיה של ישראל בעת ניהול המשא ומתן עם איראן.

כאשר נחתם ב-4 ביולי 2015 הסכם המעצמות עם איראן על תוכנית הגרעין האיראנית הידוע כ-JCPOA (Joint Comprehensive Plan of Action) ביקר אותו רוה"ם נתניהו כהסכם "כניעה" והצהיר כי ישראל אינה מחויבת לו (רבינא, וסוכנויות הידיעות, 2016). מומחים ישראלים הצביעו על שורת כשלים בהסכם החדש: הוא אומנם הגביל את מספר הצנטריפוגות הפעילות להעשרת אורניום, מנע מאיראן להתקין צנטריפוגות מתקדמות יותר, ואסר על פיתוח המרכיבים הצבאיים הנחוצים לבניית פצצה גרעינית, אך השאיר בידיה את היכולת להעשיר אורניום, וחשוב לא פחות – אפשר לה לפתח צנטריפוגות מתקדמות יותר ושאר תחומי ידע הנחוצים לרכישת יכולת גרעינית.

ההסכם הוגבל מראש בזמן, ובסיומו, תהפוך איראן ל"מדינת סף" גרעינית לגיטימית בהסכמת הקהילה הבינ-לאומית. לבסוף, הסדרי הפיקוח תלויים במידה רבה ברצונה הטוב של איראן, ואינם מונעים ממנה לרמות אם תחליט לעשות כן. חשש נוסף היה שבעקבות ההסכם יזרמו לאיראן עשרות מיליארדי דולרים

בעקבות שחרור כספים איראניים שהיו מוקפאים בבנקים מערביים, בשל ביטול עיצומים ופתיחתה של איראן להשקעות נרחבות של חברות בינלאומיות. כספים אלה, הובע החשש, יאפשרו לאיראן להתעצם צבאית ולהגביר את פעילותה באזור, במיוחד נגד ישראל (נגל, 2022; ידליון, 2014; אסכולאי, 2015, עמ' 11; אסכולאי, 2018, עמ' 13-15). לעומתם, טענו אחרים כי על אף הפגמים בהסכם הוא הצליח להסיג את איראן לאחור בהתקדמותה ליכולת גרעינית, וכי ללא ההסכם יכלה איראן להתקדם באין מפריע כמעט לגמרי לקראת יכולת כזו. יתרה מכך, מתנגדי ההסכם לא הציעו לו כל חלופה ריאלית. פוליטיקה היא אומנות האפשרי, ואסטרטגיה אינה בחירה בין האידאלי למצוי, אלא מחייבת לפעמים לבחור בין חלופות שאינן אידאליות.

לאחר בחירתו של דונלד טראמפ לנשיאות ארה"ב בנובמבר 2016 זכתה התנגדותה הנחרצת של ישראל להסכם הגרעין לתמיכה בבית הלבן. ב־8 במאי 2018 הצהיר הנשיא טראמפ כי ארה"ב פורשת מההסכם עם איראן. זאת על אף שאיראן לא הפרה את ההסכם. כחלק מהנסיגה מההסכם הודיע טראמפ על חידוש העיצומים נגד איראן כביטוי למדיניות של "לחץ מקסימלי" שנועדה להביא אותה לויתורים משמעותיים במסגרת הסכם חדש. ישראל הרשמית בירכה בהתלהבות את צעדי הנשיא האמריקני. עם זאת, בעוד שטראמפ הביע את אמונתו כי יעלה בידו להביא את איראן לחתום על הסכם טוב יותר, התעקשה ישראל על תביעתה לפרק לחלוטין את תוכנית הגרעין האיראנית, כנראה מתוך תקווה שהעיצומים יביאו לקריסת המשטר באיראן. קולות לא רבים בישראל, ובהם הרמטכ"ל לשעבר גדי איזנקוט, הגדירו את הנסיגה מההסכם כשגיאה אסטרטגית שלא תשיג את היעד המרכזי של בלימת הגרעין האיראני (Dassa Kaye, 2022, Pp. 116-117).

העיצומים אכן גרמו נזק קשה לכלכלת איראן, שהתבטא בשחיקת ערך המטבע האיראני, באינפלציה גבוהה ובהתרוששות מעמד הביניים. אבל התקווה כי המצוקה הכלכלית תאלץ את איראן להסכים לויתורים משמעותיים מעבר לאלה שעשתה בהסכם ה־JCPOA הייתה בנויה על כמה הנחות יסוד שגויות. ראשית, מדינות אינן קורסות כל כך מהר, גם תחת משטר עיצומים קשה. ונצואלה, לדוגמה, הגיעה לסף קריסה כלכלית בגלל העיצומים האמריקנים שהחלו ב־2006, אך המשטר המרקסיסטי שם שרד. שנית, איראן, שהייתה תחת משטר עיצומים מאז 1995, פיתחה דרכים שונות לעקוף את המגבלות, למשל בהעברת נפט לוונצואלה, שמכרה אותו עבורה. כמו כן, בשונה מהעיצומים תחת ממשל אובמה, אשר נהנו מתמיכה עולמית רחבה, צעדיו של ממשל טראמפ נדחו על ידי רוסיה וסין, והן סייעו לאיראן לעקוף את חלקם.

חשוב מכול – איראן השתמשה בעיצומים כעילה להסיר מעליה את המגבלות שהסכם הגרעין הטיל עליה והתקדמה מאוד בתחום העשרת האורניום למעמד "מדינת הסף" המיוחל. ב־4 בינואר 2021, ערב כניסתו של ג'וי בידן לתפקידו כנשיא ארה"ב, הפרה איראן בפעם הראשונה בצורה בוטה את ההסכם הגרעין והודיעה כי החלה בהעשרת אורניום לדרגת 20%. הצעד המתריס נועד ליצור לחץ על הנשיא

החדש ולהעמיד את איראן בעמדת מיקוח משופרת לקראת חידוש המשא ומתן על הסכם הגרעין. ב־13 באפריל 2021 הלכה איראן צעד נוסף והודיעה כי תעשיר אורניום לרמה של 60%, רמת ההעשרה הגבוהה שביצעה אי פעם, וכי תתקין 1,000 צנטריפוגות נוספות להעשרת אורניום. במאי 2022 קבע דו"ח סבא"א (הסוכנות הבינ"ל לאנרגייה אטומית) כי איראן אגרה כמות גדולה של אורניום מועשר פי 18 מהמותר לה בהסכם הגרעין – כמות שתספיק לבניית פצצה גרעינית אחת (ידלין ואסכולאי, 2021).³

על אף שממשל הנשיא ביידן הציע לאיראן ויתורים שונים, הרי שבעת כתיבת שורות אלה (ינואר 2023) ההסכם טרם נחתם, אם בשל נוקשות איראנית ואם בשל היסוס אמריקני לנוכח שיתוף הפעולה בין איראן לבין רוסיה במלחמה באוקראינה ובשל גל המחאה הגואה באיראן. ישראל התמידה בביקורתה על ההסכם המתגבש וטענה שהוא אף גרוע מקודמו, אך ספק רב אם טיעוניה השפיעו על עמדת ארה"ב. לצד הפעילות המדינית בתקופת המשא ומתן המחודש, איימו אישים ישראלים, כמו שר הביטחון דאז בני גנץ, כי ישראל תכין חלופה צבאית לתקיפת איראן כאמצעי אחרון לבלום את התקדמותה לפצצה גרעינית (שומפליי ואזולאי, 2022; לוקש, 2022). ההצהרות הללו חזרו על דיון קודם בנושא שהתקיים בשנים 2009–2013. שורה של מומחים העלו כבר אז ספקות כבדים בדבר התועלת שבתקיפה כזו, שאף גברו עם חלוף השנים והובילו למסקנה שנוקה גדול מהתועלת שהיא עשויה להביא. רעיון התקיפה באיראן צריך להתבסס על שתי הנחות יסוד: האחת היא שיש לישראל כל המידע המודיעיני על כל מתקני הגרעין האיראניים, והשנייה היא שישראל מסוגלת לפגוע במתקנים אלה באופן כזה שיוציא אותם מכלל פעולה לשנים רבות.

מאז 2003 בנו האיראנים מתקני גרעין באזורים שונים בעומק עשרות מטרים מתחת לקרקע באופן המקשה מאוד על פגיעה אפקטיבית בהם. בעבר צפתה ההערכה האופטימית ביותר כי תקיפה כזו תשיג עיכוב של תוכנית הגרעין האיראנית בשנתיים לכל היותר, ובשנת 2023 לנוכח ההתקדמות האיראנית בידע ובטכנולוגיה, נראה כי העיכוב יהיה אף לזמן קצר יותר (בן מאיר, 2013, עמ' 199–210; קם, 2012, עמ' 15–26; ידלין וגולוב, 2013, עמ' 7–20; ענבר, 2020; לימור, 2021).

מכאן, שתקיפה ישראלית לא תביא להישג אסטרטגי משמעותי, אבל בסבירות גבוהה ביותר תמריץ את איראן להחליט לייצר פצצה במהירות האפשרית גם בשל ההשפלה וגם בגלל תחושת הפגיעות. יתרה מזו, איראן תוכל להציג את עצמה כמי שהותקפה למרות שלא ייצרה פצצה, במעשה תוקפנות חסר הצדקה, ואז גם תהיה לה לגיטימציה בין־לאומית להתקדם לייצור פצצה כדי למנוע הישנות של

3 האורניום הנמצא בכורים גרעיניים לייצור חשמל מועשר בדרך כלל לרמה של 3–5 אחוז. צוללות ונושאות מטוסים גרעיניות זקוקות לאורניום המועשר ברמה העולה של 60%. מאחר שאין לאיראן ספינות כאלה, הרי שהעשרת אורניום מעל ל־6% היא נטולת היגיון כלכלי ונועדה לקרב את איראן למעמד של "מדינת סף" או מעבר לכך.

מעשי תוקפנות כאלה. דוברים איראנים רשמיים אף איימו במפורש כי התקפה ישראלית תביא את איראן להחלטה זו. כלומר, אם עכשיו קיים סיכוי סביר שאיראן תסתפק במעמד של "מדינת סף", הרי שדווקא התקפה ישראלית עלולה להעמיד את ישראל במצב שממנו היא חוששת יותר מכול.

כלל ידוע הוא שהפחת במלחמה אינו יודע איך היא תתפתח או תסתיים, והדבר נכון גם במקרה הישראלי-איראני. קיים סיכוי סביר כי התקפה ישראלית תביא למתקפת נגד איראנית, אם באמצעות טק"ק, אם בהפעלת משולבת של מערך הרקטות הגדול של חזבאללה, ואולי אף של המיליציות השיעיות בעיראק ובתימן הפועלות תחת חסותה. תגובה כזו עלולה לגרור את ישראל למלחמת התשה ארוכה ויקרה. בעבר נזקקה ישראל לאישור אמריקני לפני שיצאה למלחמות גדולות. הסיכוי לאישור כזה בימים אלה קלוש ביותר, ויציאה למלחמה ללא הסכמה אמריקנית עלולה לעלות לישראל במחיר כבד ביותר. כמו כן, בעבר נזקקה ישראל תמיד לארה"ב כדי לסיים מלחמות, וללא אישור וגיבוי אמריקני יקשה עד מאוד להגיע לסיום המלחמה בתנאים הנוחים לישראל.

יש להודות, כפי שקבע ראש אמ"ן לשעבר האלוף (במיל') תמיר היימן, כי האסטרטגיה הישראלית מול התגרענות איראן קרסה, וכי שני העוגנים המרכזיים של האסטרטגיה הזו – קריאה להטלת סנקציות כלכליות כבדות על טהראן וגיבוש הרתעה צבאית מצידה של ארה"ב – לא הוכיחו את עצמם (ליס, 2023). לעומת זאת אפשר לטעון כי אם העדיפות העליונה של ישראל היא למנוע את התגרענותה של איראן, הרי שהסכם עם איראן על אף כל חסרונותיו הוא בבחינת הרע במיעוטו. חזית נוספת שבה ניצבת ישראל מול איראן היא סוריה. שם מנהלת ישראל מאמץ בלתימת פעילותה של איראן לביסוס תשתית צבאית משמעותית בסוריה, במטרה ליצור חזית שנייה מול ישראל ברמת הגולן נוסף ללבנון. פעילותה של איראן נועדה גם להזדק את אחיזתה בסוריה כבת חסות אסטרטגית, וגם להעביר לחזבאללה שבלבנון אמל"ח "שובר שוויון".

לאחר שפניותיה של ישראל לארה"ב ולרוסיה למנוע את התבססות איראן בסוריה לא נענו, החלה ישראל בשלהי 2017 לתקוף מהאוויר מתקנים איראניים בסוריה במסגרת התפיסה שנקראה "המערכה בין המלחמות" (מב"ם). במשך חמש שנות הפעלתו השיג המב"ם הצלחות טקטיות ואופרטיביות. איראן לא הצליחה לממש את חזון ההתבססות שלה, וישראל אף הצליחה לפגוע בהעברות הנשק מאיראן לחזבאללה. איראן הכילה לרוב את התקיפות של ישראל, אם מתוך כך שהכירה בחולשתה בהקשר הסורי הספציפי, שכן מספר ניסיונות תגובה איראניים לא צלחו, ואם מתוך תחושה שלמרות ההישגים הטקטיים של ישראל, עולה בידה בכל זאת להעביר כמויות משמעותיות של אמל"ח לחזבאללה (אורטל, 2021, עמ' 86–91; ולנסי וכדורי, 2022).

סיכום

כפי שנראים הדברים, עימות בקנה מידה גדול בין ישראל לאיראן הופך לבלתי נמנע בשל ההצטברות של כמה תהליכים: ההתכתשות בסוריה, ההתקדמות האיראנית המהירה בתחום הגרעיני, ומאמצי הסיכול של ישראל בזירה המדינית ובאמצעים חשאיים וכן היריבות האסטרטגית האזורית. לכך יש להוסיף התבטאויות חסרות אחריות של פוליטיקאים ישראלים על הצורך לתקוף צבאית את איראן גופא או כי ישראל היא "המדינה היחידה בעולם שהורגת איראנים", המתעלמות מהאפשרות שהשפלה פומבית של איראן עלולה לדחוף אותה להגיב ביתר שאת נגד ישראל (גולן, 2019).

מצד שני, איראן ניצבת בפני שורת אתגרים פנימיים העלולים להציב בטווח הארוך איום קיומי על המשטר, או לחייב אותו לשנות את מדיניותו, כולל מול ישראל. איראן סובלת ממשבר מים מחריף הנובע משילוב של אקלים צחיח ורצף של שנות בצורת, ומניהול כושל של משק המים. על פי שורת מחקרים, הגירעון השנתי במי התהום של איראן גדל בקצב של 5.2 מיליארד מ"ק בשנה, והוא מתקרב למצב בלתי הפיך אם לא יחול שינוי דרסטי במדיניות השלטון. בשנת 2021 פרצו מהומות במספר מחוזות באיראן בשל מצוקת המים, וסביר כי אלה רק יתרבו עם החמרת הבעיה (Ashraf, Nazemi, and AghaKouchak, 2021; Czulda, 2022). (Pp. 113-123). איראן פגיעה מאוד לתהליך ההתחממות הגלובלית. בכמה ערים בדרום איראן הגיעו הטמפרטורות בקיץ לרמה של 54 מעלות. התייבשות אגמים בצפון איראן מאיימת לגרום לסופות מלח העלולות להחריב שטחים חקלאיים ועירוניים נרחבים. אם התהליכים האלה יימשכו, וכרגע כל הסימנים מצביעים על החמרה בהם, יהפכו חלקים נרחבים באיראן לבלתי ראויים למגורי אדם ויחייבו את עקירתם של מיליונים מבתיהם, על כל ההשלכות החברתיות-פוליטיות הכרוכות בכך (World Data, 2023).

בעיה נוספת באיראן היא השינוי הדמוגרפי. חרף מאמצי המשטר האסלאמי, שיעור הילודה באיראן נמצא בירידה מתמשכת זה 25 שנים. איראן עתידה למצוא את עצמה במציאות דמוגרפית הדומה לזו שבמדינות אירופה. אך בשונה מבאירופה, הבסיס הכלכלי באיראן פחות מפותח, ומשמעות הדבר היא נטל כלכלי כבד, בייחוד על הדור הצעיר (World Population Review, 2022).

מחאת הצעירים שפרצה באיראן בנובמבר 2022 ממחישה את הניכור המתחזק בין חלקים ניכרים באוכלוסייה לבין המשטר. גם אם המחאה דועכת, יש סבירות גבוהה כי הצירוף של קשיים פנימיים מחמירים ואוכלוסייה שאינה קשובה לאידאולוגיה של המשטר ואינה נכונה לשלם קורבנות כבדים על מזבח אותה אידאולוגיה, יביאו לשינוי פוליטי כלשהו באיראן בטווח הארוך או יאלצו את המשטר לשנות את מדיניותו ולנהוג באיפוק רב יותר, והדבר יקרין בהתאמה על מידת האיום שאיראן תציב כלפי חוץ. לפיכך, אפשר לטעון כי הזמן פועל לרעת המשטר באיראן ואף יפחית בטווח הארוך מהסכנה שמשטר זה מהווה כלפי האזור

כולו וכלפי ישראל בפרט.

הגישה הביקורתית המוצעת מהניתוח שהוצג פה אינה מתעלמת מהסכנות שבאיום האיראני ואינה קוראת לשיבה בחיבוק ידיים או לייאוש, אלא מדגישה את הצורך בגישה ריאליסטית המכירה באיום האיראני אך אינה מציגה קו אידאולוגי נוקשה המתעלם מההקשר ומאילוצים במערכת הבינלאומית והפועל מתוך שאיפות בלתי-ריאליות לקריסה איראנית מיידית. יש לשאוף ליעדים ריאליים גם אם אינם אופטימליים, מפני שהחלופות עלולות להיות גרועות יותר. אין לראות בפעילות החיונית בתחום המב"ם פתרון קסם שאפשר לשמור על הישגיו לאורך זמן בלי להידרדר לעימות כולל עם איראן. והחשוב מכול, יש להימנע מהצהרות מתלהמות שהנזק שלהן כפול. הצהרות כאלה עלולות להביא לעימות בעצימות גבוהה עם איראן, שלא בטוח שתוצאותיו יהיו חיוביות למדינת ישראל. וחמור לא פחות, השמעת איומים בתגובה להתקדמות האיראנית אשר אין יכולת לממשם תמתג את ישראל כ"נמר של נייר" ותפגע קשות בדימוי העוצמה ובכושר ההרתעה שלה.

לבסוף, הבנה נכונה של התהליכים המתחוללים באיראן עשויה להביא למסקנה שהזמן פועל לרעת המשטר בה, ושהמשטר יהיה חייב לשנות את מדיניותו הנוכחית אם הוא רוצה לשרוד. שילוב של איפוק, אימוץ דיפלומטיה רציונלית, ריאליסטית ובלתי מתלהמת, ופעילות צבאית במישורים הכרחיים בלבד, ישרת טוב יותר את ביטחון ישראל.

המחבר מודה לידידו, אל"ם (במיל') שלמה קשי, על הערותיו החשובות בעת כתיבת המאמר.

רשימת מקורות

- אורטל, ערן (אפריל 2021). "הזבוב על גב הפיל – מקומה של המערכה בין המלחמות בתפיסת הביטחון של ישראל", **עדכן אסטרטגי**, כרך 24, גיליון 2, עמ' 86-91.
- אוריון, אסף (יולי 2018). "המענה למלחמת השלוחים האיראנית: תבונת ירושלים ועוצמתה מול 'כוח קודס'". **עדכן אסטרטגי**, כרך 21, גיליון 2, עמ' 19-29.
- אסכולאי, אפרים (יולי 2015). "באיזו מידה ההסכם חוסם את דרכה של איראן לפצצה?". בתוך אבנר גולוב ואואן אלתרמן (עורכים): **הסכם הגרעין עם איראן – תהיות והערכות**. המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2016, עמ' 11.
- אסכולאי, אפרים (פברואר 2018). "איראן לאחר הסכם הגרעין – דו"ח מצב". בתוך: מאיר ליטבק, אמילי לנדאו ואפרים קם (עורכים): **איראן בסניבה אסטרטגית משתנה**. המכון למחקרי ביטחון לאומי, עמ' 13-20.
- בן, אלוף (12 במרץ 2012). "בהשוואת נתאנו לאושוויץ, נתניהו התקרב יותר

- מאי-פעם למלחמה עם איראן". **הארץ**.
 בן מאיר, יהודה (2013). "הדיון הפומבי בישראל בסוגיית ההתמודדות עם הגרעין האיראני". בתוך: ענת קורץ ושלמה ברום (עורכים). **הערכה אסטרטגית לישראל 2012-2013**. המכון למחקרי ביטחון לאומי, עמ' 199-210.
- גולן, אריה (21 ביולי 2019). "הנגבי: 'אנחנו המדינה היחידה שהורגת איראנים כבר שנתיים'". **הבוקר הזה**, רשת ב'.
- המערכת (2 אוקטובר 2018). "השמדת ישראל – היעד האידיאולוגי והמעשי של משטר המהפכה באיראן". ממר"י.
- ולנסי, כרמית וכדורי, עדן (10 ביולי 2022). "חמש השנים הטובות של המב"ם בסוריה – ומה הלאה?" **מבט על**, גיליון 1617, המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- ידלין, עמוס וגולוב, אבנר (אוקטובר 2013). "היה כי תותקף: כיצד תגיב איראן?". **עדכן אסטרטגי**, כרך 16, גיליון 3, עמ' 207.
- ידלין, עמוס (25 בנובמבר 2014). "הסכם הביניים: מ'טעות היסטורית' לחלופה המועדפת". **מבט על**, גיליון 634, המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- ידלין, עמוס ואסכולאי, אפרים (10 בינואר 2021). "מה המרחק של איראן מפצצה גרעינית?". **מבט על**, גיליון 1421, המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- לוקש, אלכסנדרה (18 במאי 2022). "האיום המרומז בתקיפה באיראן: 'האתגר יהפוך לקשה יותר בעתיד'". *Ynet*.
- ליטבק, מאיר (2004). "איראן וישראל: האיבה האידיאולוגית ושורשיה". **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 14, עמ' 362-391.
- לימור, יואב (16 בדצמבר 2021). "ביום של הפצצה: כך ייראו תקיפה ישראלית אפשרית באיראן, והיום שאחרי". **ישראל היום**.
- ליס, יהונתן (1 בינואר 2023). "ראש אמ"ן לשעבר: פגיעה בפלסטינים עלולה להחליש את גיבוי ארה"ב מול איראן". **הארץ**.
- נגל, יעקב (24 באפריל 2022). "איראן – אל הסף ומעבר לו". **ערוץ 14**.
- נחמיאס, עמרי (24 בנובמבר). "נתניהו על הסכם הגרעין: 'לא הסכם היסטורי אלא טעות היסטורית'". **וואלה!**.
- ענבר, אפרים (12 במרץ 2020). "איראן וישראל: המלחמה הבלתי נמנעת?". **מכון ירושלים לאסטרטגיה ולביטחון**.
- צזנה, שלמה (13 ביוני 2013). "לא נאפשר שואה שנייה". **ישראל היום**.
- קם, אפרים (אפריל 2012). "הבוקר שאחרי התקיפה באיראן". **עדכן אסטרטגי**.
 כרך 15, גיליון 1, עמ' 15-26.
- רבינא, פזית וסוכנויות הידיעות (16 בינואר 2016). "סבא"א קבעה כי איראן עמדה בהסכם; הסנקציות נגדה הוסרו". **מקור ראשון**.
- שומפלבי, אטילה ואזולאי, מורן (2 דצמבר 2021). "גנץ על תקיפה באיראן: 'צריך להכין אלטרנטיבה למקרה שהמו"מ ייכשל'". *Ynet*.

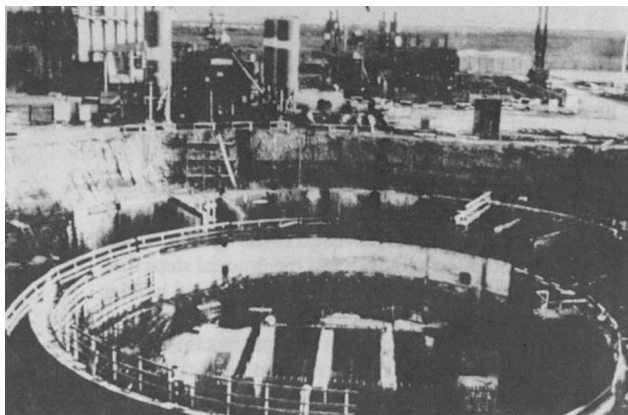
- Alavi, Seyed Ali (2019). *Iran and Palestine: Past, Present, Future*. Routledge.
- Arnold, Aaron., Bunn, Matthew., Chase, Caitlin., Miller, Steven E., Mowatt-Larssen, Rolf. and Tobey, William H. (April 2019). "The Iran Nuclear Archive: Impressions and Implications". *Belfer Center for Science and International Affairs*.
- Ashraf, Samaneh., Nazemi, Ali., and AghaKouchak, Amir (2021) "Anthropogenic drought dominates groundwater depletion in Iran," *Scientific Reports*, volume 11.
- Bergman, Ronen., Gladstone, Rick and Fassihi, Farnaz (April 13, 2021). "Blackout Hits Iran Nuclear Site in What Appears to Be Israeli Sabotage". *The New York Times*.
- Czulda, Robert (Summer 2022). "Iran's Water Security: An Emerging Challenge". *Middle East Policy*, Volume 29, Issue 2, Pp. 113123.
- Dassa Kaye, Dalia., Nader, Alireza., and Roshan, Parisa (2011). *Israel and Iran: A Dangerous Rivalry*. Rand.
- Dassa Kaye, Dalia (2022). "A New Israeli Approach to Iran?". *Survival*, Vol. 64, No. 2, Pp. 116117.
- Editors of Encyclopedia Britannica (December 13, 2021). "Stuxnet computer worm". *Britannica*.
- Eisenstadt, Michael and Khalaji, Mehdi (September 2011). "Nuclear Fatwa: Religion and Politics in Iran's Proliferation Strategy". *Washington Institute Policy Focus*, No. 115.
- Kershner, Isabel (July 14, 2015). "Iran Deal Denounced by Netanyahu as 'Historic Mistake'". *The New York Times*.
- Khamenei, Ayatollah (2012). *Selected Statements by Ayatollah Khamenei About Palestine*. Islamic Revolution Publishers.
- Malin, Martin B., and Eiran., Ehud (Summer 2013). "The Sum of all Fears: Israel's Perception of a Nuclear-Armed Iran". *The Washington Quarterly*, Volume 36, Issue 3, Pp. 7789.
- Menashri, David (January 2006). "Iran, Israel and the Middle East Conflict". *Israel Affairs*, Vol.12, No.1, pp.107122.
- Parsi, Trita (2007). *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States*. Yale University Press.
- World Population Review (2022). "Iran Population", <https://worldpopulationreview.com/countries/iran-population>
World Data (2023). "The Climate in Iran", <https://www.worlddata.info/asia/iran/climate.php>

ממניעה להתעה: אתגרים במעבר למזרח תיכון גרעיני - ד"ר ישי (ג'סי) פרס

ד"ר ישי (ג'סי) פרס הוא סגן הנשיא לאסטרטגיה במכון הישראלי לדמוקרטיה ומחבר הספר **שנית לא תיפול: איך ישראל תשרוד במזרח תיכון גרעיני** (הוצאת כנרת, זמורה, דביר, סדרת "הקיפוד והשועל", 2022).

תקציר

מאמר זה משרטט שלוש דילמות הצפויות ללוות את המעבר למזרח תיכון גרעיני על סמך שורה של תקדימים היסטוריים. הראשונה, נקודת המעבר ממדיניות של מניעה למדיניות של הרתעה. השנייה, סוג ההרתעה שתידרש לישראל בזירה הגרעינית החדשה. השלישית, אופן ההתמודדות עם הטרור בתנאים של איום גרעיני. אף שחלון ההזדמנות לפעולת מנע צבאית עשוי להיוותר פתוח גם לאחר השגת יכולת גרעינית צבאית בידי האויב, יש צורך לרענן את תפיסת ההרתעה של ישראל נגד יריבים גרעיניים שלא בהכרח יאמצו את תכתיבי מאזן האימה. כן יש להביא בחשבון את הקושי בשמירה על חופש פעולה צבאי נגד ארגוני טרור הפועלים בחסות מטריית הגנה גרעינית.

הכור 'אוסיראק' (תמוז) בעיראק בשעת בנייתו, (מקור: ויקיפדיה).

מבוא

למוחרת השמדת הכור הגרעיני בעיראק יצא ראש הממשלה המנוח מנחם בגין בהכרזה היסטורית, שהפכה למדיניות לא רשמית של כל ממשלות ישראל מאז ועד היום: "אנחנו בשום תנאי לא נרשה לאויב לפתח נגד עמנו נשק להשמדה המונית. נגן על אזרחי ישראל, ובעוד מועד, בכל האמצעים העומדים לרשותנו" (נקדימון, 2007, עמ' 265).

בצדק הציבה מדינת ישראל את שלילת היכולת הגרעינית מאויביה בראש סדר העדיפויות הלאומי, מתוך הנחה שהתחמשותו של משטר עוין בנשק מסוג זה תציב איום קיומי על המפעל הציוני. הקו שתווה בגין היווה את הבסיס למהלך סיכול אזורי מרשים, ששיאו בהפצצת הכור העיראקי ב־1981, בהפצצת הכור הסורי ב־2007, ובמאמצים מתמשכים נגד פרויקט הגרעין האיראני החל משנות התשעים ועד היום.

אולם מי מבטיח שמאמצים אלה יצליחו לעד? אל מול גודל האיום הנשקף מנשק גרעיני בעבור מדינה פגיעה כישראל, מדיניות אחראית חייבת להכיר באפשרות שמאמץ הסיכול עלול בסופו של דבר להיכשל. ההסתברות לכך עולה בשנים האחרונות נוכח התקדמות פרויקט הגרעין האיראני, היחלשות מחויבותה של ארצות־הברית למאמץ הבלימה, והמגבלות המבצעיות הנערמות בפני פעולה עצמאית של צה"ל. אפשר לקוות שמהפכנים איראניים או טייסים אמריקאים יעשו בשבילנו את העבודה. אבל צריך גם לקחת בחשבון שלסיפור הגרעיני האיראני יכול להיות סוף צפון קוריאני.

מאמר זה משרטט שלוש דילמות הצפויות ללוות את המעבר למזרח תיכון גרעיני על סמך שורה של תקדימים היסטוריים. הדילמה הראשונה היא לגבי נקודת המעבר ממדיניות של מניעה למדיניות של הרתעה. הדילמה השנייה היא לגבי סוג ההרתעה שתידרש לישראל אל מול יריבים גרעיניים. הדילמה השלישית נוגעת באופן ההתמודדות עם הטרור בתנאים של איום גרעיני.

עצם ההתמודדות עם שאלות אלה חורגת ממוסכמות הדיון הציבורי בישראל, שאיננו פתוח לאפשרות של התגרענות אזורית, ומוגבל ממילא על ידי מדיניות העמימות. הקושי בחשיבה על "היום שאחרי" טמון בכך שהיא חותרת לכאורה תחת המחויבות למאמץ המניעה. בעבור חלקים נרחבים במערכת הביטחון עצם ההכרה באפשרות של איראן גרעינית (הביטוי המוחשי והמאיים ביותר של התגרענות אזורית) מהווה סוג כפירה. למען הסר ספק: גם מחבר מאמר זה רואה באיראן גרעינית איום חמור מאין כמותו, שסיכולו מצדיק צעדים מרחיקי לכת, כולל מלחמה. תשובתו לקורא הספקן משולשת: ראשית, נוכח גודל האיום, הטמנת הראש בחול עלולה להסתבר בדיעבד ככפירה חמורה בהרבה. לקריסה פתאומית של "דוקטרינת בגין", בין אם בשל הפתעה אסטרטגית, מבצע צבאי שנכשל, או החלטה מדינית להימנע ממלחמה בשל מחירה – עלולות להיות השלכות הרסניות. שנית, בפועל, ישראל כבר הכירה, במעשיה אם לא בהצהרותיה,

שלדוקטרינת בגין יש תאריך תפוגה. אני סבור שהכרה זו באה לידי ביטוי בולט בהחלטה להצטייד בצוללות הדולפין בעקבות מלחמת המפרץ הראשונה. אולם היא טרם חלחה מחוץ למעגלים מצומצמים מאוד העוסקים ביכולת הגרעינית עצמה – להבדיל מן המאמץ לשלול אותה מאויבינו. התוצאה היא שהסודיות האופפת, בצדק, את פרויקט הגרעין הישראלי, מאפילה, שלא בצדק, גם על ההתחבטות העקרונית החשובה לגבי אופן ההתמודדות עם איום גרעיני עתידי. התשובה השלישית, הציונות התמודדה בעבר עם אתגרים מורכבים המחייבים אימוץ אסטרטגיה בעלת מתח פנימי מובנה. בולטת בהקשר זה מדיניותו של בן-גוריון בזמן מלחמת העולם השנייה: "נילחם בספר הלבן כאילו אין מלחמה בהיטלר, ונילחם בהיטלר כאילו אין ספר לבן". אפשר וצריך לעשות הכול כדי לדחות עד כמה שאפשר את היום שבו נתבשר על ניסוי גרעיני ממזרח. אפשר וצריך להתכונן במקביל ליום העגום שלמוחרת.

המעבר ממניעה להרתעה

בנאומו המפורסם בעצרת האומות המאוחדות בספטמבר 2012, הניף ראש הממשלה בנימין נתניהו כרזה ועליה איור של פצצה על פתיל שהייה. קו אופקי לצד המספר 70% סימן את "השלב הראשון". ברגע השיא של הנאום שלף נתניהו טוש ושרטט קו אדום לצד המספר 90% ומתחת כתב "השלב הסופי". המסר של נתניהו אל נציגי האומות היה ברור: איראן מתקרבת אל נקודת האל-חזור במסעה אל עבר פצצה גרעינית. הזמן הנותר לפעולה (דיפלומטית או צבאית) הולך ואוזל. מבקרים הזדרזו לתקוף את התרגיל התקשורתי, שכבש כותרות בכל העולם. מומחים אחדים, שהניחו שהאחוזים בתרשים מתייחסים לרמות ההעשרה של האורניום, הלינו על כך שראש הממשלה התמקד בל"ז הפקת החומר הבקיע, תוך שהוא מתעלם מן הזמן הדרוש לפיתוח ראש הקרב. אחרים ציינו שרמת העשרה של 70% היא חסרת משמעות מיוחדת בדרך לפצצה. הפולמוס הציבורי הרועש, אשר האפיל על ויכוח שקט וחשוב יותר שהתנהל אז בין ישראל לממשל האמריקאי, המחיש אמת בסיסית: "נקודת האל-חזור" היא במידה רבה בעיני המתבונן. ומיקומה תלוי באופן הגדרתה.

מטרתי כאן איננה לספק הגדרה שכזו אלא לחדד את ההבחנה בין הנקודה שבה כבר אי אפשר לעצור את הפיכתה של מדינה למדינה "גרעינית", לבין הנקודה שבה כוחותיה הגרעיניים הופכים חסינים מתקיפה. אפשר להתווכח על תנאי ההצטרפות למועדון הגרעין (האם, למשל, מספיק להרכיב פצצה גרעינית מבלי לנסות אותה?) אבל השאלות החשובות ביותר בהקשר הביטחוני הן: מהי הנקודה שאחריה פעולה צבאית להשמדת תשתיות הגרעין של האויב כבר איננה באה בחשבון? מהי הנקודה שבה משלימים עם הפיכתו של אויב לגרעיני? ובעצם: מתי עוברים ממניעה להרתעה? התשובה לשאלות אלו, כפי שתלמד אותנו סקירה של ההתמודדות האמריקאית עימן בשלושה מקרים שונים, איננה פשוטה כלל ועיקר.

נתחיל במקרה הראשון בהיסטוריה של יריבות גרעינית, זו בין ארצות־הברית לברית־המועצות אחרי מלחמת העולם השנייה. העידן הגרעיני החל במונופול אמריקאי. רבים הניחו שמצב זה ימשך שני עשורים; בפועל, הוא שרד רק ארבע שנים. באוגוסט 1949 ביצעה ברית־המועצות פיצוץ גרעיני ניסיוני והפכה למדינה הגרעינית השנייה בתבל. אולם התפתחות זאת, דרמטית ככל שהייתה, לא שינתה מהיסוד את תמונת המצב האסטרטגית. הסובייטים המשיכו ליהנות מעליונות קונבנציונאלית בשדה המערכה המרכזי של המלחמה הקרה באירופה, ואילו האמריקאים המשיכו ליהנות מפירות המונופול הגרעיני במישור האסטרטגי. זאת משום שעד אמצע שנות החמישים, לא הייתה לסובייטים יכולת ממשית לשגר את הפצצות המעטות שהיו ברשותם לארצות־הברית. עד אמצע שנות החמישים, לא היו ברשותם מפציצים בעלי טווח מספק, ואילו הטילים הבין־יבשתיים הראשונים נכנסו לשירות רק ב־1959. בפועל, התחמשותם הראשונית של הסובייטים בפצצות אטום רק הגדילה את תחושת הפגיעות שלהם ונתנה תמריץ לאמריקאים להשמיד את הארסנל הבוסרי של היריב בטרם יתעצם (Holloway, 1994, pp. 243–244, 271–267).

קשה להעריך עד כמה התקרבו האמריקאים ליציאה למלחמת מנע בשנות החמישים המוקדמות. נראה שהנשיא טרומן הסתייג מכך, ואילו הנשיא אייזנהאואר היה פתוח יותר לרעיון (Goldstein, 2006, pp. 37–41). מדהימה העובדה, שאפילו הניסוי הסובייטי בפצצת מימן, באוגוסט 1953, לא חתם את הדיון על פעולת מנע אמריקאית. כחודש לאחר הניסוי כתב הנשיא למזכיר המדינה שלו ג'ון פוסטר דאלס: "בתנאים אלה נכפית עלינו השאלה האם חובתנו כלפי הדורות הבאים איננה מחייבת אותנו ליזום מלחמה בשעת הכושר המתאימה ביותר" (Trachtenberg, 1991, p. 140).

לגבי עובדה אחת אין ספק: תוכניות המלחמה האמריקאיות הלכו והתבססו על עיקרון המהלומה המקדימה. כפי שביטא זאת אייזנהאואר: "הסיכוי היחידי שלנו לנצח במלחמת עולם שלישית נגד ברית־המועצות הוא באמצעות שיתוק האויב בתחילת המלחמה" (Trachtenberg, 1999, p. 159). כך, למשל, האסטרטגיה שגיבשה ברית נאט"ו להגנה על אירופה המערבית מפני פלישה סובייטית בדצמבר 1954, התבססה על הנחתת מהלומה גרעינית מסיבית על כוחות הצבא הרוסי באירופה ועל תשתיות הגרעין והתעשייה הצבאית בברית־המועצות. אמנם לא הייתה זו "מלחמת מנע" קלאסית, אבל התוכנית גילמה תפיסה שאפשר וחיוני להשמיד את תשתיות הגרעין של האויב בהינתן הזדמנות פוליטית. העובדה שתוכנית זו מעולם לא יצאה אל הפועל לא צריכה להטעות: שנים אחרי שברית־המועצות חצתה את "נקודת האל־חזור" עוד התבססו תוכניות המלחמה האמריקאיות על מכת פתיחה גרעינית. למעשה, עד סוף שנות החמישים, הודות לפער עצום בסדר הכוחות הגרעיניים, בכושר ההפצה האווירי, ובמודיעין, היה לאמריקאים סיכוי טוב להשמיד את הארסנל הסובייטי על הקרקע ולצאת בלא פגע (גרעיני, לפחות) מהאירוע. כך הם התכוונו לעשות במצב שבו מלחמה עם ברית־

המועצות נראתה בלתי נמנעת, ובוודאי עם פריצתה של מלחמה כזו (Lieber and Press, 2020, pp. 43–59; Holloway, 1994, pp. 245–250).

תקדים מעניין נוסף הוא יחסה של ארצות-הברית להבשלת פרויקט הגרעין שין. בשנות השישים המוקדמות עקבו בכירי הממשל האמריקאי בדאגה אחר התפתחות פרויקט הגרעין הסיני. בראשית 1963 התייחס הנשיא ג'ון קנדי בשיחות סגורות לסכנה שסין תתחמש בנשק גרעיני כאל "הבעיה החמורה ביותר הניצבת בפני העולם היום" (Gavin and Rapp-Hooper, n.d., p. 16). קנדי העדיף לבלום את דרכה של סין לפצצה באמצעות אמנה נגד ניסויים גרעיניים, תוך שיתוף פעולה עם ברית-המועצות, אך בה בעת הנחה את צבא ארצות-הברית להכין תוכניות לתקיפה צבאית של מתקני הגרעין הסיניים (Whitlark, 2021, pp. 72–75).

לאחר שקנדי נרצח, המשיך ממשל ג'ונסון לבחון את האופציה הצבאית. שתי החלופות המובילות היו תקיפה אווירית ופעולת קומנדו. הדיונים הגיעו לשיא בספטמבר 1964, עם קבלת מודיעין מוצק על ניסוי אטומי קרב במתקן הניסויים בלופ נור. ג'ונסון, כמו קודמו, העדיף לפעול בתיאום עם הסובייטים, אך אלה לא התרגשו מההתקדמות הסינית אל עבר פצצה ופסלו על הסף אפשרות של שיתוף פעולה עם היריבה הקפיטליסטית נגד האחות הקומוניסטית – על אף הקרע המעמיק בין ברית-המועצות לסיין. חשוב מכך, ג'ונסון הסתייג מביצוע תקיפה אמריקאית עצמאית יזומה בלא התגרות סינית. עמדו לנגד עיניו כמה שיקולים כבדי משקל, ביניהם ההסתייגות הנורמטיבית ממתקפת פתע, הדאגה שמא הפעולה תוביל להתרחבות המלחמה בווייטנאם, וחשש מהסתבכות ערב הבחירות לנשיאות. לשיקולים אלה הצטרפה ההנחה שכל פעולה צבאית תעכב את הפרויקט הסיני בשנים ספורות בלבד, כמו גם העובדה שבכל מקרה יעברו שנים רבות עד שכוחות הגרעין של סין יוכלו לאיים ישירות על ארצות-הברית. בנסיבות אלה, החליט הממשל שלא לעצור בכוח את קיום הניסוי הגרעיני הסיני, שבוצע בהצלחה ב-16 באוקטובר 1964 (Burr and Richelson, 2000, pp. 54–99; Goldstein, 2006, pp. 56–75).

האמריקאים המשיכו לעצב את תוכניות המלחמה שלהם באסיה, כפי שנהגו באירופה, סביב תקיפה נרחבת ומוקדמת על תשתיות הגרעין הסיניות. אך ארצות-הברית השלימה למעשה עם הפיכתה של הרפובליקה העממית למעצמה גרעינית, ורעיון מלחמת המנע ירד מסדר היום. חשוב להדגיש: התמורה בגישה האמריקאית לא נבעה מאפקט הרתעתי מיוחד שחוללה הפצצה הסינית, אלא מתוקף אותם שיקולים שעצרו את הפעולה הצבאית בשנים שלפני השלמת פיתוחה. כמו במקרה הסובייטי, עצם חציית סף היכולת הגרעינית לא שינתה מאומה ביחסי הכוחות הצבאיים בין ארצות-הברית לסיין ולא שללה באופן עקרוני אפשרות של תקיפה. המרחק בין פיצוץ ניסיוני ליכולת מבצעית נותר גדול, והמרחק ליצירת איום ממשי על המולדת האמריקאית היה גדול עוד יותר – בעיקר בגלל הפיגור הסיני בתחום הטילים. כפי שביטא זאת הנשיא ג'ונסון בזיכרונותיו: "לא הייתי מוטרד באשר לעתיד המייד. דרך ארוכה ויקרה הפרידה בין פיצוץ גרעיני לפיתוח טילים

עוצמתיים ומדויקים שיכלו לשאת חימוש גרעיני על פני ימים ויבשות...יהא זה נשיא עתידי אשר יצטרך להתמודד עם השאלה כיצד לנהוג במצב הזה" (Whitlark, 2021, p. 78). למעשה, רק בראשית שנות השמונים, עם כניסתם לשירות של הטילים הבליסטיים הבין-יבשתיים הראשונים, והצבת טילים גרעיניים על צוללות, השיגה הרפובליקה העממית חסינות משמעותית מפני מהלומה מקדימה אמריקאית (Fravel, 2019, pp. 239–240; Goldstein, 2006, pp. 72–74).

דילמה דומה ליוותה את יחסה של ארצות-הברית להבשלת פרויקט הגרעין של צפון קוריאה. ב־1993 חסם מנהיג צפון קוריאה קים אל סונג את גישתם של פקחי הסוכנות הבין-לאומית לאנרגייה אטומית, למערך הכורים הגרעיניים ביונגביון ואיים לפרוש מן האמנה נגד תפוצת נשק גרעיני. כוח משימה שהוקם בהוראת שר ההגנה לאס אספין הגיע למסקנה שאפשר לעצור את פרויקט הגרעין הצפון קוריאני באמצעות השטחת הכורים מן האוויר, והצבא אף החל להתכונן לכך. אך היה ברור שאת המחיר על השמדת תשתיות הגרעין של קים ישלמו אזרחי סיאול, שכבר אז חיו תחת אימת הארטילריה הצפון קוריאנית (Gavin and Rapp, n.d., pp. 23–29; Hooper, n.d., pp. 108–116; Whitlark, 2021, pp. 108–116).

באביב 1994 הגיע המשבר לשיאו עם הכרזת המשטר בפיוניאנג על כוונתו לשלוף את מוטות הדלק מאחד הכורים ביונגביון לקראת עיבודם האפשרי במתקן סמוך להפרדת פלוטוניום. יורשו של לאס אספין, כשר ההגנה, וויליאם פרי, העיד בדיעבד על משמעות האירוע: "עמדנו בפני האפשרות המסוכנת ביותר שבתוך מספר חודשים תהיינה לצפון קוריאה חמש או שש פצצות גרעיניות... הערכתי שהתפתחות זו תציב סיכון בלתי מתקבל על הדעת ושעל ארצות-הברית לשאוף לאיונו של פרויקט הגרעין של צפון קוריאה" (Whitlark, 2021, p. 112). הממשל הטיל סנקציות על צפון קוריאה ובמקביל העצים את ההכנות לתקיפה. אך על ההכנות העיבו הערכות המחיר של מלחמה כוללת בחצי האי הקוריאני: 52,000 אבדות אמריקאיות, 490,000 דרום קוריאניות, אבדות רבות גם בצד הצפון קוריאני ונזק כלכלי שנאמד ב־61 מיליארד דולר (שם, עמ' 114). קשה לדעת אם הנשיא קלינטון היה נותן את ההוראה בסופו של דבר, שכן באמצע דיון מכריע על משלוח כוחות לדרום קוריאה ב־16 ביוני, הגיעה שיחת טלפון מן הנשיא לשעבר ג'ימי קרטר, ובפיו בשורה על פריצת דרך דיפלומטית. קרטר, שנסע לפיוניאנג לנסות למצוא מוצא מן המשבר, הגיעה להסכמה עם קים אל סונג על החזרת הפקחים ועל הקפאת פרויקט הגרעין הצפון קוריאני (או לפחות את מסלול הפלוטוניום שלו). הסדר זה החזיק מעמד עד פרישתה של צפון קוריאה מן האמנה נגד תפוצת נשק גרעיני ב־2003.

ב־2006 ביצעה צפון קוריאה ניסוי גרעיני ראשון והפכה באופן רשמי למדינה גרעינית. אך גם כאן, היה מרחק רב בין השגת יכולת גרעינית ראשונית להקמת כוח גרעיני מבצעי שיכול היה לאיים על ארצות-הברית ועל בעלות בריתה. בזכות העליונות האווירית והמודיעינית המוחלטת של ארצות-הברית, תקיפה יזומה על תשתיות הגרעין של צפון קוריאה נותרה אפשרית גם בשנים שלאחר 2006. אבל

יורשיו של קים אל סונג לא עמדו מלכת. ב־2016 השלים נכדו – קים ג'ונג און – את פיתוחו של ראש קרב הניתן להרכבה על טיל בליסטי (Panda, 2020, pp. 121–125). ב־2017 ביצעה צפון קוריה ניסוי בטיל בליסטי בעל טווח בין־יבשתי, וחודשיים אחר כך ביצעה פיצוץ ניסיוני, שישי במספר, הפעם של פצצת מימן. השגת היכולת לאיים על ערי ארצות־הברית בפצצות תרמוגרעיניות הכניסה את קים ג'ונג און אל מרחב החסינות. והקונצנזוס בין רוב המומחים האזרחיים האמריקאים כיום הוא שהגיעה העת להשלים עם הפיכתה של צפון קוריה למעצמה גרעינית (Lewis, 2022).¹

מה אפשר ללמוד מתקדימים אלה על "נקודת האל־חזור" בהקשר המזרח תיכוני? לא ניתן להקיש ישירות מן התקדים המעצמתי למסלול ההתפתחות העתידי של סכסוך גרעיני ישראל–איראני, בין השאר משום שמערך הטילים האיראני מפותח בהרבה בהשוואה לזה של מעצמות העל לפני שבעים שנה, ואילו פגיעותה של ישראל למתקפת־נגד גרעינית גדולה לאין שיעור מזו של מעצמה יבשתית. במקרה הישראלי, ייתכן אף ש"נקודת האל־חזור" המבצעית כבר נחצתה, עוד לפני שהאיראנים הגיעו בכלל ליכולת גרעינית צבאית, זאת בזכות הארסנל הקונבנציונאלי העצום של חזבאללה – המזכיר את משוואת ההרתעה הקונבנציונאלית שמציבה צפון קוריה מול הדרום. מנגד, העובדה שנשיא אמריקאי הרהר באפשרות ליזום מלחמת מנע מול מעצמה גרעינית שזה עתה פיתחה פצצת מימן מלמדת שיש איומים שהסרתם עשויה להצדיק, לפחות בעיני מנהיגים מסוימים, תשלום מחירים כבדים מאוד. במובן זה, אפשר שנקודת האל־חזור המבצעית נמצאת עוד הרחק לפנינו: העליונות המיוחסת לישראל בתחום הגרעין, בצירוף יתרונותיה באוויר, במודיעין ובתחום ההגנה מפני טילים, ותותר את חלון ההזדמנות לפעולה צבאית פתוח שנים רבות אל תוך העידן הגרעיני של המזרח התיכון.

המתקן באראק לייצור מים כבדים, (מקור: ויקיפדיה).

1 חריג בהקשר זה הוא יועצו השלישי לביטחון לאומי של הנשיא טראמפ. בזכרוניתו מתאר בולטון כיצד (אמנם לפני כניסתו לתפקיד, בדצמבר 2017) המליץ לנשיא לשקול מתקפה יזומה על כוחות הגרעין של צפון קוריה לפני שיהיה מאוחר מדי, גם במחיר מלחמה כוללת על חצי האי הקוריאני (Bolton, 2021, p. 11). על התמיכה המתמשכת בפעולת מנע בתוך הממשל האמריקאי, ראו גם Panda, 2020, pp. 291–298.

דילמת ההרתעה האסטרטגית²

אם תגיע ישראל יום אחד למסקנה שאין לה ברירה אלא להשלים עם הפיכתה של יריבה אזורית למעצמה גרעינית היא תידרש לחשוב על דרכים לצמצם את הסתברות התממשותו של האיום החדש. המעבר ממניעה להרתעה יחייב את ישראל לעדכן את תפיסת ההרתעה האסטרטגית שלה, אשר עד כה (לפי פרסומים זרים) גובשה במעמד צד אחד. בעתיד, בשונה מן העבר, האפשרויות העומדות בפני ישראל תיגזרנה במידה רבה מן האופן שבו תבחרנה יריבותיה לנהוג בגרעין. לכן התשובה לשאלה "מה תעשה איראן עם הפצצה?" היא בעלת משמעות עצומה. אי אפשר כמובן לחזות את מדיניות הגרעין האיראנית במדויק, אך ההיסטוריה מספקת תובנות חשובות.

ביוכל האחרון התפתחו בעולם שלושה מודלים שונים ביחס לבניין הכוח הגרעיני ולתורת הפעלתו. בעגה המקצועית, מודלים אלו נקראים יציבות (postures). הבחירה ביציבה מושפעת בעיקר מסוג האיום שעומו מתמודדת המדינה הגרעינית, אך גם מאופי המשטר, מבשלות כוחו הגרעיני, ומטיב יחסיו עם המעצמות (Narang, 2014, p. 4).

המודל הראשון רואה בפצצה מכשיר מדיני לפנאום סכסוכים. תכליתה של "היציבה המזרזת" היא לכפות התערבות של מעצמה ידידותית במערכה צבאית מסוכנת באמצעות נפנוף בחרב הגרעינית (למשל, ביצוע פיצוץ ראווה). מדיניות זו מאפיינת מדינות גרעיניות חדשות, שיש להן כוח גרעיני בוסרי ובעלת־ברית חזקה מקרב המעצמות. היא אומצה בעבר על־ידי פקיסטן ועלידי משטר האפרטהייד של דרום אפריקה.

המודל השני תופס את הפצצה כמכשיר הרתעה אסטרטגי, שנועד למנוע מתקפה גרעינית (ובמקרים מסוימים גם כימית וביולוגית) באמצעות איום בענישה גרעינית. "היציבה התגובתית" מושתתת על יכולת אמינה להנחית מכת נגד הרסנית גם נגד אויב שפתח במתקפה גרעינית. היא מתאפיינת בדרך כלל בכוח גרעיני קטן יחסית אך בעל שרידות גבוהה, המכוון אל עבר מרכזי האוכלוסין של האויב. זו הגישה המאפיינת (בהבדלים מסוימים) את כוחות הגרעין של סין, של הודו, של צרפת ושל בריטניה.

המודל השלישי מרחיב את גבולות הרתעה הגרעינית ומיעד את הנשק הגרעיני לא רק למניעת מתקפה בלתי קונבנציונאלית אלא למניעה או עצירה של פלישה יבשתית. "היציבה הקרבית" (או "הסלמה א־סימטרית") מושתתת על נכונות לעשות שימוש יזום בחימוש גרעיני על מנת להכריע מערכה קונבנציונאלית המציבה איום חמור על המשטר או על המדינה. בעוד שהיציבה התגובתית מושתתת על עיקרון "הרתעה באמצעות ענישה" (deterrence by punishment), היציבה הקרבית חוזרת לתפיסה הקלאסית של "הרתעה באמצעות שלילה" (deterrence)

2 הדיון בחלק זה לקוח ברובו מתוך ספרי שנית לא תיפול: איך ישראל תשרוד במזרח תיכון גרעיני בהוצאת כנרת, זמורה, דביר.

(by denial). מדינות המחזיקות ביציבה קרבית רואות בחימוש הגרעיני אמצעי חריג אך לגיטימי למניעת תבוסה בשדה הקרב. בעבורן, הנשק הגרעיני מהווה קלף מנצח שנועד לשלול מאויב חזק את האפשרות לתרגם עליונות קונבנציונאלית לניצחון צבאי. גישה זו, בשל אופייה המבצעי, מחייבת הקמה של כוח גרעיני גדול, מבוזר ונגיש למפקדי שדה, המוסמכים להפעילו נגד מטרות צבאיות במערכה מתפתחת.

היציבה הקרבית קורצת לכל מדינה הניצבת מול איום קונבנציונאלי משמעותי, ובכלל זה מעצמות כמו ארצות-הברית ורוסיה. אולם עיקרון ההסלמה הגרעינית היזומה קורץ במיוחד למדינות קטנות, כמו פקיסטן וצפון קוריאה, התרות אחר דרך אפקטיבית להרתיע אויב מעצמתי.

כאמור, לבחירה שתעשינה בעתיד יריבותיה של ישראל באשר לאופי כוחן הגרעיני, תהיה השלכה דרמטית על מדיניות ההרתעה הישראלית. אפשר, בדוחק, לדמיין "מאזן אימה" יציב המתקיים בין ישראל לאיראן, למשל, אם תסתפק זו האחרונה ביציבה תגובתית המושתתת על איום בתגובה גרעינית על כל מתקפה גרעינית נגדה. כל עוד שוללים האיראנים שימוש ראשון בגרעין, ולישראל אין שום כוונה לתקוף את איראן בגרעין, הצורך בענישה גרעינית יתבטל וסיכויי המלחמה הגרעינית יפחתו עד מאוד. אך מה אם יבחרו האיראנים ביציבה הקרבית? כוונה איראנית לעשות שימוש יזום בפצצה בזמן מלחמה עלולה לרוקן את איום הענישה הגרעינית מתוקפו ולאץ את ישראל לאמץ גישה דומה – על כל משמעויות הדבר בעבור בניין הכוח הגרעיני ומדיניות הפעלתו.

זה אינו תרחיש מופרך: ככל שהמשטר הנוכחי ישרוד אל תוך העידן הגרעיני, יש יסוד סביר להניח שמנהיגיו יבחרו ביציבה הקרבית. הסיבה נעוצה באיום המרכזי על משטר האייתולות: תקיפה מעצמתית נוסח זו שהכניעה את סדאם חוסיין ב־2003. נוכח יתרונה העצום של ארצות-הברית, נדרש לאיראנים שובר שוויון, שישכנע את האמריקאים לא לתקוף או, למצער, לחדול ממתקפה טרם הפלת המשטר. האיום בענישה גרעינית עלול לא להספיק מול מעצמה שביכולתה לחסל על הקרקע את כושר התגובה של יריב נחות, כמו איראן.

התקדים הרלוונטי בהקשר זה הוא של צפון קוריאה. אפשר היה לחשוב, שמדינה זעירה כמו צפון קוריאה תסתפק בכוח גרעיני קטן על מנת לבסס הרתעה אסטרטגית במסגרת יציבה תגובתית. אך בשנים האחרונות שוקד קים גיונג און על פיתוח כוח גרעיני גדול, בעל שרידות גבוהה, שכולל טילים בליסטיים מונעי דלק מוצק, לשלל טווחים, המוצבים על משגרים ניידים ביבשה ובים. מדוע בחרה מדינה ענייה כל כך להשקיע הון עתק בכוח גרעיני שמתאים יותר למעצמה? משום שהיריבה המרכזית שלה היא המעצמה החזקה בתבל. הצפון קוריאנים מעריכים, שהסיכוי היחיד שלהם מול ארצות-הברית טמון בהסלמה מהירה של קונפליקט קונבנציונלי למישור הגרעיני. לשם כך נחוץ להם ארסנל גדול ומבוזר. אילו הסתפק קים גיונג און בדוקטרינה תגובתית, ארצות-הברית הייתה עלולה להסתכן במתקפת פתע קונבנציונלית, שתחילתה במכה מדויקת לחיסול פרויקט הגרעין

הצפון הקוריאני, וסופה הפלת המשטר. מול תרחיש זה, רק האיום בהסלמה יזומה למישור הגרעיני מקנה חסינות מפני תקיפה, ומספק תעודת ביטוח מפני ניסיונות לחסל את המשטר מבחוץ (Panda, 2020, p. 8).

ההיגיון הצפון קוריאני עובד כך: אם האמריקאים יחליטו לפלוש, הם ירכזו תחילה כוחות בבסיסים קדמיים בדרום קוריאה, ביפן ובאוקיינוס השקט. במקרה כזה תונחת מכה גרעינית מקדימה על הבסיסים הללו. מכה כזו תסב לאמריקאים אבדות כה קשות, עד שישתכנעו, בלחץ דעת הקהל, לחדול מתוכניות הפלישה. במקרה שהאמריקאים בכל זאת יחליטו להמשיך במבצע, ואם יעזו להשתמש בנשק גרעיני, הקוריאנים שומרים עתודה של טילים בן־יבשתיים, שאותם יאיימו לשגר על ערים מרכזיות בארצות־הברית. הנחת העבודה של קים גיונג און היא שאף נשיא אמריקאי לא יקריב את לוס אנג'לס בעבור חיסול המשטר בפיונגיאנג (Panda and Narang, 2017).

הדילמה הצפון קוריאנית דומה מאוד לזו המטרידה את האיראנים. התרחיש הרלוונטי הוא של שתי מלחמות המפרץ נגד עיראק. בשני המקרים, לפלישה האמריקאית קדם שלב של ריכוז כוחות במדינות ידידותיות במפרץ הפרסי. אם האיראנים יחקו את הצפון קוריאנים, הם ישאפו להרכיב על טילים בליסטיים ראשי חץ גרעיניים, שיכוונו בראש ובראשונה לבסיסים שיארחו כוחות אמריקאים. אלו ישוגרו אם וכאשר האיראנים יגיעו למסקנה שמתקפה אמריקאית עליהם היא סכנה ממשית קרובה. וכדי לבטח את עצמם מפני מכת נגד גרעינית, האיראנים ישאפו לפתח גם טילים גרעיניים בן־יבשתיים, שיחזיקו את תושבי אירופה, צפון אמריקה וכמובן ישראל, כבני ערובה של החלטות הנשיא בווינגטון.

שימוש יזום בנשק גרעיני במסגרת מלחמה הגנתית על הבית איננו התרחיש היחיד שבו איראן עשויה לאתגר תפיסה הרתעתית המבוססת על היגיון של ענישה. אפשר בהחלט לדמיין מצבים שבהם האיראנים יתפתו לעשות שימוש באיומים גרעיניים לצרכים התקפיים. עיראק מספקת תקדים מדאיג בהקשר זה.

חיל האוויר, כידוע, שם קץ לשאיפותיו הגרעיניות של סדאם חוסיין ביוני 1981, וצבא ארצות־הברית השלים את המלאכה עשור אחר כך. על כן, כל התייחסות לשאלה "מה היה עושה סדאם עם הפצצה?" היא בהכרח ספקולטיבית. אבל הודות לשלל המסמכים שחשפו האמריקאים עם כיבוש בגדד ב־2003, יש בידינו תיעוד של כוונותיו המוצהרות של סדאם, כפי שהושמעו באוזני חבריו להנהגה העיראקית בשנים שלפני הפצצת הכור.

סדאם סבר, שכל עוד הציונים מחזיקים במונופול גרעיני (והוא הניח של־ישראל יש מונופול כזה), אין לערבים סיכוי להחזיר את השטחים שנכבשו ב־1967 (ולא כל שכן, להשמיד את ישראל). לכן לעיראק, כטוענת מרכזית לכתר המנהיגות של העולם הערבי, נדרשת פצצה משלה – לא כדי להטילה באופן יזום (מעשה אובדני לנוכח יכולת התגובה המיוחסת לישראל) אלא כדי לנטרל את האיום הגרעיני הישראלי. סדאם הניח, שברגע שעיראק תוכל לענות על איום ישראלי להשמיד את בגדד באיום משלה להשמיד את תל־אביב, היא תנטרל למעשה את כוחה הגרעיני

של ישראל. או אז תיפתח הדלת למערכה קונבנציונלית בתנאים אחרים לגמרי. ייעודה של הפצצה הערבית, לתפיסתו של סדאם, הייתה לשמש חומת מגן, שמאחוריה ינהלו צבאות ערב, בניצוחה של עיראק, מלחמת התשה נגד הישות הציונית, תוך ניצול היתרון הכמותי האדיר של האומה הערבית והחולשה המובנית של תפיסת הביטחון הישראלית, המחייבת הכרעה מהירה בשדה הקרב. למעשה, סדאם ביקש ללמוד מטעותו של נאצר ב-1967, כאשר השכיל לאחד את העולם הערבי אך בזבז את ההזדמנות ההיסטורית על מלחמת בזק הרסנית בתנאים הנוחים לישראל. סדאם התכוון לכפות על ישראל מלחמה רב־חזיתית וממושכת, מגובה באיום גרעיני אמין (Brands and Palkki, 2011, pp. 133–166). תוכניותיה של עיראק מלמדות על אחת הסכנות האפשריות במזרח תיכון גרעיני. אפשר לדמיין דוקטרינה איראנית השואבת השראה ממזימותיו של סדאם חוסיין, ובה את מקומם של צבאות ערב תופסים גדודי טרור מלבנון, מסוריה ומתימן הפועלים תחת מטרייה גרעינית איראנית. דוגמה זו, בתורה, מצביעה על סכנה נוספת הנובעת מהתחמשות עתידית של איראן בנשק גרעיני: הטשטוש בין טרור למלחמה.

בין שיתוק להכרעה: הרתעה וחופש פעולה במערכה שבין המלחמות³

בזמן המלחמה הקרה דובר רבות על "פרדוקס היציבות/אי־היציבות"⁴. המופע הקלאסי של הפרדוקס הוא מצב שבו שתי יריבות גרעיניות מקיימות הרתעה הדדית אפקטיבית. גם אם אינן שוות בכוחן הגרעיני, לכל אחת מן היריבות יש יכולת להסב נזק בלתי נסבל לשנייה גם לאחר שספגה מכה גרעינית ראשונה. לכן, שתיהן עושות מאמץ גדול למנוע התלקחות של מלחמה כוללת, שתביא, בהסתברות גבוהה, להשמדה הדדית. אפשר לומר שבין שתי המדינות שוררת יציבות אסטרטגית. אלא שעצם החשש ההדדי מפני השמדה עלול לטעת ביטחון מופרז ביכולת להכיל סכסוכים נקודתיים. במצב זה אחת המדינות עלולה להתגרות ביריבתה, מתוך הנחה שזו תימנע מהסלמה. מכאן הפרדוקס: עצם נוכחותו של הנשק הגרעיני עשויה להגביר את הפיתוי ליזום התגרויות קטנות, כי ברור שהתגובה עליהן לעולם לא תפתח לכדי מלחמה כוללת.

למעשה, מאזן האימה האסטרטגי, שיש לו אפקט מרסן בכל הקשור לשימוש בגרעין, עלול דווקא להתיר את הרסן להתכתשות בעצימות נמוכה או לוחמה באמצעות שלוחים. וכך, תחת מעטה של יציבות בלתי קונבנציונאלית תפתח אי־יציבות קונבנציונלית. אלא שאין ערובה לכך שהתכתשויות כאלה – חשבו לרגע על מלחמות הפרוקסי בין ארצות־הברית לברית־המועצות בווייטנאם ובאפגניסטאן – לא תצאנה משליטה גם אם אין למנהיגי שני הצדדים עניין בהסלמה. ולכן בסופו של דבר גם אי־יציבות המוגבלת למישור הקונבנציונאלי והתקונבנציונאלי עלולה

3 חלק זה לקוח ברובו מתוך פרס, שנית לא תיפול, עמ' 192–211.

4 החוקר הראשון שהתייחס באופן שיטתי לפרדוקס זה בשנות השישים היה האסטרטג האמריקאי ג'ון שניידר (Snyder, 1965, 198–199).

לזלוג למישור האסטרטגי ולחולל הסלמה גרעינית. ניתן להמחיש זאת באמצעות האיור הבא, הלקוח מעולם הפיזיקה:⁵

במצב של שיווי משקל יציב הכדור נמצא בתחתית עמק. אם הוא יוצא משיווי משקל ומתחיל לטפס על אחד הצדדים הוא חוזר במהירות למקומו. לעומת זאת, במצב של שיווי משקל בלתי יציב, הכדור נח על פסגת הר. כששיווי המשקל מופר, הכדור מתגלגל למטה אך לא חוזר למקומו. את המצב של יציבות/אי-יציבות ניתן להמחיש באמצעות גבעה דמוית הר געש. הכדור שבלוע נמצא למעשה באזור ריסון מגודר, אך אם יתרחק מדי מנקודת האיזון ויעבור את שפת השקע בפסגה, פוטנציאל ההידרדרות הוא גדול.

המתרחש בתת-היבשת ההודית מאז הצטרפותן הרשמית של הודו ושל פקיסטן למועדון הגרעין ב-1998 מהווה המחשה לפרדוקס וקדימון אפשרי לצפוי לנו במזרח תיכון גרעיני. הודו ופקיסטן שרויות בסכסוך מתמשך מאז הקמתן ב-1947. סלע המחלוקת העיקרי ביניהן הוא הבעלות על חבל קשמיר שבשליטת הודו. פקיסטן רואה בקשמיר שטח כבוש, אך בשל נחיתותה הצבאית, כשלה עד עתה בניסיונותיה לשחררו. ב-1965 חדרו כוחות צבא פקיסטני לחבל הארץ ההרי בניסיון לעורר התקוממות ולנתק את קשמיר מהודו. ההתקוממות המיוחלת לא התממשה, אך בתגובה פלשו ההודים לפקיסטן, והגיעו עד לפאתי העיר לאהור בטרם הושגה הפסקת אש. מאז נשענים הניסיונות הפקיסטניים לשנות את הסטטוס קוו בקשמיר, על סיוע לתנועות מחאה, על מרי אזרחי ועל טרור.

אפשר היה להניח, שגרעון הסכסוך ההיסטורי בין הודו לבין פקיסטן יצנן את להיטות שני הצדדים להרפתקאות צבאיות. אולם במאי 1999, שנה בלבד לאחר ניסויי הגרעין המתוקשרים, שלחה פקיסטן כוחות לוחמים, מחופשים לטרוריסטים, לתפוס עמדות בשטח ההודי באזור קרגיל. עמדות אלו חלשו על ציר האספקה המרכזי של הכוחות שהוצבו בקרחון סיאצ'ן שבצפון קשמיר, ואיימו לנתק חבל ארץ אסטרטגי זה משליטה הודית. מעדויות של בכירים פקיסטניים עולה שהרעיון המבצעי היה לכפות על ההודים שינוי טריטוריאלי תוך ניצול החסינות הגרעינית החדשה. ואכן, הממד הגרעיני החדש כפה על ההודים איפוק. על התגרות דומה ב-1965 הודו הגיבה בפלישה לפקיסטן. אך לא הפעם. צבא הודו אמנם יצא למבצע להדיפת הכוחות הפולשים. אך בשונה מהעבר, הכוחות הקפידו

5 תודתי נתנה לקורא האנונימי שהציע את האנלוגיה הפיזיקלית.

לא לחצות את הגבול בקשמיר. חיל האוויר קיבל הוראה מפורשת לא להפציץ מעבר לגבול, והצבא נתבקש לא להרחיב את הלחימה לחזיתות אחרות. סכנת ההסלמה, לצד הלחץ האמריקאי, הייתה סיבה מרכזית להימנעות של הצבא ההודי מתגובה חריפה לפלישה, ובזכותה נשללה האפשרות לפעולה חודרנית באוויר או ביבשה. במקרה זה הצליח צבא הודו להשיב את הסטטוס קוו בקשמיר על כנו, גם תחת מגבלות מאזן האימה החדש. בתוך שבועות אחדים השלימו ההודים את כיבושם מחדש של מוצבי הגבול, הצבא הפקיסטני נסוג מעבר לקו ההפרדה, ובהמשך הושגה הפסקת אש בתיווך אמריקאי. למעלה מאלף חיילים נהרגו. זו הייתה ההתנגשות הצבאית החמורה ביותר בין הודו לפקיסטן מאז 1971 (Lavoy, 2009). אולם נוכח הקשרים הסבוכים בין המודיעין הפקיסטני לארגוני הג'יהאד, המבחן הבא היה רק שאלה של זמן. ב־13 בדצמבר 2001 ביצעה חוליה בת חמישה אזרחים פקיסטניים מארגון ג'יישימוחמד תקיפה נועזת על הפרלמנט ההודי, בלב הבירה ניו דלהי. למרבה המזל, רוב המחוקקים עזבו את הבניין זמן קצר לפני התקיפה, ופעולה נחושה של כוחות הביטחון ההודיים מנעה אסון כבד. האירוע הסתיים בכעשרה הרוגים. אך הציבור זעם על הפגיעה הבוטח בסמלי השלטון. ראש הממשלה אטאל ביהארי ואג'פאיי העביר לנשיא מושארף שורה של דרישות, בהן הסגרה של עשרות מחבלים, סגירת בסיסי טרור בשטח פקיסטן, והתנערות רשמית מתמיכה בטרור. במקביל, הוא הורה על גיוס של חצי מיליון חיילים וקידום הכנות לפלישה לחלק הפקיסטני של קשמיר. אלא שתהליך גיוס הכוחות התגלה כמסורבל ואיטי, מה שאפשר לפקיסטן לגייס כוחות מנגד. בינואר 2002 כבר ניצבו מיליון חיילים הודים ופקיסטנים אלו מול אלו משני עברי הגבול. בפעם השנייה מאז תום המלחמה הקרה, שתי מדינות גרעיניות עמדו על סף מלחמה. מושארף, תחת לחץ אמריקאי כבד, התחייב לאסור על שימוש בשטחה של פקיסטן לטובת פעולות טרור בקשמיר והורה על הוצאת ארגוני הטרור מחוץ לחוק. ואג'פאיי לא האמין להבטחותיו של מושארף, אבל גם לא מצא דרך לכפות עליו לעמוד בהן, ולכן הסיג את כוחותיו מהגבול. המשבר הקשה הסתיים בשלום (Perkovich and Dalton, 2016, pp. 75–92; Ganguly and Hagerty, 2005, pp. 63–71; Ganguly, 2016, pp. 167–178).

אך החשד שהפצצה קושרת את ידי ממשלתם הביאה את בכירי הצבא ההודי לחשבון נפש. על רקע המשבר של 2001–2002 עודכנו תוכניות המלחמה ההודיות: לא עוד פלישה מסיבית לעומק פקיסטן, שמחייבת גיוס כוחות מסיבי ועלולה להצית מלחמה גרעינית, אלא סדרה של חדירות יבשתיות מהירות ורדודות שנועדו לתפוס שטח לצורכי מיקוח. תוכנית המלחמה החדשה נודעה בשם "זינוק קר" (Cold Start) (Ganguly and Kapur, 2010, pp. 76–78; Ganguly, 2016, pp. 75–78; Freedman and Michaels, 2019, pp. 593, 596).

ההודים קיוו שבכך מצאו מוצא מן הדילמה המשתקת, שהצרה את צעדיהם מאז גרעון הסכסוך. אולם המוצא היה זמני. שכן הפקיסטנים, בתגובה, פיתחו ארסנל גרעיני טקטי. ההרתעה האסטרטגית הראשונית של פקיסטן נשענה על

טילים לטווח הבינוני, שכוונו אל עבר מרכזי האוכלוסין של הודו. לטילים אלה נוספו עתה טילים קצרי טווח וטילי שיוט לשימוש נגד כוחות חי"ר ושריון הודים, במקרה הצורך, אף על אדמת פקיסטן. המסר היה ברור: אם ההודים חושבים שיוכלו להכיל מלחמה קונבנציונלית באמצעות פלישה מוגבלת שבה ייהנו מיתרון, הם טועים. "זינוק קר" יהפוך במהרה ל"מלחמה חמה".

ואכן, למרות ההבטחות הפקיסטניות, הפיגועים נמשכו. באוקטובר 2005 נהרגו 60 בני אדם בסדרת פיצוצים בשווקי ניו דלהי. ביולי 2006 נהרגו 180 בני אדם מפיצוצים ברכבות בעיר מומבאי. ובנובמבר 2008, בהתקפה אכזרית ומתוקשרת של לשכר-אִיטיבה על מומבאי, נהרגו 166 בני אדם, בהם שישה ישראלים בבית חב"ד, ונפצעו כ־300. שוב תבע הציבור ההודי נקמה. שוב הבינה הממשלה שידיה כבולות. האפשרות לתקוף את בסיסי המחבלים בפקיסטן נשקלה ונפסלה. מדוע? היו גורמים אחדים לריסון ההודי, אך אין ספק שלפצצה הפקיסטנית היה אפקט מצנן משמעותי על מקבלי ההחלטות בניו דלהי (Perkovich and Dalton, 2016, pp. 1–2; Ganguly, 2016, pp. 198–202; Reidel, 2013, p. 22).

למעשה, כפי שמראה החוקר ס' פול קאפור בספרו הגייהאד כאסטרטגיית־על, הפקיסטנים הפכו את הטרור והאטום לשני יסודות משלימים בתפיסת הביטחון שלהם. הטרור מאפשר לגורמים בתוך הממשל הפקיסטני להמשיך לקדם אינטרסים צבאיים ומדיניים – כמו שינוי הסטטוס קוו בקשמיר – בעלות נמוכה יחסית. ואילו ההרתעה הגרעינית מבטיחה, שהשימוש בטרור לא יוביל למלחמה קונבנציונלית, שבה אין להם סיכוי לנצח (Kapur, 2017, pp. 69–70).

היכן כל זה פוגש אותנו? במשך רוב שנות קיומה הזכיר מצבה האסטרטגי של ישראל את זה של פקיסטן: מדינה קטנה (ביחס לאויביה), הסובלת מפגיעות קשה לפלישה יבשתית, שאותה רק הגרעין, במקרה קיצון, יכול אולי לעצור. אולם בעתיד הגרעיני אנו עלולים למצוא את עצמנו באותה הסירה דווקא עם הודו: מדינת לאום דמוקרטית, החותרות לשמירה על הסטטוס קוו ורואה בגרעין מכשיר הרתעה הגנתי, הניצבת מול משטר צבאי אסלאמיסטי, החותר לשינוי הסטטוס קוו באמצעות טרור המגובה באיום גרעיני התקפי. ההבדל הוא שישראל, על אף יתרונותיה האיכותיים, היא קטנה ופגיעה בהרבה מהודו, וכושר הספיגה שלה מוגבל ביותר.

לו תחפוץ בכך, איראן לא תצטרך לאיים על ישראל ישירות בגרעין בכדי לכפות על צה"ל ריסון עצמי. כפי שזמם סדאם לעשות, האיראנים עלולים לתגבר את טרור השלוחים מתוך הנחה שידיה של ממשלת ישראל כבולות. כבר היום, הלחצים על צה"ל להרחיק שלוחים מגבולות המדינה ולעצור מתקפות טילים באיבן גדולים יותר מאלה שעיים מתמודד צבא הודו. כבר היום מנהלת ישראל את המערכה בלבנון, בסוריה ובזירות רחוקות יותר, תחת סוג של מאזן אימה, בצל ארסנל הטילים העצום שבנה חזבאללה בלבנון. יכולתה של איראן (ובהמשך אולי יריבות אזוריות נוספות) להחזיק את העורף הישראלי כבן ערובה בעימות עתידי

תגדל לאין שיעור כאשר יתווסף לאיום הטילים ממד גרעיני. זאת משום שבעתיד, כל פעולת תגמול בלבנון ובסוריה (לא כל שכן על אדמת איראן), תלווה בסיכונים מסדר גודל אחר לגמרי. מערכה עתידית עלולה לייצר מתח בלתי נסבל בין הלחץ להוציא את אזרחי ישראל מן המקלטים והלחץ לעצור הסלמה גרעינית. ובדילמה שבין כניעה להסלמה – מדינת ישראל לא תוכל לגזור על עצמה שיתוק. החיפוש אחר מוצא מן הדילמה הזו צפוי להעסיק אותנו רבות בעשורים הקרובים. בהנחה שתימצא נוסחה סבירה לשימור ההרתעה האסטרטגית במציאות הגרעינית החדשה, הקושי במצב החדש צפוי להתרכז דווקא במישור התת־קונבנציונאלי. שימור חופש הפעולה של צה"ל במערכה מול הטרור הוא אולי האתגר המרכזי שעמו תצטרך מדינת ישראל להתמודד במזרח תיכון גרעיני.

רשימת המקורות:

- נקדימון, שלמה (2007). *תמוז בלהבות: הפצצת הכור העיראקי – סיפור המבצע*. ידיעות אחרונות.
- פרס, ישי (2022). *שנית לא תיפול: איך ישראל תשרוד במזרח תיכון גרעיני*. כנרת, זמורה, דביר.
- Bolton, John (2021). *The Room Where It Happened: A White House Memoir*. Simon & Schuster.
- Burr, William and Richelson, Jeffrey T. (Winter 2000/2001). "Whether to 'Strangle the Baby in the Cradle': The United States and the Chinese Nuclear Program, 1960–64." *International Security*, Vol. 25, No. 3, pp. 54–99.
- Brands, Hal and Palkki, David (Summer 2011). "Saddam, Israel and the Bomb: Nuclear Alarmism Justified?" *International Security*, Vol. 36, No. 1, pp. 133–166.
- Fravel, M. Taylor (2019). *Active Defense: China's Military Strategy Since 1949*. Princeton University Press.
- Freedman, Lawrence and Michaels, Jeffrey (2019). *The Evolution of Nuclear Strategy*, Fourth Edition. Palgrave Macmillan.
- Ganguly, Sumit and Hagerty, Devin (2005). *Fearful Symmetry: India-Pakistan Crises in the Shadow of Nuclear Weapons*. University of Washington Press.
- Ganguly, Sumit (2016). *Deadly Impasse: Kashmir and Indo-Pakistani Relations at the Dawn of a New Century*. Cambridge University Press.

- Ganguly, Sumit and Kapur, S. Paul (2010). *India, Pakistan and the Bomb: Debating Nuclear Stability in South Asia*. Columbia University Press.
- Gavin, Francis and Rapp-Hooper, Mira (n.d.). "The Copenhagen Temptation: Rethinking Prevention and Proliferation in the Age of Deterrence Dominance." Unpublished paper.
https://www.tobinproject.org/sites/tobinproject.org/files/assets/Gavin%26Rapp-Hooper_US_Preventive_War_Thinking.pdf
- Goldstein, Lyle J. (2006). *Preventive Attack and Weapons of Mass Destruction*. Stanford University Press.
- Holloway, David (1994). *Stalin and the Bomb: The Soviet Union and Atomic Energy, 1939–1956*. Yale University Press.
- Kapur, S. Paul (2017). *Jihad as Grand Strategy: Islamist Militancy, National Security, and the Pakistani State*. Oxford University Press.
- Lavoy, Peter (Ed.) (2009). *Asymmetric Warfare in South Asia: The Causes and Consequences of the Kargil Conflict*. Cambridge University Press.
- Lewis, Jeffrey (October 13, 2022). "It's Time to Accept that North Korea Has Nuclear Weapons." *New York Times*
- Lieber, Keir and Press, Daryl (2020). *The Myth of the Nuclear Revolution: Power Politics in the Atomic Age*. Cornell University Press.
- Narang, Vipin (2014). *Nuclear Strategy in the Modern Era: Regional Powers and International Conflict*. Princeton University Press.
- Panda, Ankit (2020). *Kim Jong Un and the Bomb: Survival and Deterrence in North Korea*. Oxford University Press.
- Panda, Ankit and Narang, Vipin (September 4, 2017). "Welcome to the H-Bomb Club, North Korea." *War on the Rocks*.
- Perkovich, George and Dalton, Toby (2016). *Not War, Not Peace? Motivating Pakistan to Prevent Cross-Border Terrorism*. Oxford University Press.
- Riedel, Bruce (2013). *Avoiding Armageddon: America, India, and Pakistan to the Brink and Back*. Brookings Institution Press.
- Snyder, Glenn (1965). "The Balance of Power and the Balance of Terror." In Paul Seabury (Ed.), *Balance of Power*, Chandler, pp. 198–199.
- Trachtenberg, Marc (1991). *History and Strategy*. Princeton University Press.

- Trachtenberg, Marc (1999). *A Constructed Peace: The Making of the European Settlement, 1945–1963*. Princeton University Press.
- Whitlark, Rachel Elizabeth (2021). *All Options on the Table: Leaders, Preventive War, and Nuclear Proliferation*. Cornell University Press.

מלנכוליה צבאית - על עלייתה ודעיכתה של האסטרטגיה הצבאית של ישראל להתמודדות עם איראן

סא"ל ד"ר איתי חימיניס, מרכז דדו

תקציר

מאמר זה עוסק באסטרטגיה הצבאית של ישראל להתמודדות עם איראן. האסטרטגיה הנוכחית, המתמקדת במניעה ובהכלה, נולדה בראשית שנות ה־90 של המאה הקודמת. מאז ועד היום, על אף השינויים הרבים בסביבתה של ישראל, במעמדה האזורי, במדיניותה של איראן ובעוצמת האיום מצידה, ישראל דבקה באסטרטגיה שלה, על אף שאין היא משרתת את האינטרסים שלה. כדי להיחלץ מהמבוי הסתום שאנו מצויים בו ביחס לאיראן, מציע המאמר אסטרטגיה צבאית חלופית, של הסדרה והידברות. אסטרטגיה צבאית של הסדרה והידברות תשרת את ישראל באמצעות צמצום הסיכון למיסקלקולציה ולמלחמה וייתכן שתאפשר גם בניית מנגנונים לשיח בסוגיות נוספות כגון המדיניות האזורית של איראן ותוכנית הטילים שלה, במסגרת משטר ביטחון חדש בין המדינות.

מלנכוליה: "מצב שבו האני אינו מודע לאובדן, או אינו מודע לכל היבטיו... הרתיעה הבלתי מודעת מוויתור על המושא האבוד או חוסר היכולת להתאבל עליו מצמיחים אסטרטגיות מגוונות של הכחשת האובדן או הכחשת השפעתו ההרסנית של האובדן על האני" (פרויד, 2002, עמ' 11).

חלק א - היסטוריה של אלימות - על הקיפאון התפיסתי באסטרטגיה הצבאית של ישראל נגד איראן

חלק זה של המאמר יתאר שלושה שלבים בהתפתחות האסטרטגיה הצבאית של ישראל נגד איראן, אסטרטגיה שבמוקדה גישות המניעה וההכלה. במניעה הכוונה היא הפעלת כוח צבאי שלא תאפשר לאויב לבצע את פעילותו ההתקפית נגדנו או תשלול את יכולותיו (אסטרטגית צה"ל, 2018). בהכלה הכוונה למאמץ מתמשך או תגובתי לשימור המצב הקיים באמצעות אמצעים מדיניים וצבאיים מתחת לסף המלחמה. התקופה הראשונה – "אויב אויבי הוא יחידי" (1956–2002); התקופה השנייה – "מאבק המחנות" (2003–2017); התקופה השלישית – "מאבק בין מעצמות אזוריות" (2018–). המסקנה המרכזית הנובעת מהניתוח של התפתחות האסטרטגיה הישראלית לאורך תקופות אלה היא כי היא סובלת ממתחיתיתר פרדיגמטית, קרי מצב שבו התפיסה השלטת – אסטרטגיה שבמוקדה גישות המניעה וההכלה – זוכה להתאמות לצורך שימורה, חרף ריבוי הסימנים המצביעים על כך שיש לזנוח אותה ולהחליפה באחרת.

התקופה הראשונה – "אויב אויבי הוא יחידי" (1956–2002)

"איראן היא חברתנו הטובה ביותר", יצחק רבין, (Rezaei and Cohen, 1987)

¹(2014, P. 4)

המהפכה באיראן ב־1979 שינתה מהיסוד את מדיניותה של איראן כלפי מי שקודם לכן היו בעלי בריתה המרכזיים נגד הלאומיות הערבית הרדיקלית. עם זאת, לא 1979 מכוננת את מערכת היחסים הקיימת בין ישראל לבין איראן, אלא דווקא הרדיקליזם הערבי של נאצר.

ציר איראן בישראל, רזא סאפינייה, מגיע לבית הנשיא חיים ויצמן ברחובות ביום העצמאות, 1950, (מקור: ויקיפדיה).

1 עוד קודם לכן, ב־1982, הסביר אריאל שרון כי על ישראל "להשאיר חלון קטן ליחסים" לאפשרות של שיפור ביחסי המדינות (Parsi, 2007: P. 108).

ב"ברית הפריפריה" ישראל ראתה באיראן, כמו בשחקנים לא ערביים נוספים כגון טורקיה ואתיופיה, מדינות שעימן עליה לחזק את קשריה במטרה ליצור משקלנגד לעוינות מצד מדינות ערב ובעיקר מצד מצרים וסוריה (אלפר, 2015). בברית בגדאד, החבירה של איראן לברית צבאית הגנתית אנטי־סובייטית הלמה את האוריינטציה המערבית של משטר השאה ואת רצונה לזכות בסיוע ובתמיכה כלכליים וצבאיים. יש לפחות שתי נקודות ציון היסטוריות שדחפו את איראן למערכת היחסים עם ישראל באותה העת. הן משבר סואץ ב־1956 והן המהפכה בעיראק ב־1958 העצימו מאוד את חששותיה של איראן מפני עלייתו של גל מהפכני רדיקלי אשר יסכן את מאזן הכוחות האזורי ואת יציבותה הפנימית. האיום המשותף מצד מדינות ערב יצר מרחב אינטרסים לאיראן של השאה ולישראל שאף הוביל את השאה להצהיר בפומבי ב־1960 על הכרתו בישראל ולשיתוף פעולה שנמשך שנים ארוכות לאחר המהפכה (צימט, 2011).

כעבור מספר שנים, החליפה עיראק את התפקיד של מצרים כאויב המשותף של ישראל ואיראן. עבור איראן מערכת היחסים "מאחורי הקלעים" בין ישראל לאיראן הייתה חיונית לאורך שנות המלחמה עם עיראק ובמיוחד כאשר עיראק זכתה לסיוע אמריקאי ומצד מדינות המפרץ. עבור ישראל, האיום הצבאי מצד עיראק ובמיוחד בעקבות מלחמת המפרץ, שימר את התפיסה כי האיום הצבאי הקונבנציונלי מצד מדינות ערב הוא האיום המרכזי הניצב בפני מדינת ישראל. כך, על אף שכבר בשנים הראשונות שלאחר המהפכה החלה איראן בהקמת מערך שלוחים ברחבי המזרח התיכון, לרבות בסמוך לגבולותיה של ישראל (חזבאללה קם ב־1982 בלבנון והגא"פ זכה לתמיכה איראנית החל מ־1987)², ישראל המשיכה לראות באיראן בעלת ברית נגד מה שנתפס באותה עת כאיום הגדול יותר והמשיכה להחזיק בתקווה לשינוי לטובה ביחסים בין המדינות. ביטוי לגישה זו ניתן למצוא למשל בדבריו של שמעון פרס מ־1987 שהגן על החלטה של ישראל למכור אמל"ח לאיראן (פרשיית "איראן־קונטראס") בטענה כי לישראל "הזכות לבדוק היטב אם יש חלון של הזדמנויות ולבחון האם יש אפשרות לעתיד אחר באיראן . . ." (Parsi, 2007, P. 125).

בה בעת, הזיקה האיראנית של חזבאללה והגא"פ שפעלו באותה עת נגד יעדים ישראלים לא נעלמה מעיני מקבלי ההחלטות הישראליים, וכן מאמצי איראן בתחום הגרעין והטילים. פרופ' עוזי ארד שכיהן במהלך שנות ה־90' כיועץ המדיני של רה"מ טוען שבמהלך אותה תקופה התקיים ויכוח במערכת הביטחון ביחס למדיניות הנדרשת כלפי איראן. מצד אחד היו מי שטענו כי ישראל אינה צריכה

2 קיימות דעות שונות לגבי מה שהיה ההיגיון שעמד מאחורי הקמת מערך השלוחים האיראני לאחר המהפכה ב־1979. האם מדובר היה בביטוי לאידאולוגיית "ייצוא המהפכה" או ביטוי לתפיסת ביטחון הגנתית המבקשת להרחיק איומים מגבולותיה של איראן. שני הצדדים נוטים לרוב להתעלם מכך שרעיון השלוחים לא נולד עם המהפכה, אלא שנים רבות קודם לכן. ניתן ללמוד על כך למשל מדבריו של רע"ן ענף מזה"ת בשירות הביטחון של משטר השאה. תאריך לא ידוע: "עלינו להיאבק בסכנת הנאציזם ולעוצרה על חופי הים התיכון, בכדי שלא נצטרך להקיז דם על אדמת איראן" (זיסר, 2011, עמ' 5).

להטריד את עצמה בעיסוק באיראן משום שהיא אינה מדינה ערבית ויש לה יריבות עם העולם הערבי. על פי גישה זו לישראל היו יחסים טובים בעבר עם איראן, וייתכן כי אפשר יהיה לחדשם. איראן אינה איום בלתי נמנע, בעלת צרכים ביטחוניים לגיטימיים והיא תגביל את יכולותיה הגרעיניות לצרכים הגנתיים והרתעתיים. המחנה הנגדי היה ספקן יותר לגבי אפשרות של שינוי לטובה ביחסי המדינות וטען שיש צורך לחכות ולראות (Arad, 2003). השניות ביחס כלפי איראן השתקפה גם בדיוני הקבינט. היו שנים שבהן עסקו בנושא האיראני בכל דיוני הקבינט, ולעומת זאת שנים בהן הנושא לא אוזכר באף דיון קבינט (BenLevi, 2021).

המענה המדיני והביטחוני שהתגבש באותן שנים התבסס בראש ובראשונה על אסטרטגיה של הכלה. הסכמי השלום עם ירדן (1994) ואוסלו (1995) נועדו על פי מקבלי ההחלטות באותה תקופה לנצל את מרחב האינטרסים המשותף בין ישראל לבין שכנותיה המתונות כדי להכיל את השפעות האיומים המרוחקים יותר מצד איראן ועיראק. ההערכה הייתה שפתרון הסכסוך הישראלי-ערבי יוביל לחזית אחידה נגד האיומים הללו. במישור הצבאי התקיימו לאורך העשור שורה של מבצעים צבאיים נגד חזבאללה ופעולות נגד הגא"פ למשל, על אף שהם לא מסוגרו כחלק מהתמודדות עם שלוחיה של איראן. איראן מוזכרת לראשונה בתר"ש "עידן" (1998–2002) ובאסטרטגיית צה"ל של שנת 2002 (לצד עיראק, לוב וסודאן) ואף זוכה למשאבים מודיעיניים גדלים (פינקל, 2022).³

מרכיב חשוב נוסף באסטרטגיה המתפתחת של ישראל נגד איראן באותה תקופה, היה מרכיב **מניעתי**. הביטוי שלו היה בעיקר במאמצים המדיניים למנוע מאיראן לפתח את יכולותיה בתחומי הגרעין והטילים⁴ באמצעות המעצמות סין, רוסיה ובעיקר ארה"ב. בנוסף, מואצת המערכה החשאית והחסויה בנושאים אלה עם קבלת האחריות לכך על ידי המוסד ב־2002.

התקופה השנייה – "מאבק המחנות" (2003–2017)

ארה"ב היא שמפרקת את המערכת האזורית המרסנת עד אותה העת את שאיפותיה האזוריות של איראן. נפילת שלטון צאדאם (2003) ומותו של חאפז אל-אסד שנים מספר קודם לכן (2000), משנים מהיסוד את מאזן הכוחות במזה"ת לטובתה של איראן, עם היחלשותן של מי שהיו שתיים מהמעצמות האזוריות המרכזיות בו קודם לכן, עיראק וסוריה.⁵

על אף ואולי דווקא בעקבות הנוכחות הצבאית האמריקאית הרחבה בעיראק (ובאפגניסטן), איראן מיקדה את מאמציה האזוריים בשנים הקרובות במאבק על

3 החל מ־1998 הנושא האיראני, ובפרט סוגיית הגרעין האיראני, זוכה לפרומים ייעודיים במטכ"ל, הגם שאלה התכנסו והתפרקו אדיהוק ולא הותירו אחריהם תשתית תפיסתית וארגונית רובוסטית.

4 ביחס לגרעין האיראני לא שררה הסכמה בקרב מקבלי ההחלטות בישראל באשר למידת האיום ולמיידיות שלו, למרות מאמציה של איראן בתחום – למשל החתימה על הסכם עם רוסיה להקמת אחד מהכורים בבושרה ב־1995 והניסוי המוצלח בשהאב 3 ב־1998.

5 כאשר נוסף לכך את נפילת שלטון הטליבאן באפגניסטאן ב־2001 ואת קריסת האימפריה הסובייטית עשור קודם לכן, הרי שמתבהר לנו כי בתחילת המאה הנוכחית איראן מצאה את עצמה בעמדת מוצא גאופוליטית משופרת למימוש שאיפותיה.

זהותה של עיראק. עד 2011, מועד נסיגת (חלק) הכוחות האמריקאיים, איראן הצליחה לבסס את השפעתה המדינית, הכלכלית והצבאית במדינה על חשבון יתר גורמי הכוח בה (IISS, 2021). בסוריה, הנשיא החדש לכל הפחות לא מנע מאיראן "דריסת רגל" גדולה מבעבר במדינה, והידק את יחסיו עימה לנוכח תחושת של איום גובר מצד ארה"ב וישראל. בעזה, ניצחון חמאס בבחירות (2006) והחרם הבינ"ל על חמאס דחקו אותה לזרועותיה של איראן שהגבירה את תמיכתה הצבאית והכלכלית בו. בלבנון, עזיבת הכוחות הסוריים ומלחמת לבנון השנייה (2005–2006) הובילו להגדלת התפקיד האיראני בלבנון ובכלל זאת לחיזוק השפעתה על חזבאללה. המבחן הראשון המשמעותי מאז לאיראן בלבנון התרחש ב־2008, כאשר משבר פנימי המקרב את המדינה למלחמת אזרחים נוספת הסתיים ב"הסכם דוחא" אשר ביצר את מעמד חזבאללה בשלטון הלבנוני ואת לבנון עצמה כחלק ממרחב ההשפעה האיראני.⁶ השינוי במעמדה האזורי של איראן משתקף גם בדבריהן של בעלות בריתה של ישראל, ירדן ומצרים. מלך ירדן הזהיר עוד ב־2004 מ"הסער השיעי" ונשיא מצרים, מבארכ, קבע ב־2008 כי למצרים גבול עם איראן. בחירתו של מחמוד אחמדינ'ג'ד לנשיא איראן ביוני 2005, הצהרותיו הפומביות בהקשר להשמדת ישראל וחיידוש מאמצי ההעשרה הגבירו לכאורה את הצורך בישראל למקד תשומת לב באיראן. עם זאת, האסטרטגיה הישראלית ממשיכה לראות בעולם הערבי את המפתח להתמודדות עימה. מקבלי החלטות בישראל יצרו זיקה חד משמעית בין התהליך המדיני עם הרשות הפלסטינית וסוריה לבין היכולת להכיל את שאיפותיה האזוריות של איראן ולרתום את מדינות אירופה ואת ארה"ב לפעול נגד הגרעין האיראני (כספית, 2008; יבלונקה, 2008).

ישראל גם חוברת ל"מחנה הערבי המתון" (מצרים, ירדן, מאע"מ, סעודיה) אשר בהובלת מי שהייתה היועצת לביטחון לאומי ומוזכרת המדינה של ארה"ב, רייס, נועד להוות משקלנגד לאיראן (Aljazeera, 2007; Fleming, 2008)

הממד הצבאי – בשנים 2000–2004 צה"ל התמקד בלחימה באיו"ש, ב־2005 בהתנתקות מרצועת עזה, ב־2006–2007 במלחמה בלבנון ובהיערכות אפשרית למלחמה עם סוריה בעקבות תקיפת הכור. לאורך כל התקופה מתקיימים סבבי לחימה עיתיים בעזה, לרבות מבצעי "עופרת יצוקה" ב־2008. לקראת סוף העשור, על רקע ההכרה בדבר ההתקדמות הניכרת שעשתה איראן בתחום הגרעין ובתוכנית הטילים הבליסטית שלה, מתקיים בניין כוח שנועד לאפשר לצה"ל לפעול (לרבות השקעה ייעודית של 12 מיליארד שקל) (אולמרט, 2018, עמ' 625). עם זאת, המאמץ נגד הגרעין האיראני המשיך להתקיים בהתאם לגישת **המניעה**, זה יש לבחון גם את המבצעים החשאיים שזכו לתהודה תקשורתית (ובהם, על פי פרסומים זרים, "סטקסנט" וחיסול מדענים המעורבים בפרויקט ב־2010) אשר תרמו לעיכוב התוכנית. פומביות, על אף האזהרות והאיומים שנשמעו מצד דובריה

6 על פי דוח ממר"י, ב־2008 "הציעו בכירים איראנים בראשם עלי לאריג'אני שחזבאללה יוותר על נשקו בתמורה לתיקון חוקתי שייצור משוואה פוליטית חדשה בלבנון שתגדיל את כוח השיעים בפרלמנט". הערת שוליים מספר 5 ב"המאבק בין 'כוחות ה'14 במרץ' לבין האופוזיציה בראשות חזבאללה, ערב הבחירות בלבנון", אתר ממר"י, 5 ביוני, 2009.

הרשמיים של ישראל, נשמעו גם הערכות כי אין בכוחו הצבאי של צה"ל להסיר את איום הגרעין האיראני (כהן, 2008; מערכת מעריב, 2021).

אם השנים 1956–1958 דוחפות את ישראל ואיראן זו לזרועות זו, אזי השנים 2011–2017 מציבות את ישראל ואיראן על מסלול התנגשות, גם אם הן לא היו מודעות לכך באותה התקופה. איראן וישראל חלקו ראייה דומה באשר לחשיבותם של אירועי 2011 לעתיד האזור – בעוד שרה"מ נתניהו מזהיר ב־2011 מפני "חורף איראני", מפקד משמרות המהפכה חוסיין סלאמי מציג תחזית אופטימית, שלפיה הסדר האזורי שנוצר על ידי המערב מתערער לטובת מציאות גאופוליטית חדשה מועדפת מבחינתה של איראן.

מלחמת האזרחים שפרצה בסוריה ב־2011 הפכה את המדינה לזירת ההתנגשות המרכזית בין המדינות, והיחלצותה של איראן לטובת שימור משטר אסד השתנתה במשך הזמן לכוונה לבסס נוכחות צבאית ארוכת־טווח במדינה. השינוי במדיניות האיראנית חייב שינוי גם בגישתה של ישראל. כך, מה שמתחיל עם מדיניות של איהתערבות לטובת מי מהצדדים ("ישיבה על הגדר"), עובר דרך פעילות מב"ם (כביטוי לגישת המניעה) ממוקדת נגד העברות אמל"ח לחזבאללה וסיכול איומים וב־2017 תחילתה של מערכה נגד התבססות איראן במדינה (סימן טוב ושטרנברג, 2022). השינוי ניכר לא רק בתכלית המערכה, אלא גם בעצימותה (למשל, מספר התקיפות גדל בצורה משמעותית) (כדורי, 2023).

בה בעת, עבור צה"ל הסכסוך הגרעין שנחתם ב־2015 נתפס כהזדמנות להתמקד דווקא במעגל הראשון, כפי שהדבר ניכר במסמכי אסטרטגיית צה"ל, ובתפיסת ההפעלה שפורסמה ב־2019. הגם שכך, הסוגיה האיראנית ממשיכה לזכות למענה, אם כי מענה מוגבל במסגרת התוכניות הרב־שנתיות של צה"ל לאורך התקופה ולו מתוך צפייה לקבל לכך תקציבים ייעודיים מהממשלה. הפעלת הכוח ממשיכה גם היא להתמקד במעגל הראשון, בדמות שורת מבצעי הרתעה ברצועה – כביטוי לדבקות בגישת ההכלה – או כאמור, בסוריה.

התקופה השלישית – מאבק בין מעצמות אזוריות (2018–)

יציאת ארה"ב מהסכסוך הגרעין עם איראן (2018) ומדיניות "הלחץ המקסימלי" של ממשל טראמפ, בשילוב עם התעצמות המאמץ ההתקפי הישראלי נגד יעדים איראניים הובילו להגברת החיכוך הישיר בין ישראל לאיראן. המדיניות האמריקאית והעומת המתעצם בין ישראל ואיראן מובילים לחתימה על "הסכמי אברהם" ב־2020, אשר נתפסים על ידי איראן כחלק מניסיון כיתור אזורי, חשש הזוכה לאישוש בשל ביקוריהם המתקשרים של בכירי צבא ישראלים במדינות המפרץ מאז, התרגילים המשותפים שצה"ל מקיים עם שותפיו החדשים במפרץ ובימ"ת וההצטרפות של צה"ל לסנטקום.

איראן רואה את מדיניותו של טראמפ כמדיניות שנועדה להוביל לחילופי משטר ואת ישראל היא רואה כמי שמזהה שעת כושר להגברת מאמציה נגד איראן. היא מאמצת בתגובה דפוסי פעולה נועזים מבעבר נגד ארה"ב וישראל, לרבות שיגור כטמ"מים נגד יעדים אמריקאיים בעיראק ולעבר ישראל. איראן גם מתקדמת

בתוכנית הגרעין תוך "שבירת כלים" בנושא מול ארה"ב ומדינות האיחוד האירופי. מאמץ המניעה הישראלי מתמקד כבעבר בפעולות חשאיות וחסימות הזכות להד תקשורת רחב. כך למשל, על פי פרסומים זרים, חיסולי מדענים המיוחסים לישראל ופעילויות רועשות בממד הסב"ר הפוגעים ברכיבים בפרויקט.⁷ החרפת העימות בין המדינות משתקפת גם בדיווחיהם של עיתונאים הזוכים לתדרכים ובדברי בכירים ישראלים, בהווה ובדימוס, אשר לראשונה עוסקים בפומבי באפשרות של עימות צבאי ישיר בין המדינות (ברדוד, 2021; ענבר, 2020; הימן, 2023).

חלק ב - המזה"ת החדש - מה השתנה בסביבה המדינית והביטחונית של ישראל

חלק זה של המאמר יתאר את השינויים המרכזיים שחלו מאז התגבשה האסטרטגיה הישראלית כלפי איראן. הנחת המוצא של חלק זה היא שמרכזיות גישות ההכלה והמניעה באסטרטגיה הישראלית היא תולדה של הקשר היסטורי ייחודי וחולף. השינויים המשמעותיים שחלו במאפייני הסביבה מחייבים לכן גם את שינוי האסטרטגיה. לצורך כך, חלק זה יתמקד בנושאים הבאים: סביבתה של ישראל, מעמדה האזורי, מדיניותה של איראן ועוצמת האיום מצידה.

השינוי בסביבתה של ישראל – האסטרטגיה הישראלית נגד איראן נולדה כאשר ארה"ב הייתה מעצמת-העל היחידה בעולם והשחקן החיצוני הדומיננטי ביותר שהיה מעורב ומשפיע במזה"ת. אין זה תמוה על כן שמקבלי ההחלטות בישראל נתלו בתקווה שלחץ דיפלומטי-כלכלי אמריקאי או תקיפה צבאית אמריקאית "יפתרו" את בעיית הגרעין האיראני ובמיוחד לנוכח מגבלות היכולת הישראליות (פינקל, 2022; Stienberg, 2015).

מאפיין נוסף של הסביבה היה מקומן ההגמוני של מדינות ערב והסכסוך הערבי-ישראלי בעיצוב המציאות הביטחונית והמדינית הישראלית, לרבות בדמות שורת המלחמות שחוותה ישראל עם צבאות ערב. האיום מצד צבאות ערב שימר את מקומו בחשיבה האסטרטגית הישראלית כל עוד צבאות עיראק וסוריה היוו איומים פוטנציאליים על שלמותה הטריטוריאלית של ישראל, ובאופן שדחק את העיסוק באתגרים ביטחוניים אחרים והאפיל עליו, לרבות האיום מצד איראן. צמד מאפייני יסוד אלה של הסביבה של ישראל לאורך רוב שנות קיומה השתנו, בעיקר מאז 2011. במקביל לקריסת "הסדר הערבי" בעקבות הטלטלה שהחלה במזה"ת באותה שנה (שיפטן, 2021), הייתה זו השנה שבה ארה"ב פרסמה לראשונה את מדיניות הפנייה למזרח והחלה לצמצם בהתאם גם את נוכחותה הצבאית בעיראק. נקודת ציון היסטורית חשובה נוספת בהשתנות הסביבה היא שנת 2015. באותה שנה התרחשו צמד אירועים שמחזקים את מעמדה המעצמתי של איראן במזה"ת על חשבונה של ישראל ומדינות ערב הסוניות: הסכם הגרעין וכניסת הכוחות

7 העימות האזורי המתגבר בין ישראל לאיראן מתקיים בזמן שישראל מבססת את מעמדה האזורי גם במרחב הימני, תוך שהיא מהדקת את יחסיה עם יוון וקפריסין, גם כמענה לאיום המשותף מצד טורקיה.

הרוסיים לסוריה. אובאמה, שראה בהסכם הגרעין מרכיב מפתח באסטרטגיה שלו כלפי המזה"ת, הסביר בראיון לג'יפרי גולדברג ב־2016 כי "על סעודיה ואיראן לחלוק את המזה"ת" (Goldberg, 2016). הנוכחות הצבאית הרוסית בסוריה על רקע החשש לעתידו של משטר אסד היווה לכאורה גורם מרסן לחופש הפעולה הצבאי של ישראל במדינה ומקרינה משכך על דימוי העוצמה הישראלי, בעוד שאיראן משמרת את תפקידה המעורב והמשפיע בסוריה. כך, בפתח העשור הקודם, השתנתה סביבתה של ישראל למרחב "פוסט אמריקאי" שקיימים בו שלושה קטבים אזוריים לא ערביים – איראן, ישראל וטורקיה (Krasna, 2021).

השינוי במעמדה של ישראל – האסטרטגיה הישראלית נולדה בתקופה שבה המזה"ת היה רב־קוטבי ומאזן הכוחות בו שימר את ישראל כ"מדינה קטנה, מוקפת אויבים", גם אם מבחינה צבאית וכלכלית כוחה כבר עלה על זה של שכנותיה, לפחות מאז סיום המלחמה הקרה. מבחינה זו, האסטרטגיה הישראלית באותה העת שיקפה הכרה מפוקחת במגבלות הכוח של ישראל ובמעמדה האזורי. עם זאת, מאז ועד היום הפכה ישראל ל"מדינה חזקה, מוקפת שותפים". מנהיגה של ישראל, צמרת קבלת ההחלטות הביטחונית־מדינית ופרשנים רבים בארץ ובעולם כולם מזהים את כי ישראל מהווה מזה תקופה ארוכה מעצמה אזורית (ישעיהו, 2022).⁸

ישראל גם היא בעלת יכולת הקרנת עוצמה ההולמת את מעמדה המעצמתי, והשפעתה בסביבתה חורגת מהיבטים צבאיים או ביטחוניים גרידא. זיהויה של ישראל כמעצמה אזורית רלוונטי לעניין העימות עם איראן, במיוחד משום שהיא מזוהה ככזאת הן על ידי ידידותיה החדשות במפרץ, המצפות ממנה לפעול בהתאם נגד איראן, והן על ידי איראן, אשר מהתבטאויותיה אפשר ללמוד על כך שגם היא רואה את ישראל כמעצמה אזורית. זאת ועוד, השפעתה המעצמתית של ישראל באזור באה לידי ביטוי כאמור לא רק ביכולתה לפעול צבאית הרחק מאוד מגבולותיה, אלא בכך שהיא הפכה לכוח מייצב באזור, ששותף לתהליכים הסדריים ומוביל אותם, הסדרים ששיאם האחרון בהסכמי אברהם והסכמי הגז עם לבנון. לבסוף, גם על פי מדדים חומריים אובייקטיביים, ישראל (ואיראן) נהנית מיתרון יחסי ביחס לשכנותיה ואף ביחס למדינות נוספות ברחבי העולם, לרבות בתחומי הטכנולוגיה והיכולות הצבאיות, באופן אשר כאמור ממצב אותה כמעצמה אזורית (ישעיהו, 2022).

8 לגישה אחרת בנושא מעמדה האזורי של ישראל ראו: אורטל, ערן (2022). "להתיש את החתול". בין הקטבים מספר 35. על פי אורטל ישראל אינה מעצמה אזורית גם אם היא נתפסת ככזאת על ידי מדינות נוספת. לטענתו ישראל נעדרת כלי הקרנת עוצמה ולגיטימציה מצד שכנותיה.

טקס חתימת הסכמי אברהם בבית הלבן. מימין לשמאל: שר החוץ של איחוד האמירויות הערביות, שיחי עבדאללה בן זאיד אאל נהיאן, נשיא ארצות הברית, דונלד טראמפ, ראש ממשלת ישראל, בנימין נתניהו ושר החוץ של ממלכת בהריין, עבד א-לטיף א-זיאני, (מקור: ויקיפדיה).

עוצמת האיום על ישראל מצד איראן ובעלות בריתה והמענה הישראלי לו –

האסטרטגיה הישראלית נגד איראן התגבשה כאשר פרויקט הגרעין האיראני היה בחיתוליו, ארסנל הטילים שלה היה מצומצם יחסית ולא מפתוח, וכאשר ידה הארוכה של איראן התבטאה בתמיכה מוגבלת בשלוחים אשר פעלו בשיטות של טרור וגרילה. כך, אם במחצית הראשונה של שנות ה־90 איראן ורוסיה חתמו על סדרת הסכמים לבניית כורים לרבות בבושהר (Dagres, 2014), הרי רק בשנה האחרונה הצהיר ראש אמ"ן כי: "תוכנית הגרעין האיראנית בפתח 2023 במצב המתקדם שהייתה אי פעם" (שוכל, 2023), בעוד שבכיר ביטחוני בכיר צוטט ב־2023 מעריך כי איראן במרחק של שבועות ספורים מרמת העשרה שתאפשר לה לייצר פצצה גרעינית (אמיר, 2023). באופן דומה, בסוף שנות ה־80, עם סיום מלחמת עיראק־איראן ועל רקע לקחיה מהמלחמה, התקבלה החלטה בטהארן לפתח יכולות משמעותיות בתחום, אולם היא הייתה חסרה לא רק את היכולת המבצעית, אלא גם את התשתית התעשייתית והטכנולוגית הנחוצה לה, ונשענה על צפון קוריהא, סין ורוסיה. כיום, לעומת זאת, מעריך החוקר אפרים קס כי לאיראן "מערך הטילים הגדול ביותר במזרח התיכון" (קס, 2019. עמ' 13).

לבסוף, בשנות ה־90, המערך האזורי של איראן כלל בין השאר את חזבאללה שהתמקד בלחימת גרילה נגד חיילי צה"ל ברצועת הביטחון בלבנון, הגא"פ שביצע פיגועי תופת נגד יעדים אזרחיים בישראל, וקבוצות בעיראק ובמדינות המפרץ שפעלו נגד יעדים אמריקאיים והמשטרים שאיראן זיהתה כאויביה. כיום לעומת זאת, חזבאללה וחמאס למשל מוגדרים על ידי צה"ל כ"צבאות טרור" עם יכולות צבאיות מדינתיות, ובמוקדם "האיום הבליסטי באופן ששטט את הקרקע מתחת למסגרת תפיסת הביטחון הישראלית. . .", כדברי מפקד מערך ההגנה הישראלי לשעבר תא"ל רן כוכב (כוכב, 2022, עמ' 86).

חלק ג - דיפלומטים לובשי מדים - על האפשרות להסדרה צבאית בין צה"ל ל"לובשי מדים" באיראן

Sometimes in this world, the best ambassador you can have is a man of war

גנרל גיימס מאטיס, לשעבר מזכיר ההגנה האמריקאי, 6 במרץ 2015

הטענה המרכזית שמציג החלק זה היא שייתכן שאיראן תהיה נכונה לקחת חלק בהידברות, עקיפה או ישירה, עם ישראל שתכליתה הסדרה צבאית בין הצדדים, אם תעריך כי בידי ישראל חלופה צבאית מהימנה להידברות וייתן מענה לאינטרסיה המרכזיים – שימור המשטר והכרה במעמדה האזורי. בעוד שכוח צבאי לבדו אומנם אינו מהווה מענה לאיום מצד איראן ובעלי בריתה, בדגש על חזבאללה, הוא חיוני כדי לאלץ את איראן להסכים לשנות את גישתה הנוכחית.

קיימים מספר תקדימים היסטוריים הממחישים כי חרף עוצמת השיקולים האידאולוגיים במדיניות האיראנית, איראן נכונה לדיאלוג ולפשרות גם עם אויביה הגדולים ביותר, מעיראק של סאדאם לצורך סיום מלחמת איראן-עיראק (מערכת מל"מ, 2012) ועד "לשטן הגדול", ארה"ב, לקראת החתימה על הסכם הגרעין, אם יש בכך כדי לשרת את אינטרסיה. המכנה המשותף לתקדימים אלה הרלוונטי למאמר זה מלמד שאיראן עשויה להסכים לשיח עם ישראל אם תעריך שנתביב זה משרת את האינטרסים שלה בצורה טובה יותר מהמשך המאבק בישראל במאפייניו הנוכחיים. היעד, אם כן, הוא להשפיע על האסטרטגיה של איראן, גם אם לא יהיה בכך כדי לשנות את עמדותיה ומדיניותה הבסיסיות.

לצה"ל עשוי להיות בהקשר זה תפקיד ייחודי. השתנות צבאית אשר תאפשר לצה"ל להציב איום מהימן על איראן ובעלי בריתה עשויה לדחוק באיראן להסכים לשיח ישיר עם ישראל. ואולם, ללא יכולת מבצעית צבאית ישראלית עצמאית, אשר גם תיתפס ככזאת בעיני איראן, ספק אם איראן תהיה נכונה אפילו לשקול שיח עם ישראל, לא כל שכן להסכים להבנות כלשהן בין הצדדים.

תוכנית תנופה ותפיסת ההפעלה לניצחון שגובשה בשלהי 2019 הציבו את צה"ל בנתיב לצורך כך. במוקד התפיסה החדשה ההבנה כי צה"ל נדרש לפתח יכולת צבאית אשר תאפשר לו להכריע את "צבאות הטרור", חזבאללה וחמאס, ולא להסתפק עוד בגישת של הכלה. בה בעת, על צה"ל גם לפתח הכרה כי עליו לפעול בצורה בשונה מבעבר "במעגלים רחוקים" אם ברצונו להציב איום מהימן נגד איראן עצמה ולו כדי לשנות את האסימטריה האסטרטגית בין הצדדים, שבה בעוד שבעלי בריתה של איראן מצויים לאורך גבולות ישראל, ישראל מתקשה לגשר על פערי המרחק בין המדינות.

תפיסה צבאית חדשה שעשויה לאפשר לצה"ל להשיג מטרה זו היא "בסיסי מצור קדמיים", קרי מרחבים בסמוך לגבולותיה היבשתיים או הימיים של איראן, שמהם יוכלו כוחות צה"ל לאיים ולפעול נגד יעדים בתוך איראן עצמה. במילים אחרות, העברת המלחמה בין הצדדים לשטחה של איראן. תפיסה צבאית כזו תוכל למשל לאפשר לצה"ל להגיב לתוקפנות של איראן או של בעלי בריתה

לא רק בסוריה כפי שהיה עד כה, אלא גם באיראן עצמה או במרחב אחר בעל חשיבות רבה לאיראן שפעילות צה"לית בו תהיה בעלת השפעה גדולה יותר, כגון עיראק, תימן או אפגניסטאן או אחת ממדינות המפרץ. לצה"ל יהיה מרחב פעולה גדול יותר גם ליזום פעילות מבצעית נגד איראן או לסייע לשותפים באזור נגדה. הנוכחות הצה"לית סמוך לגבולות איראן עשויה גם היא להגביר את החשש הקיים ממילא בקרב מקבלי ההחלטות האיראנים שכוחותיה של ישראל צרים על איראן ("הברברים בשער"), ולהציב "תג מחיר" גבוה יותר לנוכחות האיראנית בגבולותיה של ישראל תפיסה צבאית חדשה שעשויה לאפשר לצה"ל להשיג מטרה זו היא "בסיסי מצור קדמיים", קרי מרחבים בסמוך לגבולותיה היבשתיים או הימיים של איראן, שמהם יוכלו כוחות צה"ל לאיים ולפעול נגד יעדים בתוך איראן עצמה. במילים אחרות, העברת המלחמה בין הצדדים לשטחה של איראן. תפיסה צבאית כזו תוכל למשל לאפשר לצה"ל להגיב לתוקפנות של איראן או של בעלי בריתה לא רק בסוריה כפי שהיה עד כה, אלא גם באיראן עצמה או במרחב אחר בעל חשיבות רבה לאיראן שפעילות צה"לית בו תהיה בעלת השפעה גדולה יותר, כגון עיראק, תימן או אפגניסטאן או אחת ממדינות המפרץ. לצה"ל יהיה מרחב פעולה גדול יותר גם ליזום פעילות מבצעית נגד איראן או לסייע לשותפים באזור נגדה. הנוכחות הצה"לית סמוך לגבולות איראן עשויה גם היא להגביר את החשש הקיים ממילא בקרב מקבלי ההחלטות האיראנים שכוחותיה של ישראל צרים על איראן ("הברברים בשער"), ולהציב "תג מחיר" גבוה יותר לנוכחות האיראנית בגבולותיה של ישראל.

הפעילות של צה"ל תוכל להיות עצמאית, כחלק מקואליציה של כוחות זרים או תוך הובלה של אותם כוחות – כוחות צבאיים של מדינות או שחקנים תתי-מדינתיים. הנוכחות במרחב הסמוך לאיראן תקל על צה"ל גם לרתום כוחות מקומיים לטובת פעולה נגד איראן ובעלי בריתה ותאפשר לו טוב מבער לתמוך בפעילותם באמצעות אימונים והכשרות או בחימושם. לשם כך יהיה על צה"ל לקיים נוכחות ממושכת באזורים מרוחקים מאוד מגבולותיו, באמצעות בניית יכולת פעולה ממדינות ידידותיות (כגון מדינות המפרץ) או באמצעות פעולה בחסות צד שלישי ממדינות יעד כגון עיראק ותימן למשל. הנוכחות של כוחות מערביים באזור, ארה"ב, נאט"ו ומצד חלק ממדינות האיחוד האירופאי, מהווה גם היא פוטנציאל לשימוש בבסיסהם, הסתייעות לוגיסטית ועד לפעילות משותפת נגד יעדים מאיימים דומים.

מ"בסיסי מצור קדמיים" כוחות צה"ל יוכלו למשל לפגוע בחיילים איראנים או במתקנים צבאיים איראניים המוצבים לאורך גבולותיה. הקרבה הגאוגרפית לאיראן תשפר גם את יכולת התקיפה מנגד של מטרות באיראן עצמה (צבאיות ואזרחיות) או לחלופין לשבש את מרחב הפעולה הצבאי של איראן, בין השאר באמצעות יכולות הגנ"א ול"א. גם המודיעין שיעמוד לרשות צה"ל ישתפר, בפרט איכות והיקף המטרות, ויאפשר גמישות רבה יותר בהפעלת הכוח. הנוכחות במרחב תאפשר לצה"ל יכולת טובה יותר גם לחתור תחת המעורבות האיראנית

באזור ולסכל מהלכים המאיימים על ישראל או המשנים את מאזן הכוחות האזורי לטובת איראן. צה"ל יוכל למשל לחבור לכוחות מקומיים לטובת סיכול מתקפות טילים ומל"טים על יעדים מפרציים או לחלופין לתמוך בכוחות אנטיאיראניים במקומות שבהם פועלים בעלי בריתה.

לצורך מימוש חלק מאשר תואר כאן, על צה"ל בראש ובראשונה לעבור שינוי תפיסתי וארגוני. צה"ל תופס את עצמו כצבא טריטוריאלי הבנוי ללחימה בקווים פנימיים, ולכן השינוי הראשון והחשוב ביותר הוא הסתגלות לרעיון הפעולה במרחבים רחוקים מגבולותיו. צה"ל יכול לשאוב לצורך כך השראה וביטחון עצמי מניסיון עבר מוצלח בעידן "ברית הפריפריית" (אלפר, 2015), שבו פעל עם כוחות מדינתיים ותת־מדינתיים נגד מצרים ועיראק.

התפיסה הצבאית החדשה מעלה באופן טבעי סימני שאלה רבים באשר להיתכנותה. השאלה הראשונה היא איפה יהיו הכוחות הצה"ליים; האם בבסיסים "כחול־לבן" או במתקנים צבאיים קיימים, נידם או ניחים, של כוחות שותפים. מה יהיה היקף הכוחות הנדרש לטובת מימוש התפיסה ומה יהיה הרכבם. האם מדובר במספר רב של צוותים קטנים של לוחמי קומנדו או יחידות מיוחדות או בסדרי כוחות גדולים יותר (סד"כ חטיבתי למשל) המשלבים תחומים שונים (חי"ר, הנדסה, ארטילריה, ל"א וכו'). הכוחות יהיו מאוימים משלב מאוד מוקדם ולכן לפחות בשלב ראשון יהיה עליהם להיעזר בכוחות מקומיים (מערביים או אזוריים) כדי להתגונן מפני תקיפות של כוחות איראניים או מצד בעלי בריתה. הנוכחות הצבאית הישראלית בשטחי מדינות ערב בוודאי תגרור ביקורת מצד האוכלוסיות המקומיות וייתכן אף שהתנגדות לכך התבטא בעוינות כלפי כוחותינו. יחד עם זאת, כל עוד הדבר יתקיים בהסכמה של הממשלות המקומיות, גם אם ב"עצימת עין", מרחב האינטרסים המשותף נגד איראן יאפשר לצה"ל מרחב פעולה מספק. המרחק הרב מגבולות ישראל יצריך מציאת פתרון לשימור קווי אספקה ותקשורת לכוחות בשטח. ייתכן שהפתרון ימצא בשיירות אוויריות וימיות דרך מרחבים ייחודיים, בהסתמכות על שרשראות אספקה של מדינות מארחות או כוחות ייחודיים (לפחות בשלבים ראשונים של ההתבססות) והקמת רשתות תקשורת חדשות. לא מן הנמנע כי משאבים אלה יצריכו הסטת משאבים משמעותית ממאמצים אחרים של צה"ל, לרבות על חשבון היקף הכוחות המיועד לבטי"ש וללחימה במעג"ר.

משעה שצה"ל אכן יצליח להקים את היכולת הצבאית הנחוצה שתצטייר בעיני איראן כמאיימת דיה, אפשר יהיה לפעול ליצירת ערוצי שיח בין הצדדים. כצעד ראשון ניתן לחתור לפתיחת ערוצי קשר צבאיים־ביטחוניים חשאיים, מעין "קו אדום" לשעת חירום, מול "לובשי מדים" איראנים במטרה למנוע מיסקלקולציה בין הצדדים והסלמה לא רצויה. זאת, בדומה לקו האדום שהוקם בימי המלחמה הקרה בין ארה"ב לרוסיה. ההנחה המגולמת כאן היא שגם איראן אינה מעוניינת בעימות ישיר עם ישראל וודאי לא כזה הכרוך במחירים כבדים עבורה. היתרון בערוץ זה כנקודת פתיחה בכך שהוא אינו מציג את הצד האיראני כמי שמנהל שיח

דיפלומטי עם ישראל המבטא הכרה בה לכאורה, ודאי כל עוד השיח מתנהל ללא כל ביטוי פומבי. ערוץ הקשר יוכל לשמש גם לצורך בניית מנגנונים לצעדים בוני אמון וביטחון בין הצדדים. מדובר בצעדים המהווים "אמצעים ליצירת סדירות בהתנהגות הצבאית, המביאה לידי הפחתת איהוודאות של הצדדים בשאלה הסתברותן של הסלמה צבאית או מתקפת פתע" (סלע, 1997, עמ' 647).

בהקשר של המאבק האזורי בין איראן לישראל, אמצעים כאלה יכולים להיות למשל הסכמה על אי תקיפה של יעדים מסוימים ישראלים ואיראניים, הפסקה אש בממד הסב"ר, או חשיפה של מיקומי כוחות באזורים מסוימים. לאורך זמן ייתכן שאפשר יהיה להתקדם לשלב נוסף של ליבון הסוגיות המרכזיות הנתונות במחלוקת בין הצדדים, לרבות תוכנית הטילים האיראנית ויכולות חזבאללה בתחום הטילים והרקטות.⁹ ייתכן שאיראן תדרוש בתמורה לכך פשרות ישראליות בתחומים מדיניים ובכלל זאת התחייבויות ביחס למעמדם השלטוני של בעלי בריתה במרחב. לצורך שלב זה יידרשו כנראה גם ערבויות של צד שלישי הזוכה לאמון שני הצדדים. ערבויות אלה יחזקו את תחושת הביטחון של הצדדים לגבי אמידות ההסכמים, ואפשר גם שיהיו תמריץ לעמוד בהם, אם יהיו כרוכים גם בהישגים דיפלומטיים וכלכליים נוספים. האם תהיה איראן נכונה להתפשר ביחס לסוגיות המהוות עבור ישראל "קווים אדומים" – תוכנית הגרעין והמעורבות הצבאית בלבנט? להערכתי התשובה היא כן. מתן מענה לאינטרסי הליבה של איראן – שימור המשטר והכרה במעמדה המעצמתי באזור – יובילו את איראן לויתורים קשים ופרגמטיים, כפי שהוכיחה שהיא נכונה לעשות גם בעבר.

צה"ל היה צד בעבר לשיח, ישיר ועקיף, עם אויבים אשר איימו להשמיד את מדינת ישראל, כגון מצרים וסוריה. גם אם שיח זה הניב הישגים ביטחוניים שבריריים ומוגבלים בזמן ובתרומתם – הסכמתה של מצרים להימנע מהפרעה לשיח לאילח ונכונותה לקיים פירוז לא רשמי של סיני בשנים 1958–1967 היו חשובות בדרך להסכם השלום בין המדינות. גם אם הסכם שכזה אינו עומד על הפרק בהקשר האיראני, הרי שצעדים אלה, כשהם ננקטים לאורך זמן, "עשויים לעתים להשפיע על תפיסת היריב באשר לסיכויים להגיע להסדרים מדיניים, ובכך לתרום בעקיפין לפתרון הסכסוך" (סלע, 1997, עמ' 647). היום צה"ל מקיים שיח עקיף הן עכ חמאס באמצעות שורה של מתווכים והן עם חזבאללה. שיח זה תורם להגעה להבנות בין הצדדים, אשר משרתות את האינטרס הישראלי בהשגת שקט ביטחוני בגבולות ומניעת הידרדרות של תקריות גבול לסבבי לחימה. הלחץ מכך בהקשר הישראלי-איראני הוא שרצוי ואפשר לקיים שיח גם עם שחקנים שאינם מכירים בקיומה של ישראל, וחשוב מכך – שעמדת הכוח שממנה ישראל מגיעה לשולחן

9 בעניין זה ראוי להזכיר את מה שכבר ציינתי בשלב מוקדם יותר של מאמר זה. על פי דוח ממר"י, ב-2008 "הציעו בכירים איראניים בראשם, עלי לאריגיאני, שחזבאללה יוותר על נשקו בתמורה לתיקון חוקתי שיצוו משוואה פוליטית חדשה בלבנון שתגדיל את כוח השיעים בפרלמנט". הערת שוליים מספר 5 ב"המאבק בין 'כוחות ה-14 במרץ' לבין האופוזיציה בראשות חזבאללה, ערב הבחירות בלבנון", אתר ממר"י, 5 ביוני, 2009.

המור"מ מאפשרת לה "לחלץ" הישגים חשובים כגון תקופות רגיעה ממושכות, גם אם הן שבריריות.

סיכום

מדינת ישראל משמרת מאז שנות ה־90 של המאה הקודמת אסטרטגיה נגד איראן אשר אינה מאפשרת לה לשלול מאיראן את היכולת לאיים על ישראל או להרתיע אותה מכך. המאמצים הצבאיים הקיימים לכל היותר מאיטים את המגמות השליליות, אך לא קיים אופק לתהליך מדיני בהובלה של שחקן בין־לאומי כלשהו שיבלום אותן. ההקשר הגאופוליטי החדש במזה"ת, מזה"ת פוסט־ערבי ופוסט־אמריקאי, והתבססותן של איראן וישראל כמעצמות אזוריות, הם לכל הפחות הזדמנות לגיבוש ולמימוש אסטרטגיה חדשה נגד בנושא האיראני.

האסטרטגיה המוצעת במאמר זה מכירה באינטרסים הייחודיים של איראן ושל ישראל – איראן שואפת לביטחון מוחלט ולהכרה במעמדה האזורי כמעצמה. היא חותרת ליצירת סדר אזורי אחר בניסיון להשיג יעדים אלה. הסדר הנוכחי אינו לגיטימי בראייתה והיא אינה יכולה להשיג את יעדיה במסגרתו. עם זאת, גישה פרגמטית, ומאפשרת שיכוך זמני של חששותיה. לכן, ייתכן שאפשר גם לתת מענה לחלק מרצונותיה ולנתב את מערכת היחסים איתה ליחסים של דו־קיום יציב ושלֵו יחסית. ישראל מצידה מבקשת לשמור ולפתח את הקיים (שיפטן, 2021). היא חותרת להשתלבות בסדר האזורי הקיים. התנהלותה מלמדת על כך שטרם הסתגלה למעמדה החדש באזור, כמעצמה בעל כורחה שבכוחה להשפיע בעצמה על סביבתה בהתאם ליעדיה הלאומיים ארוכי־הטווח.

שיח בין הצדדים נועד אפוא להגיע להסכמה על צעדי בוני אמון – למשל הפסקה זמנית של תקיפות ישראליות בסוריה תמורת יציאת כוחות איראניים מאותם מרחבים. היעד של השיחות מבחינתה של ישראל – פירוז המרכיבים המאיימים ביותר של תוכנית הטילים האיראנית ושל היכולות הצבאיות של חזבאללה. מה איראן עשויה לדרוש? הסרת האיום הישראלי לתקיפה באיראן או על יציבות שלטון בעלי בריתה בסוריה ובלנון. הערבויות לכך עשויות להינתן על ידי רוסיה. הדיאלוג יכול להתנהל גם דרך צד שלישי, עומאן למשל (במודל חמאסקטר או מצרים־ישראל). נושא הגרעין אינו ברה־סדרה. איראן אינה צפויה לוותר על שאיפותיה הלאומיות בתחום הגרעין, שהתקיימו עוד בתקופת השאה, וסטטוס הפרויקט ומאפייניו הארגוניים והטכנולוגיים מקשים מאוד את מימוש "דוקטרינת בגין". מבחינה זו, ערוצי קשר בין המדינות אומנם לא יובילו את איראן לזנוח את התוכנית, אך דווקא בעתיד אפשרי של "איראן עם יכולות גרעיניות צבאיות" ערוצי קשר כאלה בין הצדדים יהיו חשובים יותר מאי פעם (בדומה לתרומתם החיובית ליציבות הבין־מעצמתית של ערוצי הקשר בין ארה"ב לברית המועצמות בשיא המתיחות הגרעינית במלחמה הקרה).

הדרך להתמודד עם איראן היא באמצעות יצירה משותפת של סדר אזורי חדש אשר יזכה ללגיטימיות מצד כלל הצדדים. הוא יישמר גם בזכות יכולותיה הצבאיות של ישראל ובעלות בריתה, אך הוא אינו יכול להיות מושתת על כוח צבאי בלבד. יש מרחב הבנות אפשרי בין המעצמות האזוריות, איראן, ישראל (וטורקיה), ואליו צריך לחתור. רק כך נוכל לקוות לקיום בטוח ומשגשג לאורך זמן.

המחבר מבקש להודות לתא"ל (במיל') יורם חמו ולא"ם (במיל') אלון פז על הערותיהם המועילות למאמר זה ועל נכונותם לתרום מהידע שלהם לטובת המאמר.

רשימת המקורות

- אורטל, ערן (אוגוסט 2022). "להתיש את החתול". **בין הקטבים**, גיליון 35, עמ' 35-50.
- אלפר, יוסי (2015). **מדינה בודדה**. מטר.
- אמיר, נועם (26 במרץ 2023). "גורם ביטחוני: איראן במרחק של שבועיים" שלושה מהפצה". **מקור ראשון**.
- בן-דוד, אלון (2 באפריל 2021). "התרחיש של עימות חזיתי בין ישראל לאיראן הופך לסביר יותר ויותר", **מעריב**.
- זיסר, אייל (מאי 2011). "המעורבות האיראנית בלבנון – שורשיה, מהלכה ויעדיה". **צבא ואסטרטגיה**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, תל אביב, כרך 3, גיליון 1, עמ' 3-14.
- יבלונקה, אורי (11 באוגוסט 2008). "אולמרט: אנאפוליס לא יכולה להיות כישלון". **NRG**.
- ישעיהו, גדי (2022). "מדינה קטנה, מעצמה אזורית". טרם פורסם.
- כדורי, עדן (2023). "המב"מ בסוריה – תמונת מצב ועיקרי המגמות". **פרסום מיוחד**, המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- כהן, דודי (18 בדצמבר 2008). גיורא איילנד: ישראל לא יכולה לנצח את איראן". **Ynet**.
- כוכב, רן (מאי 2021). "איראן בכל מקום – מלחמה ללא חזית". **בין הקטבים**, גיליון 35, עמ' 85-100.
- מערכת מ"מ (26 ביולי 2012). "האם מנהיג איראן ייאלץ שוב לשתות את כוס התרעלה?". **אתר המל"מ**
- ממר"י. (5 ביוני 2009). "המאבק בין "כוחות ה-14 במרץ" לבין האופוזיציה בראשות חזבאללה, ערב הבחירות בלבנון". **אתר ממר"י**.

- מערכת מעריב (26 בנובמבר 2021). "אולמרט מסביר: מדוע ישראל לא תקפה עד כה את מתקני הגרעין של איראן?". **מעריב**.
- כספית, בן (1 באוגוסט 2008). "סוריה הביעה הסכמתה להתנתק מאיראן". *NRG*.
- ליס, יונתן (1 בינואר 2023). "ראש אמ"ן לשעבר: פגיעה בפלסטינים עלולה להחליש את גיבוי ארה"ב מול איראן". **הארץ**.
- סימן טוב, דודי ושטרנברג, דויד (מאי 2022). "המב"מ והשתנות דרך המלחמה של צה"ל". **בין הקטבים**, גיליון 37.
- סלע, אברהם (1997). "כיצד בונים ביטחון ואמון?". **עיונים בתקומת ישראל**, גילון 7, עמ' 646-650.
- ענבר, אפרים (12 במרץ 2020). "איראן וישראל: המלחמה הבלתי נמנעת?". **מכון ירושלים לאסטרטגיה וביטחון**.
- פינקל, מאיר (2020). **המטכ"ל: כיצד הוא לומד, מתכנן ומתארגן**. מערכות.
- פינקל, מאיר. (אפריל 2022). "בין הערכה להשפעה על המציאות". **הוצאת המרכז למורשת המודיעין ומרכז דדו**.
- פרויד, זיגמונד (2002). **אבל ומלנכוליה**. רסלינג.
- צימט, רז (2011). מדיניות איראן כלפי הנאצריזם והרדיקליות הערבית: 1954-1967. **עבודת דוקטורט**. אוניברסיטת תל אביב.
- קם, אפרים (אפריל 2019). "מערך הטילים – כלי ההרתעה העיקרי של איראן". **עדכון אסטרטגי**, כרך 22, גיליון 1, עמ' 13-24.
- שובל, לילך (5 בדצמבר 2022). "בכיר בצה"ל: תוכנית הגרעין של איראן נמצאת בשלב המתקדם ביותר שלה". **ישראל היום**.
- שיפטן, דן (ינואר 2020). "היעדים הלאומיים של ישראל". **עדכון אסטרטגי**, כרך 23, גיליון 1, עמ' 68-73.
- שיפטן, דן (נובמבר 2021). "תחילת הסוף של הסכסוך הערבי-ישראלי?". **עדכון אסטרטגי**, כרך 24, גיליון 4, עמ' 3-17.
- Aljazeera (August 1, 2007). "Rice seeks Arab front against Iran". *Aljazeera*.
- Arad, Uzi (2003). "Russia and Iran's Nuclear Program," *Jerusalem Issue Brief 2, no. 26*, Jerusalem Centre for Public Affairs.
- BenLevi, Raphael (2021). "From supporting actor to 'whipping the P5+1': Assessing material and ideational influences on Israeli Policy toward the Iranian nuclear program (1996–2015)", *Comparative Strategy*, 40: 6, 563-584.

- Dages, Holly (October 2023). "Timeline: Iran's nuclear program". *The Cairo review*, pp-. 189-194.
- Goldberg, Jefferey (April 2016). "The Obama Doctrine: The U.S. President Talks Through His Hardest Decisions About America's Role in the World," *The Atlantic*.
- IISS (2021). "Iran's Networks of Influence in the Middle East". An *IISS Strategic Dossier*.
- Krasna, Joshua (October 7, 2021). "The "Four Plus One" – The Changing Power Politics of the Middle East". *The Moshe Dayan center. Occasional papers series*.
- Parsi, Trita (2007). *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the U.S.* New Haven: Yale University Press.
- Pelming, Sue (April 17, 2008). "Rice says Arabs must shield Iraq from Iran's sway". *Reuters*
- Prime Minister Yitzhak Rabin's Reasons for Signing the Oslo Accords, 2018, *The center for Israel education*.
- Rezaei, Farhad & Cohen, Ronen (2014). "Iran's Nuclear Program and the Israeli-Iranian Rivalry in the Post Revolutionary Era", *British Journal of Middle Eastern Studies*, vol. 41, no. 4, pp. 442–60
- Stienberg, Gerald (March 2, 2015). "From Rabin to Netanyahu: The US, Israel and the Iranian bomb". *The Jerusalem Post*.

שער שלישי

האתגר הרב־זירתי

שרידי כטמ"ם "שאהד-136" מתוצרת איראן בחרקוב, אוקראינה (מקור: ויקיפדיה).

מ"נשק חכם" ל"צבא חכם": ההשלכות התפיסתיות של הכניסה האיראנית ל"מועדון הדיוק" - תא"ל (מיל.) איתי ברון

תא"ל (מיל.) איתי ברון, רח"ט המחקר ומפקד מרכז דדו לשעבר

תקציר

ההצטיידות בחימוש מדויק, מתוצרת איראן, מובילה לשינוי עמוק בתפיסת הלחימה של חזבאללה. במסגרת השינוי הופך חזבאללה מ"צבא טרור" שיש לו גם יכולת תקיפה מדויקת, ל"צבא חכם" שמבוסס על תשלובת מודיעינתקיפה מפותחת ויכול ליישם חדשנות אופרטיבית במלחמה ובין המלחמות. בנוסף ליכולת התקיפה ה"כירורגית" ול"מהלומה" שזכו כבר לניתוח מקיף, המאמר מעלה כיווני פעולה נוספים שיכללו גם יכולת השמדה שיטתית של כוחות יבשה, בהגנה ובהתקפה. כל אלה מתחברים לתאורית ניצחון חדשה שמבוססת על "שליטת יכולות" ושונה מזו של "ניצחון באמצעות אי הפסד". אפשר שכיווני פעולה אלה יובילו גם להסטה באסטרטגיה – מתקיפה סטטיסטית של אוכלוסייה לתקיפה מדויקת של כוחות צבא ותשתיות חיוניות.

מבוא

התמונות של כלי הטיס האיראני המופעל מרחוק (כטמ"ם) "שאהד-136", עם כיתוב ברוסית עליו, תוקף מטרות באוקראינה מסמלות את הצלחתה של הבחירה האסטרטגית האיראנית לפני יותר מעשור, להיכנס ל"מועדון הדיוק". הרוסים היו אומנם הראשונים להבין עוד בשנות ה-80 של המאה הקודמת את ההשלכות המהפכניות של החימוש המדויק, אבל החמיצו עשרות שנים של התפתחות בתחום. עקב התמשכות המלחמה הם נותרו עם כמות מצומצמת של חימוש מדויק שנדרש לניהול מערכה מתמשכת של תקיפות ונאלצו לפנות לאיראנים לסיוע. ההיענות

המהירה של איראן הדגימה את היתרונות שהיא יכולה להפיק מההתקדמות הגדולה שעשתה בתחום זה.

ענייניו של מאמר זה הוא באופן שבו תשפיע ההתקדמות האיראנית בתחום הדיוק על תפיסת הלחימה שלה ושל שלוחיה. מקרה המבחן העיקרי שבו עוסק המאמר הוא חזבאללה, אך את הניתוח לגביו יש לראות בהקשר הרחב יותר של איראן עצמה ושל המערך הצבאי הרביזרתי שבנתה. בעשור האחרון עושה איראן מאמצים גדולים לצייד את חזבאללה, כמו את שלוחיה האחרים, בטילים מדויקים, בערכות להסבת רקטות לטילים מדויקים ובכטמ"מים. הטענה המרכזית של המאמר היא שההצטיידות בחימוש מדויק מובילה לשינוי יסודי במבנה הכוח של חזבאללה, בתפיסת ההפעלה של הארגון ובתאוריית הניצחון שלו. לא מדובר ב"צבא טרור" שיש לו גם יכולת משמעותית של תקיפה מדויקת, כפי שגורסת ההתייחסות המקובלת בישראל, אלא במודל צבאי שונה לחלוטין שאותו מנסה המאמר לאפיין.

"הדיוק" הוא לכאורה יכולת טכנולוגית שמאפשרת לפגוע ברמת דיוק גבוהה, של מטרים בודדים, במטרה ספציפית. זאת באמצעות ציון לייזר, ביות אלקטרואופטי, קרינת מכ"ם, ובעשורים האחרונים – בעיקר נתונים ממערכות הניווט הלווייני הגלובליות (GPS, GLONASS). מערכות נשק (פצצות, טילים וכטמ"מים) המממשות יכולת זו מכונות "חימוש מדויק", "נשק מונחה" או "נשק חכם". אבל החברות הוותיקות יותר במועדון הדיוק (ארה"ב, רוסיה וישראל) זיהו עוד לפני עשרות שנים שאת היכולת הטכנולוגית הזאת נכון להביא לביטוי במסגרת רחבה יותר שכוללת שילוב מערכתי של מודיעין, תכנון מבצעי, שליטה וחקר ביצועים. המסגרת הזו, שמכונה לעיתים "תשלובת מודיעין-תקיפה", היא למעשה התשתית שאפשרה לישראל ליצור את דפוסי הפעולה החדשניים והקטלניים שהפגינה בעשורים האחרונים.

התמונות מאוקראינה מצטרפות לתמונות נוספות של תקיפות שביצעו בשנים האחרונות איראן ושלוחיה באמצעות שימוש בחימוש מדויק. תמונות אלה הן סימנים ראשונים אך ברורים להתרחשותה של מהפכה נוספת בתפיסת הלחימה של איראן ושלוחיה. הכוח המניע של מהפכה זו הוא השליטה בטכנולוגיית הדיוק, אך היקפה רחב בהרבה מרכישת היכולת לפגוע בדיוק גבוה במטרות; השליטה בטכנולוגיית הדיוק תהיה, כמו שקרה במקומות אחרים, מנוע לשינוי עמוק בכיוון של "צבא חכם" שמבוסס על תשלובת מודיעין-תקיפה מפותחת. צבא כזה יכול לפתח חדשנות אופרטיבית ודפוסי פעולה יצירתיים שמתאפיינים בגמישות, במהירות ובקטלניות. מאמר זה מנסה אפוא לבחון כיוונים אפשריים למימוש דפוסיים אלה, במלחמה ובין המלחמות.

איראן ושלוחיה כבר מפגינים יכולת לפגוע במדויק במטרות קבועות וניידות בטווחים רחוקים באופן שמאפשר להם תגובה מהירה, דבר אשר יעצב את כללי המשחק ויהווה נדבך בהרתעה. איום נוסף שזכה לדיון ישראלי נרחב יחסית, הוא "המהלומה המדויקת" – תקיפה רחבת-היקף על מערכי מטרות בישראל שתגרום

שיתוק מערכתי ואסטרטגי. סביר להניח שכיוונים עתידיים יכללו גם יכולת להשמיד כוחות יבשה באופן שיטתי, בהגנה (לעצירת התמרון שלנו) ובהתקפה (למימוש תמרון קטלני שלהם). כל אלה מתחברים כנראה גם לתאורת ניצחון חדשה המבוססת על "שלילת יכולות" ושונה מזו של "ניצחון באמצעות אי הפסד". אפשר שכיווני פעולה אלה יובילו בעתיד גם להסטה באסטרטגיה – מאסטרטגיה של תקיפה סטטיסטית של אוכלוסייה לתקיפה מדויקת של כוחות ותשתיות, צבאיות ואזרחיות.

חלק א - מ"ניצחון באמצעות אי הפסד" ל"שלילת יכולות"

איראן החלה לפתח את טכנולוגיית הדיוק שלה כדי לשפר את האפקטיביות של תפיסת הלחימה ששימשה אותה ואת שלוחיה בעשורים האחרונים. תפיסה זו, שמקורה בשנות ה-90 של המאה הקודמת, הייתה בראשיתה תוצאה של משבר עמוק ושל אפשרויות מצומצמות. כינינו אותה בעבר "המהפכה בעניינים צבאיים של הציר הרדיקלי" (ברון וולנסי, 2010). היא התפתחה באופן אסימטרי והייתה המענה של גורמים שונים, במזרח התיכון ובעולם כולו, ל"מהפכה בעניינים צבאיים" (RMA) של ארה"ב ושל ישראל. החלק הראשון של המאמר מתאר את צמיחתה של התפיסה, את המבוי הסתום שאליו נקלעה סביב מלחמת לבנון השנייה, ואת השינוי שחל בה עקב רכישת יכולת התקיפה המדויקת והתפתחותה של תשלובת המודיעין-תקיפה.

"אסכולת לחימה חדשה"

ב-22 בפברואר 2008 נאם מנהיג חזבאללה, חסן נצראללה, נאום שהפך להספד לעימאד מורנייה, הדמות הצבאית הבכירה בארגון, שנהרג בדמשק עשרה ימים לפני כן. כאשר הגיע נצראללה לתאר את תרומתו של מורנייה להתפתחות הארגון הסביר שהוא זה שהוביל את חזבאללה לאמץ "אסכולת לחימה חדשה שאין דומה לה, כזו הנמצאת בין צבא סדיר למלחמת גרילה". ואכן, אף שלתפיסה היו מקורות השראה מגוונים, היא הייתה ביסודה יצירה עצמאית, חדשנית ומעודכנת שהתפתחה במקומות שונים בעולם וגם במזרח התיכון. התפתחותה נעשתה הן בדרך של "חיכוך" (עם ישראל, ארה"ב וגורמים נוספים) והן בדרך של למידה מהעימותים שהתרחשו בשנים הרלוונטיות בעיראק, בלבנון, בקוסובו, באפגניסטן ובמקומות אחרים.

במרכז התהליך שבו גובשה התפיסה עמדה הכרה עמוקה בעליונותו הצבאית-טכנולוגית של המערב, שיוחסה גם לישראל וזוהתה (על רקע מאפייני העימותים בשנים הרלוונטיות) בעיקר עם יכולת התקיפה האווירית והשימוש הנרחב בחימוש מדויק. אבל מה שאפשר את גיבושה המעשי הייתה ההבנה הנוספת, שאפשר לקזז את העליונות הזו באמצעות פגיעה בנקודות התורפה של המערב ושל ישראל – הרגישות לאבדות; הקושי להתמודד עם מלחמה ממושכת; והמגבלות שנובעות מהעדיפות שניתנת להפעלת הכוח האווירי (עקב מגבלותיו הבסיסיות והצורך במודיעין מדויק) ומהרתיעה מתמרון קרקעי.

נצראללה התייחס בנאומו לגרסת התפיסה שאימץ חזבאללה, אך בניגוד לטעות מקובלת לא הייתה זו תפיסת לחימה שאימצו רק ארגונים לא מדינתיים. היא אומצה, בשינויים המתחייבים, גם על ידי מדינות וספציפית גם על ידי איראן. בריאיון ב־3 בספטמבר 2007 תיאר מוחמד עלי ג'עפרי, מפקד משמרות המהפכה דאז, את היישום האיראני שלה באופן הבא: "מלחמה אסימטרית . . . היא האסטרטגיה להתמודדות עם היכולות הגבוהות של האויב . . . אנו מצויים ברמה נמוכה יותר לעומתם. כדי להתמודד באופן מוצלח עם האויב, אנו חייבים לאמץ את האסטרטגיה הזו" (ממר"י, 2007). בשנים אלה כבר החלה איראן לבנות את המערך הרביזרתי של שלוחיה במדינות השונות ודברים אלה התייחסו הן לתפיסת המלחמה שאימצו הכוחות האיראנים עצמם והן לשילוב של השלוחים במסגרת תפיסה זו.

התפיסה הלכה והשתכללה עם השנים, אך היא המשיכה להתבסס על שלושה יסודות עיקריים שיושמו על ידי הגורמים שאימצו אותה: שיפור יכולת ה"ספיגה" וההישרדות שלהם, כדי לאפשר להם אורך נשימה וכדי לשמר את כוחם הצבאי לנוכח יכולות התקיפה של ישראל; ביסוס יכולת "הרתעה" אמינה, בראשובראשונה כדי למנוע עימות רחב־היקף שאינם רוצים בו, אך גם כדי לגרור את העימות, אם כשלה ההרתעה, למרחבים שנוחים יותר עבורם; ובחירה באסטרטגיה של "התשה" כמפתח לניצחון עקב הרגישות הישראלית למלחמה ממושכת ולאבדות והצורך הישראלי בהכרעה מהירה, ברורה וחד־משמעית.

השנים שעד מלחמת לבנון השנייה (2006) התאפיינו בבניין כוח מואץ לצורך מימושה של התפיסה. היא זו שהובילה את הארגונים והמדינות הללו להצטיידות המסיבית בנשק בליסטי (טילים ורקטות) ובטילים מתקדמים נגד טנקים ונגד מטוסים; ולאימוץ שיטות לחימה המדגישות הסתרה, מיגון, פיזור של הכוחות הלוחמים, הקטנת החתימה שלהם, מארבים, שימוש נרחב בתווך התת־קרקעי (מנהרות) ובעיקר – הסתתרות בתוך סביבה אזרחית ובתוך מתקנים אזרחיים. היא זו שהובילה גם למאמצי ההצטיידות של איראן ושל סוריה (ובעבר גם של לוב ושל עיראק) בנשק כימי וגרעיני, כמשלים לנחיתותם הקונבנציונאלית וכדי לבסס יכולת הרתעה אסטרטגית אמינה.

מלחמת לבנון השנייה: "ניצחון באמצעות אי הפסד"

שנים אלה, עד למלחמת לבנון השנייה, שיקפו גם תחושת הישג לתפיסה ולגורמים שמימשו אותה באמצעות דפוסי פעולה מתאימים. המאבק של ישראל עם חזבאללה בדרום לבנון הסתיים בהחלטה ישראלית לסגת מ"הבוץ הלבנוני" ונאום הניצחון של נצראללה ב־26 במאי 2000 בבית ג'בייל ביטא את הרעיון שלפיו: "ישראל הזו, שבבעלותה נשק גרעיני ומטוסי המלחמה החזקים ביותר באזור . . . היא למעשה חלשה יותר מקורי עכביש". היעדר התגובה הישראלית לחטיפת החיילים בגבול עם לבנון באוקטובר 2000, חיזק את התחושה הזו וכך גם ההתנתקות הישראלית מרצועת עזה באוגוסט 2005. אך אז הגיעה מלחמת לבנון השנייה שהייתה אירוע למידה משמעותי לשני הצדדים שלחמו בה, וגם למי

שהתבונן בה ממרחק.

תאורית הניצחון שעמדה בבסיס התפיסה בשנים אלה תוארה באופן המדויק ביותר על ידי נצראללה בריאיון שנתן לאלג'זירה ב־21 ביולי, במהלך המלחמה עצמה. "הניצחון כאן", אמר נצראללה בריאיון, "הוא לא כזה שבו נרצה לכבוש את צפון פלסטיין או לשחרר את נהרייה, חיפה וטבריה. . . ניצחון מבחינתנו הוא שההתנגדות תיוותר על כנה, שלא תישבר רוחה, שלבנון לא תוכנע ושתשמור על כבודה". ואיך ממשים תפיסת ניצחון כזו לפי נצראללה? "כל עוד טילים משוגרים בלבנון ופוגעים בציונים, כל עוד ישנו לוחם אחד שירצה ברובהו, כל עוד יש מי שיטמין מוקש נגד הישראלי – פירוש הדבר כי ההתנגדות עדיין קיימת".

הרעיון שביטא נצראללה זכה בישראל לכינוי "ניצחון באמצעות אי הפסד". הוא שיקף בראש ובראשונה ויתור על המשמעות הקלסית של ההכרעה הצבאית (כיבוש שטח והשמדת כוחות) ואימוץ הגדרה שונה. לפי נצראללה, "העובדה שנשארנו עומדים עד היום היא בחזקת ניצחון, העובדה שספגנו את המכה היא הניצחון והעובדה שהמשכנו במאבק היא הניצחון". הנחת היסוד של תאוריית הניצחון הזו הייתה שכל עוד ימשיך "הצד החלש" להילחם, אפילו אם ייגרמו לו נזקים גדולים, יקשה על מקבלי ההחלטות והציבור בישראל לראות בתוצאות המלחמה – ניצחון. נצראללה זיהה שהישראלים שבויים עדיין בדימוי שלפיו מלחמות מסתיימות בניצחון ברור וחד משמעי ובהיעדרו, כפי שאכן קרה במלחמת לבנון השנייה, תתפתח תחושת הפסד ואפילו תבוסה.

ברמה ההצהרתית, נרטיב "הניצחון האלוהי" של חזבאללה על ישראל במלחמת לבנון השנייה נותר איתן לאורך השנים שאחריה (ולנסי ושוויצר, 2016). ואכן, המלחמה הבהירה את הקושי לממש את השאיפה הישראלית המסורתית לקצר את משכה ולהשיג הכרעה צבאית ברורה וחד משמעית, ודאי בדרך שבה בחרה ישראל להפעיל את הכוח הצבאי. עם זאת, היא גם הבהירה את מגבלותיה הקשות של התפיסה שאימצ חזבאללה להתמודדות עם ישראל. אומנם תפיסה זו הצליחה לגרום להתמשכות הלחימה ולתחושת הפסד בצד הישראלי, אך ככל שהתמשכה הלחימה התגבר גם הנזק לחזבאללה וללבנון, שהיה כבד בהרבה מהערכותיו של חזבאללה טרום המלחמה.

הראשון שזיהה את התוצאה הזו היה נצראללה עצמו. כשבועיים לאחר סיום המלחמה, ב־26 באוגוסט 2006, הוא הודה בריאיון לערוץ NTV הלבנוני שלא היה פותח במלחמה אילו ידע שאלה יהיו תוצאותיה. "לא הערכנו ולו באחוז אחד כי פעולת השבי תביא למלחמה בהיקף כזה, שכן מלחמה כזאת לא אירעה מעולם בהיסטוריה של המלחמות", אמר אז נצראללה, והוסיף: "אילו היינו יודעים שפעולת החטיפה תוביל לתוצאה הזאת לא היינו נוקטים בה כלל". בכך ביטא לא רק את ההפתעה מתגובתה החריגה של ישראל, אלא גם הכרה ראשונית ברלוונטיות המוגבלת של תפיסת הלחימה שבה נקט חזבאללה לעימותים רחבי היקף.

ואכן, נצראללה הקדים לזהות את מה שבעשור הבא הפך להיות ברור יותר.

מלחמת לבנון השנייה והעימותים שהתחוללו אחריה המחישו כי התפיסה המקורית הגיעה במובנים רבים למבוי סתום. היא הצליחה אומנם להרתיע את ישראל והובילה לחוסר יכולתה להשיג הכרעה ברורה וחד משמעית במלחמה, אבל תוצאות העימותים שבהם הפעילה ישראל את כוחה הצבאי בעוצמה גבוהה, בעיקר באמצעות הכוח האווירי, היו קשות לאויביה ושיקפו את מגבלותיה של התפיסה שבה בחרו ושל האמצעים שעמדו לרשותם למימושה. תוצאות אלה היו חלק מן הגורמים שהובילו לחיזוק ההרתעה הישראלית ולתקופות השקט הארוכות הן בגבול לבנון והן ברצועת עזה (בשלוש וחצי השנים שלאחר מבצע "צוק איתן" ובמידה רבה גם אחריה).

כפי שאירע גם בעבר, הבנות אלה עוררו מחשבה ופעולה גם "בצד השני של הגבעה". מאז מלחמת לבנון השנייה אפשר היה לזהות מאמץ ברור של איראן ושלוחיה לפתח יכולות חדשות ולהצטייד באמצעי לחימה מתקדמים. מאמץ זה כלל הגדלה משמעותית של כמויות הרקטות והטילים (כדי לשפר את שרידותם ולהרוות את מערכות ההגנה האווירית שפיתחה ישראל) והעמקת דפוסי ההיעלמות באמצעות שימוש באוכלוסייה האזרחית כמגן אנושי ובניית מערכים תת־קרקעיים. אבל ההתפתחויות העיקריות היו בשלושה תחומים נוספים: הצטיידות בחימוש מדויק (טילים, כטמ"מים, רחפנים); הצטיידות באמצעי הגנה אווירית משופרים; ובניית היכולת להחדיר כוחות לשטחנו בהיקף נרחב יחסית.

לקחי המלחמה: "מהלומה" או "ניצחון בנקודות"?

צעדים אלה בתחום בניין הכוח הזה עוררו את השאלה אם הם נועדו לשפר את היעילות של תפיסת הלחימה המקורית או שהם מלווים גם בשינוי בתפיסה ובתאוריית הניצחון שלה. בנאום שנשא ב־16 בפברואר 2016 חזר נצראללה על הרעיון שלפיו: "יש דבר אחד שמונע מישראל לצאת למלחמה והוא חוסר יכולתה להשיג ניצחון ברור ושאינו שנוי במחלוקת", ובכך תיקף לכאורה את עדכניותה של תאוריית הניצחון המסורתית. עם זאת, בעשור האחרון העלו מספר חוקרים את האפשרות שחזבאללה אימץ תאוריית ניצחון אחרת, שונה מזו של "ניצחון באמצעות אי הפסד".

סא"ל נ' (2014) העלה את האפשרות שחל שינוי בגישה ההתשתית שעמדה בבסיס התפיסה ובמקומה אומצה תפיסה אחרת: "חזבאללה דווקא ינסה לקצר את המערכה אם וכאשר תפרוץ". הוא קשר את האפשרות הזו עם הפרסום הגלוי של הארגון בשנת 2011 על תוכניותיו ל"כיבוש הגליל" ועם לקחיו של הארגון מהלחימה בסוריה. נ' טען שלנוכח שינויים אלה יש לבחון את האפשרות שחזבאללה אימץ גישה התקפית ויוזמת יותר, שתכליתה לדבריו "לפגוע במוקדי העליונות של צה"ל ולגדוע את המתקפה שלו בעודה באיבה", במסגרת עימות שבו "האש היא רק חלק מסל כלים נרחב" שכולל גם "פשיטות קרקעיות, הפעלת כטמ"מים וטילי שיוט". בהיבט האופרטיבי תיאר סא"ל נ' מתקפה רחבה ועוצמתית של רקטות, טילים וכטמ"מים ("מהלומה"), מלווה בחדירת כוחות לשטחנו, המכוונת להנחיל לישראל מכה כואבת מאוד שתאלץ אותה להפסיק להילחם.

אדמסקי (2018) העלה השערה לגבי האופן שבו תשפיע הלחימה בסוריה, לצד הצבא הרוסי, על אומנות המערכה של חזבאללה ועל בניין כוחו. השפעה זו קשורה בראייתו בעיקר במפגש עם "תשלובת המודיעין-תקיפה" הרוסית והאופן שבו יושמה במלחמה בסוריה באמצעות אמצעים לאיסוף מודיעין, מערכות פיקוד ושליטה וחימוש מדויק. אדמסקי העריך שחזבאללה ירכוש יכולות אופרטיביות ויאמץ דפוסי פיקוד ושליטה שיאפשרו תקיפת יכולות צה"ליות כולל ריכוזי כוחות סטטיים ובתנועה. לפיכך, הוא העלה את האפשרות שהמפגש ישפיע גם על תאוריית הניצחון של חזבאללה ויאפשר בחירה בין התפיסה המסורתית "נגד ערך" לבין תפיסה חדשה יותר "נגד כוח".

פלג (2020) הציע את המושג "תשלובת התגוננות-תקיפה" כדי לתאר (באזכור תשלובת המודיעין-תקיפה) את רעיון הפעולה השלם של חזבאללה. בראייתו, רעיון זה כולל ארבעה מרכיבים: ירי רקטי להתשת העורף; "תקיפות מדויקות לנטרול תפקודים אופרטיביים ואסטרטגיים בישראל"; התמודדות התקפית עם ההגנה האווירית; וניצול מטריית האש המאסיבית כדי "להוציא לשטחנו מתקפות מוגבלות, קצרות טווח ומשך". לשיטתנו, התוצאה הכוללת של מרכיבים אלה אמורה לבוא לביטוי ב"שיתוק מערכת", שינבע "מעומס על מערכת קבלת ההחלטות במפקדות וחוסר יכולת לסנכרן את פעולות צה"ל לאור דרישה הולכת וגוברת ליכולות ולעוצמות נוספות מצד דרגים שונים".

אלבו וע' (2022) טענו שתפיסת "הניצחון באי הפסד" עוברת עדכון יסודי ומשתנה ל"אסטרטגיה של ניצחון דרך מימוש הישגים אופרטיביים מוחשיים". הם תיארו רעיון של "ניצחון בנקודות" באמצעות גישה התקפית המבוססת על "יכולות אש מתקדמות שיחוללו נזק נרחב ואסטרטגי לתשתיות ישראליות. . . יכולות התקפה רב-ממדיות. . . לכיבוש שטח, הגנה מתואמת ודינמית לשחיקת התקדמות צה"ל". את הרעיון הזה הם קשרו בשורה של התפתחויות גלובליות ואזוריות ובעיקר עם "השתתפות הארגון במערכה בסוריה שהאיצה את תהליך ההשתנות הצבאית ונטעה תחושת מסוגלות אופרטיבית ואסטרטגית בארגון".

פינקל (2023) הציע להשוות את חזבאללה לקומנדו הסורי במלחמת שלום הגליל או לכוחות הלגיון הירדני במלחמת ששת הימים, שלחמו היטב וצה"ל נדרש ללחימה עיקשת כדי להכריעם. זאת כדי לתאם ציפיות עם הציבור וגם בתוך צה"ל עצמו. מאמר זה ממשיך את הקו שתואר במאמרים אלה אך טוען כי ההתפתחות בתפיסת הלחימה ובתאוריית הניצחון תהיה עוד יותר מרחיקת לכת ושאפתנית. במרכז עומדת לא רק השליטה בטכנולוגיית הדיוק אלא גם, ובעיקר, התפתחותה של תשלובת המודיעין-תקיפה ויישומה בפועל על בסיס הבנות מערכתיות שהתפתחו בחזבאללה, בין השאר בלחימה בסוריה. האתגר הגדול בדרך למימוש ההתפתחות בתפיסת הלחימה הוא לא בייצור החימוש המדויק, אלא במימוש המרכיבים של התשלובת הקשורים במודיעין, בחקר ביצועים ובתכנון מבצעי.

תפיסה חדשה: "להשמיד את הצבא הישראלי"

באוגוסט 2022 פרסם אברהים אל־אמין, עורך עיתון "אל־אחבאר" הלבנוני, ריאיון עם מי שהוגדר "מפקד בכיר בחזבאללה". אל־אמין, שמצליח כבר שנים ארוכות לתאר באופן מדויק (גם אם מגמתי) מגמות עומק בארגון, תיאר את המרואיין כמי "שמשתייך לדור המייסדים של הארגון... שהיה ועודנו שותף מרכזי בהערכת המצב ובהיערכות למלחמה הבאה". במסגרת הריאיון תואר הניסיון שרכש חזבאללה בעימותים בסוריה ובעיראק, והמרואיין ציין שהארגון רכש "רמה חדשה של פעילות ביטחונית ומודיעינית, באיכות שדומה לזו של מדינה גדולה" (ממרי", 2022).

זהות הבכיר בחזבאללה שרואיין לא נחשפה, אך הפרטים הביוגרפיים מעלים את האפשרות שמדובר בפואד שכר, המכונה גם אל־חאג' מוחסין, שאותו חשפה ישראל באוגוסט 2019 כאחראי בחזבאללה על "פרויקט הדיוק". שכר אכן פעיל בחזבאללה מאז הקמתו בשנות ה־80 הראשונות והפרופיל הביוגרפי שלו תואם את זה שתואר בריאיון. הוא שייך היום לדרג הצבאי הבכיר ביותר בחזבאללה וחבר במועצת הגיהאד של הארגון. אם ההשערה הזו אכן נכונה, היא נותנת הקשר מעניין לריאיון ומעידה על האפשרות ששינויים בתפיסת הלחימה ובתאוריית הניצחון אכן מתרחשים וקשורים באופן ישיר לפרויקט הדיוק.

חלק מהדברים שנאמרו בריאיון לא היו שונים מהתבטאויות אחרות שנשמעות בשנים האחרונות מצבאללה ומפי בכירים אחרים. אבל היו בריאיון גם דברים שחרגו מהתבטאויות המוכרות בעניין אופן הפעולה של חזבאללה בעימות עתידי עם ישראל. המרואיין התייחס ללקחי מלחמת לבנון השנייה ואמר: "המשימה החדשה שהוטלה עלינו אחרי המלחמה התמקדה בבניית יכולת איכותית שתוכל להשמיד את הצבא הישראלי, ולא רק למנוע ממנו להשיג את מטרותיו". בחלק אחר של הרעיון התייחס המרואיין גם לכך שהצבא הישראלי "לא יכול להגן על עצמו... כאשר הוא מאבד את יכולת ההגנה שלו, הוא מאבד גם את המוטיבציה לתקוף, כלומר הוא הפך לצבא חסר ערך ואפשר לקרוא עליו תיגר".

הדברים שאמר המרואיין אינם ברורים די הצורך אך נראה שניתן לראות בהם קווים לדמותה של תאוריית ניצחון אחרת. הרעיון של "להשמיד את הצבא הישראלי, ולא רק למנוע ממנו להשיג את מטרותיו" משקף כנראה הגדרה חדשה של ניצחון בכיוון של "הכרעה צבאית". זוהי הגדרה שונה מהרעיון ההתשתי של "ניצחון באמצעות אי הפסד" ונראה שהיא מבוססת על הרעיון של "שליטת יכולות", שדומה לרעיון שמאפיין את החשיבה הצבאית הישראלית בשנים האחרונות. אם אכן מדובר בפואד שכר, הרי שהאיש בחזבאללה שאחראי על פרויקט הדיוק משרטט כאן תאוריית ניצחון חדשה שאפשר שמבוססת במידה רבה על היכולות שבאחריותו.

חלק ב - מ"תקיפה מדויקת" ל"תמרון קטלני"

מקורות הלמידה

במרכזו של מאמר זה עומדת השאלה כיצד תשפיע ההתקדמות האיראנית בתחום הדיוק על תפיסת הלחימה שלה ושל שלוחיה. הטענה העיקרית של המאמר היא שהשליטה בטכנולוגיית הדיוק יוצרת אצל איראן ושלוחיה תשתית למהפכה נוספת בעניינים צבאיים, שונה מזו שהתפתחה מאז שנות ה־90 של המאה הקודמת ותוארה בחלק הראשון של המאמר. מהפכה זו דומה יותר למהפכה בעניינים צבאיים של המערב וכמוה היא מבוססת בעיקר על ההתפתחויות הדרמטיות בתחום טכנולוגיות המידע (IT). זוהי אפוא מהפכה "סימטרית" יותר המבוססת על השימוש בטכנולוגיה המתקדמת שהפכה נגישה ולא על שיבוש של טכנולוגיה כזו.

החלק השני של המאמר מנסה להעריך את האופן שבו תתפתח אצלם תשלובת המודיעינית־תקיפה וכיצד תיושם בדפוסים אופרטיביים, במלחמה ובין המלחמות. איראן היא מצטרפת חדשה למועדון הדיוק והיא מנהלת תהליך למידה מואץ שבמקומות אחרים נמשך כבר יותר מארבעה עשורים. נקודת הפתיחה שלה שונה מזו של החברות הוותיקות יותר במועדון, שכן חלק מתהליך הלמידה הזה נעשה בדרך של "הנדסה לאחור" של תפיסות, מערכות ויכולות אמריקניות וישראליות שפורסמו בגלוי או "נפלו לידיהם". זוהי דרך למידה מוכרת של האיראנים, שמאפשרת להם ליהנות מהידע הרב שכבר התפתח הן בתחום טכנולוגיית הדיוק עצמה, הן בנושא מערכות הנשק שמיישמות אותה והן באופן המימוש של תשלובת המודיעינית־תקיפה שבמסגרתה הן מופעלות.

ואכן, בסרטוני וידאו שמופצים מתרגילים שנערכים באיראן (למשל תרגיל "הנביא הגדול 15" שנערך בינואר 2021) ניתן לזהות באופן ברור את כל רכיביה הבסיסיים של תשלובת המודיעינית־תקיפה כפי שהם מוכרים במערב: מערכות לאיסוף מודיעין שמעבירות נתונים על מטרות בזמן אמיתי; תאי שליטה עמוסי טכנולוגיה שבהם מוצגים למקבלי ההחלטות תצוגות וידאו של המטרות ונתונים נוספים; מערכות תקשורת המחברות את הרכיבים השונים; וכלי תקיפה (טילים וכטמ"מים) בהיקף נרחב יחסית שמקבלים את המידע ו"סוגרים מעגל" באופן שמאפשר תקיפת מטרות קבועות וניידות.

התשתית הטכנולוגית והתפיסתית קיימת אפוא באיראן, ולפיכך השאלה היא כיצד יתפתחו המרכיבים של תשלובת המודיעינית־תקיפה הקשורים במודיעין, בחקר ביצועים ובתכנון מבצעי וכיצד היא תיושם בדפוסי פעולה אופרטיביים.

מקורו של פרויקט הדיוק הוא אומנם בתעשייה האיראנית, אך הפעילות בשנים האחרונות מבהירה שתוצריו נמצאים בשימוש מבצעי, הועברו לגורמים שונים ומוכיחים כבר רמה גבוהה יחסית של חדשנות צבאית. האיראנים אינם עוסקים בעניין זה לבדם. הנחת היסוד של המאמר היא שכמו שהיה גם בעבר, פיתוח הידע המערכתי נעשה בציר שבין איראן לשלוחיה. השימוש (המוגבל יחסית) שכבר

נעשה בחימוש מדויק על ידי החות"ים בתימן, מיליציות שיעיות בעיראק ועל ידי חזבאללה בלבנון מלמד כי ציר פיתוח הידע הזה אכן פעיל ומבטא מענה לצרכים מבצעיים ספציפיים בזירות השונות.

הלמידה בדרך של הנדסה לאחור משתלבת בלקחים שהפיקו איראן ושלוחיה מהחיכוך בעימותים במזרח התיכון ומניתוח של עימותים גלובליים. אספקת הכטמ"מים האיראניים לרוסיה מאפשרת לאיראן נגישות ייחודית ללקחי המלחמה באוקראינה באופן שיכול גם לסכם עבורם עשור עמוס של למידה אינטנסיבית. בעשור הזה נלחמו כוחות של איראן וחזבאללה לצד צבאות סוריה ורוסיה, בשיתוף פעולה עם מיליציות שיעיות, במלחמה בסוריה שחיבה לפתח דפוסי פעולה חדשים וחשפה אותם ליכולות חדשות (כולל לאופן המימוש הרוסי של תשלובת המודיעין תקיפה). בעשור הזה נלחמו הכוחות החות"ים בתימן, בסיוע איראן וחזבאללה, בקואליציה שמובילה סעודיה, והמיליציות השיעיות הפרו־איראניות היו מעורבות בעימותים בעיראק שבהם פעלו גם כנגד כוחות אמריקניים.

העימותים האלה אפשרו התנסויות ראשונות בהפעלת חימוש מדויק ובישומה של תשלובת המודיעין־תקיפה. במקביל, התמודדו איראן ושלוחיה עם הפעילות הישראלית האינטנסיבית במסגרת המערכה שבין המלחמות (מב"ם), שאפשרה להם ללמוד על האופן שבו מיישמת ישראל את תשלובת המודיעין־תקיפה שלה. מאז תחילת שנת 2019 הם לומדים על ההתפתחויות בצה"ל גם מ"שיח הקטלניות" הפומבי שהחל בנאום הכניסה לתפקיד של הרמטכ"ל אביב כוכבי שבו התחייב "להעמיד צבא קטלני, יעיל וחדשני". המבצעים בעזה הדגימו את רעיון הקטלניות והציגו את יכולותיה העדכניות של התשלובת הישראלית. מלחמת אזרבייג'ן ארמניה, בשנת 2020, סיפקה שורה של לקחים על אפשרויות השימוש בכטמ"מים תוקפים ועל הדומיננטיות שלהם בשדה הקרב הנוכחי.

הטענה המרכזית של המאמר היא שהשליטה בטכנולוגיית הדיוק, שאותה כבר הוכיחו איראן ושלוחיה, היא רק הצעד הראשון בהתפתחותה של תפיסה לחימה רחבה יותר שרלוונטית הן לשגרה והן לעימותים ומלחמות. על בסיס הניסיון המצטבר של החברות הוותיקות יותר במועדון הדיוק (בעיקר ארה"ב וישראל) אפשר לתאר ארבעה כיוונים עיקריים בהתפתחות האפשרית של תפיסה כזאת. אפשר לתאר אותם כ"שלבים" עקב דרגת המורכבות השונה שלהם, אך אין מדובר בהכרח בהתפתחות הדרגתית מבחינה כרונולוגית. מורכבות זו קשורה בעיקר בשאלות כיצד ייאסף וינותח המידע על המטרות, כיצד יועבר בזמן רלוונטי לכוחות התוקפים וכיצד תשולב התקיפה המדויקת עם פעילויות נוספות, קינטיות ואחרות, שנערכות במקביל לאותה תכלית.

"תקיפה מדויקת"

המימוש המבצעי הבסיסי של תשלובת המודיעין־תקיפה מתבטא ביכולת לפגוע, באמצעות חימוש מדויק, במטרה ספציפית בהקשר רלוונטי. זהו אתגר טכנולוגי לא פשוט, שקשור בפיתוח מערכות ניווט אל המטרה וביות על המטרה. אבל זהו גם אתגר תפיסתי, מבצעי ומודיעיני. עניין זה נובע מכך שלא כל מטרה מתאימה

לתקיפה באמצעות חימוש מדויק ולא כל מטרה שמתאימה לתקיפה כזו יכולה להשיג את האפקט הרצוי בהקשר נתון. חלק מהקושי לתקוף בחימוש מדויק קשור במיגון (למשל מטרות שנמצאות במתקנים תת קרקעיים או מנהרות) או באמצעי ההגנה האווירית שמגינים על המטרה. אבל האתגר העיקרי הוא לזהות מטרות שרלוונטיות לאפקט שאותו רוצים להשיג ו"להפליל" אותן.

היכולת המבצעית הבסיסית לתקיפה מדויקת מותנית בראש ובראשונה בזיהוי נקודות הציון הגאוגרפיות של המטרה ברמת דיוק שתאפשר פגיעה בה בעיתוי רלוונטי. עניין זה פשוט יותר כאשר מדובר במטרות קבועות וקשה יותר במטרות ניידות. ישראל הוכיחה את היכולת הזו עוד בשנת 1982 בתקיפת סוללות הטק"א בבקעת הלבנון ופיתחה סביבה דפוסי פעולה יצירתיים ונועזים בעשורים הבאים. היא הייתה התשתית להפעלת מתקפת "הסיכולים הממוקדים" באינתיפאדה השנייה וגם הבסיס לחלק ממבצעי התקיפה במסגרת המב"ם. במובן רחב יותר, היא הייתה הבסיס לרוב "מבצעי האש" של ישראל מאז שנות ה-90, שבהם הלך וגדל אחוז השימוש בחימוש מדויק עד לכ-100% במבצעים האחרונים בעזה.

בשני העשורים האחרונים הובהר שיכולת בסיסית כזו מתפתחת גם בצד השני של הגבעה. תקיפת ספינת הטיילים "חנית", בערב השלישי של מלחמת לבנון השנייה, הפתיעה את ישראל וסימנה את תחילת עידן התקיפה המדויקת בחזבאללה. בתקיפה נעשה שימוש בטיל סיני מדגם C-802 שיוצר באיראן ואפשר שגם הפעלתו נעשתה על ידי (או בסיוע) מפעילים איראניים. זהו טיל מתבנית מכ"ם שהפעלתו פשוטה יחסית. אבל התקיפה המוצלחת המחישה שהיסודות הבסיסיים של תשלובת המודיעין-תקיפה החלו להתפתח בחזבאללה ואיתם גם היכולת לחבר את התקיפה להקשר, כפי שהומחש בנאום הטלפוני הדרמטי של נצראללה באותו ערב.

בשנים האחרונות הוכיחו האיראנים ושלוחיהם את שליטתם בתחום התקיפה המדויקת בשורה של תקיפות ופעילויות נוספות. יכולת כזו הופגנה, בין השאר, בתקיפת מתקני הפקת הנפט של חברת אראמקו בסעודיה ב-14 בספטמבר 2019; בתקיפת בסיס חיל האוויר האמריקאי עין אל-אסד שבעיראק ב-8 בינואר 2020 (בתגובה להריגת קאסם סולימאני); בתקיפת הבסיס האמריקני באליתנף בסוריה ב-21 באוקטובר 2021; בתקיפה על מבנה המגורים של ראש ממשלת עיראק ב-7 בנובמבר 2021; ובתקיפת ספינות עם זיקה ישראלית במפרץ עומאן במספר אירועים בשנים האחרונות. תקיפת הספינות מהווה אתגר משמעותי יותר שכן גם אם תנועתן איטית, תקיפתן מחייבת מידע בזמן אמיתי על מיקומן המדויק.

בכל האירועים האלה שימשו התקיפות ל"איתותים", כחלק מדיאלוג על כללי המשחק בעימותים השונים מול סעודיה, ארה"ב, עיראק וישראל. זוהי צורה מוכרת של הפעלת כוח שחייבה בעבר התארגנות מיוחדת ונעשית זמינה ונוחה יותר עקב השימוש ביכולות החדשות בתחום המודיעין והתקיפה. זהו שימוש שמזכיר במידה רבה את השימוש שישראל עושה בתשלובת המודיעין-תקיפה שלה בתקיפות במסגרת המב"ם ומקנה להם יכולות דומות מתחת "לסף המלחמה". הוא

יכול להחליף את הצורה המגושמת יותר של "פיגועים" שחזבאללה התקשה לממש מול ישראל בהזדמנויות שונות במהלך השנים האחרונות. גם שיגור הכטמ"מים של חזבאללה לאסדת "כריש", שיורטו על ידי צה"ל ב־2 ביולי 2022, שייך כנראה לדפוס זה של דיאלוג בעניין כללי המשחק.

שימוש אחר שכבר נעשה ביכולת התקיפה המדויקת הוא שימוש בה כמרכיב בהרתעה האסטרטגית. הרעיון שלפיו תקיפה מדויקת של מטרה ספציפית בישראל יכולה לגרום נזק עצום ומרתיע הופיע באופן מובהק במה שזכה לכינוי "נאום האמוניה" של נצראללה ב־16 בפברואר 2016. בנאום זה הציג נצראללה משוואה הרתעתית שזיהתה בין יכולתו של חזבאללה לגרום למספר גדול מאוד של הרוגים בישראל באמצעות פגיעה מדויקת במכל האמוניה במפרץ חיפה לבין יכולתה של ישראל להסב נזק כבד לדיחיה בביירות. נצראללה ציין כי ההתייחסות למכל האמוניה היא "דוגמה אחת בלבד מתוך כמה דוגמאות" לגבי מטרות אפשריות בישראל.

התבטאות זו שיקפה כנראה את ראשית ההצטיידות של חזבאללה בחימוש מדויק בכמות מצומצמת מאוד, אף שסוגיית הדיוק לא דוברה אז במפורש. הרעיון של תקיפה מדויקת של מטרות בשטחנו כמרכיב בהרתעה של חזבאללה הופיע במפורש בנאום שנשא נצראללה לרגל "יום אליקודס" ב־31 במאי 2019, שבו אמר: "נגיב באופן ישיר ועוצמתי לכל פגיעה ישראלית באתרים או במתקנים של הארגון בשטח לבנון". בנאום זה כבר התייחס נצראללה במפורש לעניין הדיוק ואמר: "אנחנו מודים שיש לנו טילים מדויקים אשר מגיעים לכל המטרות שלנו בישראל, והטילים האלה יכולים לשנות את פני האזור ואת המשוואה. . . הם מפחדים. מפחדים כי אנחנו חזקים ונגיב חזק כפליים".

כחודש לאחר מכן, ב־12 ביולי 2019 במהלך ריאיון לציון 13 שנים למלחמת לבנון השנייה, הראה נצראללה מפה של מטרות בישראל והצהיר שיש ביכולתו של חזבאללה לתקוף אותן ברמת דיוק גבוהה. "חזבאללה יכול לגרום לנזק עצום", אמר נצראללה בריאיון לרשת הטלוויזיה של הארגון, אל־מנאר, "אזור החוף הישראלי באורך 70 ק"מ, בין נתניה לאשדוד, הוא האזור האסטרטגי ביותר. האזור הזה כולל אתרים כמו נמל התעופה, מחסני נשק, נמלי תל אביב ואשדוד ועוד". נצראללה אמר כי לישראל יש נקודת תורפה במוכנות העורף למלחמה, ואמר כי כיום הארגון יכול לכוון בצורה טובה יותר ו"להביא להפסדים בעורף הישראלי".

"מהלומה מדויקת"

מטוסי אדיר של חיל האוויר, (צילום: דובר צה"ל)

שלב מתקדם יותר של מימוש תשלובת המודיעינית-תקיפה הוא ביצירת השפעה מערכתית ואסטרטגית באמצעות תקיפה מדויקת בהיקף נרחב מאוד. הוא שונה מהשלב הראשון ("תקיפה מדויקת") בכך שהוא מכוון כנגד מערכים שלמים של מטרות (ולא כנגד אוסף מצטבר של מטרות מסוגים שונים) ובכך שהוא דורש מלאים גדולים מאוד של חימוש מדויק. הרעיון של "מהלומה מדויקת" הוא לפגוע במגוון רחב של מערכים בקבועי זמן קצרים יחסית. יישום ראשון של הרעיון הזה ברמה האסטרטגית היה כנראה בגישה של "הלם ומורא" (Shock and Awe) שהתפתחה בארה"ב במחצית השנייה של שנות ה-90.

הרעיון של "מהלומה מדויקת" בגרסה הישראלית ההתקפית תואר לאחרונה על ידי מפקד חיל האוויר הקודם עמיקם נורקין, כחלק מ"תפיסת ההפעלה לניצחון" שקידם הרמטכ"ל כוכבי מאז כניסתו לתפקיד. נורקין (2020) כינה אותה "מהלומה רב-ממדית" ותיאר אותה כפגיעה "מהירה ומשמעותית ביכולות ובאפקטיביות הפעולה של האויב, על מנת לאלצו להסכים לסיום מהיר של הלחימה. זאת, באמצעות פגיעה מהירה ומפתיעה ביכולות מפתח, אשר תפגע בתפקודו, תגרום לו שיתוק זמני ואף תציב סימני שאלה מהותיים על עצם יכולתו לממש את רעיונו המערכתי ואת תפיסת הניצחון שלו". לפי נורקין, המהלומה הרב-ממדית היא "מאמץ אש קינטי, הכולל היקף גדול מאוד של חימושים בעלי יכולת נזק משמעותית ומדויקת". היא אמורה להוביל "לפגיעה ניכרת ביכולת התפקוד של האויב", שתבטא בשיבוש "יכולתו לפקד, לשלוט ולסנכרן את פעילותו האופרטיבית".

האופן שבו עשו הרוסים שימוש בחימוש המדויק שלהם באוקראינה יכול להדגים את ההבדל בין "תקיפה מדויקת" ל"מהלומה מדויקת". עד לסוף חודש ספטמבר 2022, עשו הרוסים שימוש נקודתי ומוגבל יחסית ביכולת התקיפה

המדויקת שלהם בעיקר כנגד מטרות הגנה אווירית ואחר כך, בהיקף מצומצם יחסית, גם כנגד מטרות תקשורת, סמלי ממשל, מתקני אחסנת נפט, בתי זיקוק ומסילות רכבת. צורת הפעלה זו, שבמסגרתה שוגרו מדי יום כ-25 טילים, תואמת את התיאור שניתן כאן לרעיון "התקיפה המדויקת". היא נבעה כנראה מהכמות המצומצמת יחסית של החימוש המדויק שעמד לרשות הרוסים ואולי גם ממגבלות תפיסתיות (בסה"כ שוגרו, כנראה, בחודשים אלה כ-2,000 חימושים).

צורת הפעלה זו השתנתה במחצית אוקטובר 2022, שאז החלה רוסיה לנהל מערכה מתמשכת של תקיפות כנגד מטרות תשתית באוקראינה, בעיקר באמצעות כטמ"מים, טילי שיוט וטק"ק. מערכה זו שמכוונת בעיקר כנגד מטרות אנרגיה (חשמל וגז), נועדה לשבש את שגרת החיים של האוכלוסייה, ונעשה בה שימוש נרחב בכטמ"מים מתוצרת איראן. הבעיה שאיתה התמודדו הרוסים הייתה שלצורך מערכה כזו נדרשים מלאים גדולים של חימושים מדויקים ואלה לא היו ברשותם. הפנייה לאיראן שיקפה את המצוקה הרוסית וההיענות המהירה של איראן ביטאה את יכולתה לנצל, גם לצרכים מדיניים, את התקדמותה בתחום החימוש המדויק. סביר להניח שהאיראנים הגיעו למלחמה באוקראינה עם הבנה לגבי רעיון "המהלומה המדויקת", אך אין ספק אם במהלכה הם צברו תודעה מערכתית מפותחת יותר לגבי האתגרים הטמונים בה.

ואכן, המערכה הרוסית נגד החשמל באוקראינה מדגימה, גם אם באופן מוגבל מאוד, את רעיון "המהלומה המדויקת" המכוונת כנגד מערכי מטרות. תקיפות על מערכים כדוגמת מערך החשמל מחייבות הבנה מערכתית שונה מזו הנדרשת לתקיפות הנקודתיות של השלב הראשון. לצורך תקיפה כזו צריך כבר להבין בהבחנות שבין רכיבים המשמשים ל"הולכה", ל"השנאה" ול"חלוקה", בין טורבינות לרכיבים אחרים ולדייק בהגדרת האפקט שרוצים להשיג: לכמה זמן תשותק אספקת החשמל (שעות, ימים, חודשים, שנים); ומה יהיה הנזק הכלכלי כתוצאה מהתקיפות. התקיפות האלה מציבות אתגרים הן בתחום המודיעין, הן בתחום חקר הביצועים והן בתחום התכנון המבצעי.

הביטוי המשמעותי יותר של "המהלומה המדויקת" הוא בתקיפה נרחבת ומתמשכת על כמה מערכים במקביל. בתקשורת הישראלית מתואר בשנים האחרונות תרחיש של תקיפה כזו של איראן ושלוחיה על מערכי ההגנה האווירית, המודיעין, הפיקוד והשליטה, מתקני הגיוס, ימ"חים, שדות תעופה ומחנות, נמלים וספינות, מערך החשמל והדלק (בתי זיקוק ואסדות גז), מתקני התפלת מים ומערכי התקשורת והתחבורה (בריק, 2020; לורבר, 2022).

המהלומה המדויקת מחייבת יכולת ייצור "תעשייתית" של מטרות בהיקף נרחב מאוד ומלאים גדולים של חימוש מדויק. באשר לייצור המטרות, נדרש לייצר "בנקי מטרות" נרחבים בקטגוריות שונות. זאת בניגוד לשלב הראשון ("תקיפה מדויקת") שבמסגרתו נתקפות מטרות קבועות וניידות, אך במתכונת "בוטיקית" שמאפשרת התמקדות במטרות ספציפיות והקצאת משאבים רבים לייצורן. ואכן, בתקשורת הישראלית פורסמו בשנים האחרונות שורה של פרסומים

כאלה על "מפעלי מטרות" שאמורים לייצר את התשתית המודיעינית למבצעי תקיפה מדויקת רחבי היקף. זו בעיקר פעילות שנערכת בשגרה, כהכנה למלחמה. מההתבטאויות של נצראללה ושל גורמים נוספים עולה כי מפעלים כאלה קיימים כנראה גם אצל איראן ושלוחיה.

ב-27 בדצמבר 2020, אמר נצראללה בריאיון לאלג'זירה כי "לחזבאללה יש כמות כפולה של טילים מדויקים ממה שהיה לו לפני שנה". אפשר שאמירה זו כבר התייחסה לרעיון "המהלומה המדויקת" שמחייבת מלאים גדולים של חימושים מדויקים כדי להשיג תוצאה אפקטיבית. הפרסומים שהיו בתקשורת הבין-לאומית על הבקשות הרוסיות מהאיראנים היו לגבי כמות של אלפי כטמ"מים ומספר נוסף של טילים מדויקים. אלה הם היקפים שאכן רלוונטיים למימוש המהלומה המדויקת או לשלבים הנוספים של התפתחות החשיבה על השימוש בחימוש מדויק ובתשלובת המודיעינית-תקיפה.

"בלימת הסתערות"

מימוש תשלובת המודיעינית-תקיפה יכול להוביל גם לפיתוח היכולת להשמיד, באופן שיטתי ובהיקף נרחב, כוחות יבשה לצורך בלימת המהלך המתמרון של האויב כמרכיב עיקרי במגננה. המושג "בלימת הסתערות" (Assault Breaker) שימש בשנות ה-70 וה-80 של המאה הקודמת לתיאור קונספט של שימוש בחימוש מדויק לעצירת כוחות מתמרנים החוצים את קו הגבול בזירת המלחמה באירופה. מדובר ברעיון שהיווה למעשה את המסגרת שבתוכה התפתחה בארה"ב החשיבה הראשונית על אמצעי הלחימה הראשונים של "המהפכה בעניינים צבאיים". זאת, אף שאלה התפתחו מאוחר יותר במסגרות אחרות.

החשש העיקרי של ארה"ב ונאט"ו בשנות המלחמה הקרה היה מחדירה מסיבית ומהירה של כוחות בריה"מ וברית ורשה למערב אירופה (דרך "פתחת פולדה" בגרמניה). מקורו של החשש היה ביחסי הכוחות בגבול, שהיו באופן מובהק לטובת בריה"מ וגרורותיה ועוררו ספק רב באשר ליכולת הבלימה של כוחות נאט"ו במקרה של פלישה מפתיעה. לנוכח החשש הזה התפתחו בשנות ה-70 וה-80 של המאה הקודמת בארה"ב ונאט"ו שורה של רעיונות מבצעיים שבמרכזם עמד המאמץ להכות עמוק בדרג האופרטיבי השני של הכוחות הפולשים, במקביל להעסקת הדרג הראשון שלהם במרחב החזית. זאת באמצעות השמדה שיטתית של כוחות הדרג השני על ידי שימוש בחימוש מדויק, המוני, ועל פי החזון אז – אוטונומי.

הדגמה ראשונית של יכולת השמדה שיטתית נרחבת של כוחות יבשה ניתנה לקראת סיומה של מלחמת המפרץ הראשונה בסוף פברואר 1991. עם תחילת הפלישה הקרקעית של כוחות הקואליציה נמלטו כוחות עיראקיים רבים מכווית לאורך הכביש בן ששת המסלולים שמוביל לבצרה שבעיראק. הכביש זכה לכינוי Highway of Death עקב התקיפות הנרחבות של מטוסי הקואליציה על הכוחות העיראקיים. בתקיפות אלה שבהן נעשה שימוש במגוון רחב של חימושים (לאו דווקא מדויקים) הושמדו מאות כלי רכב עיראקיים ועוד כ-1,500 או 2,000 ננטשו

על הכביש ובצידי. התמונות של ההשמדה השיטתית הנרחבת הפכו להיות מהמוכרות ביותר במהלך המלחמה ואחריה. הן סימנו את גורלו של כוח צבאי שנוכח בשטח חשוף לתקיפה אווירית יעילה.

גם בישראל עסקו בנושא "בלימת ההסתערות" באינטנסיביות רבה בשנות ה-90. לפי פינקל, בשנים אלה החל צה"ל לפתח תפיסה של השמדה באמנעה – השמדת כלים רבים לפני הגיעם לקו המגע. פינקל כינה אותה "תפיסת השמדה מערכתית", ותרחיש הייחוס שלה היה של מתקפת פתע סורית ברמת הגולן. כוחות היבשה של צה"ל החלו להצטייד באמצעים מהסוג המדובר ולהקים יחידות מתאימות כבר באמצע שנות ה-80, אך יכולות אלה לא שולבו עד סוף העשור במסגרת תפיסתית מוגדרת. רק בשנת 1991 ניתנה הנחיה מטכ"לית לפתח תפיסה ויכולת ליצור "שדה קרב עמוק" באמצעות שילוב של מערכות מודיעין, של אש מנגד ושל תהליכי שליטה ובקרה כדי לפגוע בכוחות האויב הנעים בכיוון החזית (פינקל, 2020, עמ' 255–271).

ישראל העדיפה בכל העימותים האחרונים להעניק עדיפות לכוח האש שלה, אך הרטוריקה הצה"לית מקפידה להדגיש בעקביות גם את חיוניות המהלך המתמרון של כוחות היבשה (כוכבי, 2020, עמ' 7–10). זאת, אף שקיימת מחלוקת פומבית בישראל בדבר כשירותו של צה"ל לממש את התמרון והנכונות להפעילו. כך או כך, חזבאללה עצמו עוסק שנים רבות בהכנות רציניות לבלימת התמרון הישראלי באמצעות תפיסת מגננה המבוססת על מערך הגנה קבוע, צפוף, עמוק ורחב, המשלב מכשולים (מיקוש ומטעון) ואש מנגד (נ"ט ורקטות) כמערכת של "מלכודות" שנועדו לשמש כ"מעכבי תמרון" (פלג, 2020).

הלחימה באוקראינה מלמדת שהמהלך המתמרון במתכונתו הקלאסית עדיין קיים. הלקחים מאוקראינה תומכים לכאורה בכיווני פעולה אלה של הארגון, כיוון שהומחשה היכולת לשבש את התמרון. בשלושת הימים הראשונים של הפלישה השיגו אומנם כוחות היבשה הרוסים המתמרנים התקדמות מהירה יחסית, בעיקר בציר בלארוסקי בצפון מזרח אוקראינה, ובמחוז חרסון בדרום אוקראינה. אולם לאחר מכן הואט מאוד קצב ההתקדמות של הכוחות, ובמספר אזורים (מצפון מערב לקייב ובמרחב חרקוב) נבלמה המתקפה הרוסית כמעט לחלוטין.

עצירת התמרון הרוסי קשורה כנראה במכלול של גורמים וסיבות הכוללים כשלים בפיקוד העליון; אוסף של טעויות אופרטיביות וטקטיות של הכוחות הרוסיים; והיכולת של הצבא האוקראיני להסתייע בסיוע המערבי ולהפעיל ביעילות את כוחות ההגנה שלו, תוך התבססות על מארבים, הגנה סטטית והפעלת אש יבשתית (ארטילריה, נ"ט ורקטות מדויקות) (ברלוביץ', 2022), במתכונת דומה לזו שמתכנן חזבאללה. ועדיין הצבא הרוסי הצליח להשתלט על מרחבים גדולים מאוד בזמן קצר יחסית.

עניין זה מציף צורך ברור לפתח את היכולת לעצור את התמרון סמוך לתחילתו. באשר לחזבאללה, הוא ממחיש בוודאי את התרחיש הבעייתי של ההשתלטות המהירה של צה"ל על דרום לבנון כפי שאירע הן במבצע ליטאני והן במלחמת

לבנון הראשונה.

כדי לממש את הצורך למנוע מצה"ל הישג כזה, יש אפוא לפתח יכולת לייצור מטרות בהיקף נרחב על כוחות יבשה במצבי צבירה שונים (בהיערכות ובתנועה). בתנאי הזירה הלבנונית אפשר שיכולת בסיסית בתחום זה תתבסס על ניתוח צירי החדירה האפשריים, איתור נקודות שהפגיעה בהן יכולה לשבש את התמרון והפעלת האש על בסיס עדכון כללי על תנועת הכוחות.

העימותים האחרונים, הן בין אזרבייג'ן לארמניה והן בין רוסיה לאוקראינה, מראים שניתן לשפר את האפקטיביות של ההתמודדות עם התמרון באמצעות איסוף מודיעין מהאוויר (על ידי כטמ"מים ורחפנים) והעברתו המהירה למקורות אש כדוגמת ארטילריה, רקטות ונ"ט. זהו דפוס פעולה מתקדם יחסית שסביר שכבר מיושם בחזבאללה, אבל אין די בו כדי לספק מענה מלא לצורך בהספקי תקיפה והשמדה גדולים בטווח זמן קצר יחסית. יכולת ייחודית זו מחייבת התפתחות משמעותית ביישום המרכיב המודיעיני בתשלובת המודיעין-תקיפה.

השלב השלישי מחייב לא רק ייצור מטרות בהיקף נרחב, אלא גם הספקי תקיפה גדולים. באשר למלאי החימוש המדויק שבידי חזבאללה, אמר נצראללה בנאום ב־16 בפברואר 2022, כי לחזבאללה "יש את היכולת להפוך אלפי רקטות לטילים מונחים ומדויקים יותר". ואכן, יכולת זו יכולה להתממש באמצעות רקטות מדויקות (כדוגמת רקטות ה־HIMARS המדויקות לטווח בינוני שסופקו לאוקראינה) או באמצעות כטמ"מים תוקפים. האיראנים הפגינו יכולת ראשונית כזאת בפומבי בתרגיל "הנביא הגדול 15", שבו הוצג "נחיל" של ארבעה כטמ"מים מסוג "שאהד-136" שטס במבנה צפוף ו"התאבד" בבת אחת, כאשר כל כטמ"ם פוגע במטרת שריון או רכב תוך הפגנת דיוק מרשים (רובין, 2021).

שיירה של הצבא הרוסי שהושמדה בידי הצבא האוקראיני בקרב על בוצ'יה בפברואר 2022, (מקור: ויקיפדיה)

"תמרון מדויק וקטלני"

כיוון נוסף למימוש תשלובת המודיעין-תקיפה יכול להתבטא בסיוע של החימוש המדויק למהלך המתמרון לשטח האויב. סיוע כזה יכול להיות בדמות מהלך אש מקדים לתמרון או באמצעות הפעלת אש במקביל לתמרון. הפעלה כזו מחייבת

רמה גבוהה של תיאום בתשלובת המודיעינית-תקיפה בשל הדינמיות הגבוהה של המהלך המתמרון. בהקשר הישראלי, גם הרעיון הזה קשור למרכיבי "תפיסת ההפעלה לניצחון" ותואר כ"תמרון רב-ממדי, מדויק וקטלני". ידעי ואורטל (2023) תיארו את צורת התמרון הזו במילים הבאות: "למצות את החיכוך והקרבה לאויב כדי לעוררו, להופכו למטרות, ולתקוף במעגלי תקיפה קצרים, באש או בהתקפות קרקעיות, כדי לשמר יוזמה ולהשמידו".

הרעיון של החדרת כוחות לשטחנו בהיקף נרחב יחסית (בשונה מחדירה לצורכי פיגועים) החל להופיע במחשבה הצבאית של חזבאללה בשלב מאוחר יחסית. בנאום שנשא ב־16 בפברואר 2011, הנחה נצראללה את לוחמי חזבאללה להיערך לכך שאם ישראל תפתח במלחמה הם יישלחו למשימה של "כיבוש הגליל". זה היה ביטוי פומבי ראשון לכך שהרעיון קיים בחזבאללה. במקביל, התברר שרעיון דומה קיים גם בחמאס. בשני הארגונים אף הוקמו כוחות ייעודיים לעניין זה (כוח רצ'ואן בחזבאללה וכוח הנח'בה בחמאס) ונחפרו, הן בגבול עם לבנון והן בגבול עם רצועת עזה, מנהרות התקפיות שהיו אמורות לשמש לחדירת הכוחות לשטחנו. חשיפת המנהרות ונטרולן על ידי ישראל מחזקת את הצורך לייצר תנאים לשיפור האפקטיביות של התמרון לשטחנו.

נצראללה חזר על אימום כמה פעמים נוספות וחזבאללה אף פרסם סרטון מפורט יחסית שבו הציג תוכנית מבצעית שתכליתה "כיבוש הגליל" (בסרטון נראית תנועת הכוחות לאחר ובמקביל לתקיפת מטרות נוספות). אף שהרעיון קיים במחשבה המבצעית של חזבאללה עוד מלפני המלחמה בסוריה, קיימת גם גישה שההתפתחות המעשית שלו קשורה במעורבות של חזבאללה במלחמה זו שבה השתתף גם בלחימה שתכליתה הייתה כיבוש שטח. בריאיון של נצראללה לרשת אל-מיאדין ב־15 בינואר 2015 הוא תיאר את הניסיון המבצעי הייחודי שנרכש בפעילות הארגון בסוריה ואמר: "ההתנגדות מוכנה . . . להיכנס לגליל . . . להעביר את המערכה לשטחו של האויב, לא רק באמצעות רקטות אלא גם באמצעות פעילות בשטח".

ואכן, במהלך המלחמה בסוריה רכש חזבאללה ידע וניסיון על כיבוש שטחים, טיהורם מאויב והחזקתם (עד אז פיתח בעיקר ידע וניסיון שקשורים במגננה). חזבאללה התנסה במלחמה בפעם הראשונה בהפעלת כוחות במסגרות קטנות וגדולות בהתקפה רחבה לצד הצבא הרוסי. בפעילויות אלה פעל חזבאללה לצד טנקים רוסיים, מטוסים ומסוקי קרב, ארטילריה, כטמ"מים ותצפיות. במסגרת זו למד חזבאללה מהרוסים את הרעיון של "סגירת מעגלים" מאיסוף ועד לתקיפה (שבתאי, 2021).

הדגמה לסיוע של תקיפה מדויקת למהלך מתמרון, המבוססת בעיקר על כטמ"מים, הייתה במלחמה בין ארמניה לאזרבייג'ן על גגורנו־קרבאך. לאחר מהלך פתיחה מרשים נגד מערך ההגנה האווירית של ארמניה, נעשה שימוש בכטמ"מים להשמדת כוחות היבשה של ארמניה במקביל לתמרון הקרקעי. סרטוני הווידאו ששחררו מראים בבירור השמדת טנקים, תותחי ארטילריה, משאיות אספקה

ואפילו כוחות חי"ר, הן בשטח והן בעמדות מבוצרות. קיימים גם סרטונים של תקיפת מטרות של כוחות יבשה בתנועה. מכמות ההשמדות שתועדו בקטעי הווידאו עולה שהארמנים איבדו בתקיפות אלה נתח משמעותי מאור מכוח הלחימה שלהם (רובין, 2020).

צורת התמרון שמביאה לביטוי את היכולות האלה משלבת בין הפעלת כוחות מאוישים ובלתי מאוישים (א' ופרל, 2022). צורת הפעלה כזאת מקבלת כיום ביטוי במקומות שונים בעולם והיא מוגדרת על ידי הצבא האמריקני כ"הפעלה מסונכרנת של חיילים, כלים אוויריים וקרקעיים מאוישים ובלתי מאוישים, רובוטיקה וחיישנים – כדי להשיג תמונת מצב משופרת, קטלניות גדולה יותר ושיפור השרידות של הכוח".

נראה שגם הרוסים הפיקו לקח דומה מהמלחמה באוקראינה. בנאום שנתי שנשא במשרד ההגנה במוסקבה ב־21 בדצמבר 2022 אמר פוטיין: "הניסיון של המבצע המיוחד באוקראינה הראה שהשימוש בכטמ"מים צריך להיות בכל מקום". פוטיין הבהיר שבראיתו כטמ"מים "צריכים להיות בשימוש צוותי קרב, מחלקות פלוגות וגדודים". הוא אף נדרש לעניין של תשלובת המודיעין־תקיפה ואמר שיש "לבנות את היכולת לזהות את המטרה במהירות האפשרית באופן שיאפשר לפגוע בה בזמן אמת". פוטיין דיבר על כך שהכטמ"מים "צריכים להיות מקושרים זה לזה, משולבים ברשת מודיעין אחודה וצריכים להיות בעלי ערוצי תקשורת מאובטחת עם מפקדים ומפקדות". כמו בתיאורים במסגרת התפיסה הישראלית, גם פוטיין הגדיר שבעתיד "כל לוחם אמור להיות מסוגל לקבל מידע המועבר מכטמ"מים".

סיכום

במרכז: הרמטכ"ל כוכבי בתרגיל, הסביר שהצבא יפעיל תמרון רב־ממדי, מהלומות אש והגנה רב־ממדית חזקה, (צילום: דובר צה"ל)

בנאום כניסתו לתפקיד, ב־15 בינואר 2019, הציג הרמטכ"ל הקודם, אביב כוכבי, את חזונו, והדגיש במרכז הדברים: "הגדלת כושר הפגיעה באויב, והעמדת

צבא קטלני, יעיל וחדשני". כוכבי הסביר (2020): "התפיסה תמומש באמצעות שלושה מאמצים עיקריים: תמרון רב־ממדי לשטח האויב, מהלומות תקיפה באש ובממדים נוספים, והגנה רב־ממדית חזקה". הטענה המרכזית של מאמר זה היא שרעיונות דומים הולכים ומתפתחים גם בצד השני של הגבעה. התפתחותם הופכת את "צבא הטרור", שאותו תיאר כוכבי כאויב שמולו נבנית התפיסה, ל"צבא חכם" המחייב התייחסות אחרת. אין מדובר בהבדל רטורי, אלא באויב שונה לחלוטין. אם אכן כך, תוכניות בניין הכוח הצה"ליות נבנות למול מודל לא עדכני של האויב. לכאורה הדברים מוכרים, ידועים, קיבלו את העדיפות הנכונה ונמצאים בטיפול. ישראל עוקבת אחרי "פרויקט הדיוק" של איראן ופועלת כנגדו באינטנסיביות מאז שנת 2013 לפחות. בכך, אכן משתקפת מודעות עמוקה לאיום, שמדורג גבוה מאוד במדרג האיומים על ישראל גם בהתבטאויות פומביות של בכירים בדרג הצבאי והמדיני. עם זאת, נראה שההתייחסות הישראלית לעניין האיום המעשי של פרויקט הדיוק מתמקדת בשנים האחרונות בעיקר באפשרות שישראל תעמוד בפני מתקפה רביזירית של טילים מדויקים שייפגעו בתשתית הלאומית, האזרחית והצבאית, שלה. אפשרות זו זכתה בישראל לדיון רציני יחסית שהתמקד בהשפעותיה, במידת האיום שהיא מציבה ובצורך להיערך אליה. מתקפה כזו מכונה במאמר זה "מהלומה מדויקת" והיא אכן אחד המרכיבים של תפיסת הלחימה העדכנית של איראן ושלוחיה.

מאמר זה ביקש לטעון כי יש גם מרכיבי איום נוספים שאפשר שאינם מנותחים די הצורך. אלה קשורים בפיתוח היכולת לעצור ולשבש את התמרון הישראלי וכן ביכולת לממש תמרון קטלני שלהם לשטחנו. לפי ההשערה הזאת, ה"קטלניות" ו"תפיסת ההפעלה לניצחון" שהתפתחה בישראל בשנים האחרונות נענות לא רק בהגברה של מאמצי הספיגה וההיעלמות כפי שהיה בעבר, אלא גם, ואולי בעיקר, בקטלניות בגרסה שלהם. אם אכן כך, הרי שבנוסף להיערכות ההגנתית למהלומה המדויקת יש לבחון היטב גם את ההשלכות הרחבות יותר של הקטלניות בגרסה זו, כולל על תפיסותיו, יכולותיו ומידת העצמאות של צבא היבשה, בהגנה ובהתקפה. אבל במאמר זה טמון טיעון נוסף, והוא שהאתגר המשמעותי יותר של הכניסה האיראנית למועדון הדיוק קשור ביצירת דפוסי פעולה אופרטיביים חדשניים, גמישים, יצירתיים ופורצי גבולות, הן בשגרה (בין המלחמות) והן בעימותים ובמלחמה. דפוסים אלה הם מעין "מוצרים" שאפשר לפתח ולייצר הודות לתשתית המפותחת. לעניין זה חשיבות רבה, שכן עם התקיפה המדויקת עצמה ניתן להתמודד בדרכים שונות, אך קשה הרבה יותר להתמודד עם החדשנות האופרטיבית שמתאפשרת עקב התפתחותה של תשלובת המודיעין־תקיפה ועקב תחושת המסוגלות שנבנית על בסיס הניסיון שהולך ונצבר בביצוע מבצעי תקיפה מדויקת. אפשר שזהו גם הבסיס לביטחון העצמי שהפגין נצראללה באיומי המלחמה שלו בחודשים של המו"מ על הסכם הגז בשנת 2022.

כדי לממש את תשלובת המודיעין־תקיפה יהיה על איראן ושלוחיה להתגבר על אתגרים לא פשוטים הקשורים במודיעין (בדגש על מודיעין בזמן אמיתי ועל

הערכת תוצאות התקיפה), בחקר ביצועים ובתכנון מבצעי. אתגר נוסף קשור ביכולת הניתוח המערכת, שהיא התנאי להצבעה על המטרות שתקיפתן היא שתביא להישג שאותו נדרש להשיג.

להתפתחות שתוארה כאן מתלווים עוד שני מרכיבים: האחד הוא המערך הרב-זירתי שכבר בנתה איראן, המצויד אף הוא בחימוש מדויק באופן שמחזק את ההרתעה ויכול להשתלב גם במהלומה המדויקת באופן שיקשה על התפקוד היעיל של מערך ההגנה האווירית של ישראל; והשני, הוא הצורך של איראן ושלוחיה, ובעיקר של חזבאללה, לבנות בעתיד מערך הגנה אווירית יעיל שיוכל להתמודד גם עם כטמ"מים, טק"ק וטילי שיוט, שכושר החדירה שלהם וחשיבותם הומחשו באוקראינה.

לשינוי שמתואר כאן יכול להיות גם היבט נוסף, עמוק יותר, בתפיסת הלחימה של חזבאללה. בריאיון לאל"מאדין בינואר 2019 ביקש נצראללה את רשות המראיין, עיסאן בן ג'ידו, לספר "בדיחה לישראלים". נצראללה אמר שלישראלים צריך דווקא להיות אינטרס שלחזבאללה יהיו טילים מדויקים, שכן אז תפחת הפגיעה באזרחים. ואכן, שילוב היכולות שתוארה כאן מעלה גם אפשרות נוספת, שחזבאללה יוותר על המרכזיות של תקיפת האזרחים בערים באמצעות תקיפה ברקטות וטילים לא מדויקים, ויתמקד יותר בתקיפת התשתית הכלכלית-אזרחית ומטרות צבאיות באמצעות חימוש מדויק. במצב עניינים כזה, התקיפה הלא מדויקת על האזרחים יכולה לשמש לצורכי הרתעה כללית וספציפית. במובנים מסוימים תהיה זו חזרה לדפוסים שהיו אופייניים לחזבאללה במאבק ברצועת הביטחון בשנות ה-90.

לכיווני הפעולה שתוארו כאן יש כמובן גם יתרונות עבור ישראל (יצירת "מרכזי כובד" ו"נקודות תורפה" שאפשר לתקוף בדרכים שונות), אבל אלה מחייבים ניתוח נפרד ושלם, החורג ממסגרת מאמר זה.

רשימת המקורות

- אל"ם א' ופרל, גל (פברואר 2022). מגדילים את העוגה ופועלים במשולב – על מבצעים משולבים של כוחות מאוישים ובלתי-מאוישים. **בין הקטבים**, גיליון 39.
- אדמסקי, דימה (2010). **תרבות אסטרטגית וחדשנות צבאית**. מערכות ומודן.
- אלבו, משה וסא"ל ע' (מאי 2022). "למידה והשתנות בחזבאללה: בדרך לתפיסת הפעלה חדשה?". **בין הקטבים**, גיליון 35, עמ' 102–123.
- ברון, איתי וולנסי, כרמית (דצמבר 2010). "המהפכה בעניינים צבאיים של הציר הרדיקלי". **מערכות**, גיליון 432, עמ' 4–17.
- בריק, יצחק (15 באוקטובר 2020). "הטיל מכופף את זנב המטוס". **הארץ**.
- ברלוביץ', אייל (16 ביוני 2022). "מה עצר את התמרון היבשתי הרוסי בחודשיים הראשונים למלחמה?". **מערכות**.

- ולנסי, כרמית ושוויצר, יורם (2016). **תפיסת ההרתעה של חזבאללה כלפי ישראל על פי נאומי נצראללה: ממלחמת לבנון השנייה ועד היום**. מזכר 161. המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- ידעי, תמיר ואורטל, ערן (מרץ 2023). "תנו למטכ"ל לנצח: המפתח להתמודדות עם איראן נמצא בפיתוח הכוח הטריטוריאלי". **בין הקטבים**, גיליון 39.
- כוכבי, אביב (אוקטובר 2020). "הקדמת הרמטכ"ל". **בין הקטבים**, גיליון 30-28, עמ' 10-7.
- לורבר, עזריאל (דצמבר 2022). "ישראל והמלחמה הבאה". **חברה, צבא וביטחון לאומי**, גיליון 4, עמ' 22-5.
- מערכת האתר (10 בספטמבר 2007). "המפקד החדש של 'משמרות המהפכה' באיראן ותכניותיו הצבאיות". **ממר"י**.
- מערכת האתר (28 באוגוסט 2022). "בכיר בחזבאללה: במלחמה הבאה עם ישראל נהפוך את חיי הישראלים לגיהנום; הם יוציאו גופות מתחת להריסות". **ממר"י**.
- נורקין, עמיקם (אוקטובר 2020). "מהלומה רב-ממדית בתפיסת הניצחון". **בין הקטבים**, גיליון 30-28, עמ' 239-229.
- סא"ל נ' (אפריל 2014). "מלחמת לבנון השלישית לקראת השתנות הרעיון המערכתי של חזבאללה". **מערכות**, גיליון 454, עמ' 8-4.
- פינקל, מאיר (2020). **המטכ"ל: כיצד הוא לומד, מתכנן ומתארגן**. מערכות ומודן.
- פינקל, מאיר (מרץ 2023). "תיאום ציפיות: מהו ניצחון במלחמת לבנון הבאה ומהו מחירו". **בין הקטבים**, גיליון 39.
- פלג, דביר (אוקטובר 2020). "מטריות, קשתות ובועות": שוחקי העליונות הצבאית של ישראל". **בין הקטבים**, גיליון 30-28, עמ' 79-61.
- רובין, עוזי (22 באוקטובר 2020). "כטמ"מים בשמי אגן הים התיכון". **מכון ירושלים לאסטרטגיה ולביטחון**.
- רובין, עוזי (17 בנובמבר 2021). "כלי הטיס הבלתי מאוישים של איראן משנים את מאזן הכוחות במזרח התיכון". **מכון ירושלים לאסטרטגיה ולביטחון**.
- שבתאי, ארז (2021). לחימת חזבאללה לצד הצבא הרוסי בסוריה והשפעתה על המלחמה הבאה מול צה"ל. בתוך: ענת שטרן ענת (עורכת). **דב הצפון: עיונים בפעולתה של רוסיה במלחמת האזרחים בסוריה**. מערכות.
- Adamsky, Dmitry Dima (2020). The Impact of the Russian Operation in Syria on Hezbollah's Operational Art: A Hypothesis. *Studies in Conflict & Terrorism*, 43 Issue 5, Pp. 4144-30.

תיאום ציפיות: מהו ניצחון במלחמת לבנון הבאה ומה מחירו - תא"ל (מיל') ד"ר מאיר פינקל

תא"ל (מיל') ד"ר מאיר פינקל, ראש תחום מחקר במרכז דדו.

תקציר

תיאום ציפיות הוא עניין מהותי ומרכיב מרכזי בתפיסת תוצאות מלחמה. תחושת ניצחון, תחושת מפלה או הרגשת "חמיצות" בסיומו של עימות צבאי מושפעים מאוד מתיאום הציפיות המוקדם בין צה"ל ובין אזרחי המדינה. מאמר זה, העוסק בתרחיש מלחמה עתידית בלבנון, מבקש להמחיש את הצורך בתיאום ציפיות בנוגע לכל מרכיבי המלחמה, כמו מספר חללי צה"ל הצפוי, ואת חיוניותו לשימור החוסן הלאומי תוך כדי עימות מהסוג של מלחמה כוללת שאזרחי ישראל לא חוו עשרות שנים. צה"ל יכול וצריך לנצח במלחמה כזו, והוא יעשה זאת בהצלחה בתנאי שתהיה הבנה של מה ייחשב כניצחון – בהיבטים של פגיעה באויב, של משך המלחמה ושל המחיר הצפוי בה.

מבוא: השיבות תיאום הציפיות בין צה"ל לחברה הישראלית

תיאום ציפיות הוא עניין מהותי ומרכיב מרכזי בהיווצרות תחושה של ניצחון, מפלה או "חמיצות" בסיום עימות צבאי. לפני מלחמת ששת הימים תפס הציבור הישראלי את האיום הערבי כאיום קיומי, נערך למספר נפגעים גדול מאוד, ומשהתבררו הצלחותיו של צה"ל תחושת החרדה הפכה לאופוריה, למרות אבדות של כ־800 חיילים. במלחמת יום הכיפורים התבדו הציפיות לניצחון מהיר ולמיעוט אבדות. הפער בין הציפיות שנוצרו על בסיס תחושת עליונות ישראלית כוזבת לבין המציאות בשדה הקרב היה גורם משמעותי בתחושת הטראומה הלאומית שאחרי המלחמה.

לאחר מלחמת לבנון השנייה התפתחה תחושת "חמיצות" שהייתה תוצאה של הפער בין הציפיות לבין הביצוע בפועל. תחושה זו ליוותה גם חלק מהמבצעים בעזה בשני העשורים האחרונים. תחושה זו כרוכה באופן ישיר באופיים המוגבל

של העימותים האלה, שלא נועדו ביסודם להכריע את האויב, ובאופן פרדוקסלי דווקא בעימותים האלה הציבור מצפה להישג גבוה ולמחיר נמוך. תורתם לכך גם התפיסה הציבורית, הנכונה ביחס לעימות בעזה, כי האויב חלש יחסית לצה"ל. מכאן שתיאום ציפיות בין צה"ל לאזרחי המדינה הוא עניין מהותי בתפיסת תוצאות מלחמה עתידית, וכאן אתמקד במלחמה בלבנון. תיאום ציפיות הוא מרכיב חשוב במידת החוסן הלאומי תוך כדי עימות ואחריו. צה"ל מנסה לאורך השנים, ברמת עיסוק משתנה, לבנות תיאום ציפיות כזה, בעיקר בנוגע לפגיעה הצפויה בעורף, ופחות למרכיבים אחרים כמו ההישג מול האויב ונפגעים לצה"ל. מטרת מאמר זה היא להציג את מכלול המרכיבים הנדרשים או הרצויים בתיאום ציפיות מול החברה הישראלית ולנסות לתת סימנים כמותיים בכל אחד מהם. המאמר עוסק במצב של מלחמה רחבת-היקף בלבנון, ולא ב"ימי קרב" או במערכה מוגבלת מהסוג שצה"ל מבצע בעזה. ניצחון הוא תחושה סובייקטיבית שמושפעת מהשילוב של הישגים ומחירים באופן ייחודי ותלוי הקשר, ולא תמיד אפשר לחזותה מראש. למרות הקשר ההדוק בין הישגים למחירים, מסיבות מתודולוגיות שני צידי המטבע יידונו כאן בנפרד, תוך פירוק למרכיביהם המשנה הבאים, שכולם נדרשים להיות חלק מתיאום הציפיות: מהות האויב (טיבו וסוגו); מה ההישג הרצוי בשדה הקרב – מה מרכיבי הפגיעה באויב, תשתיותיו וכדומה; מה אורך העימות; מה היקף הנפגעים בצד הישראלי – בחזית ובעורף האזרחי; מה היקף הנזק החומרי לעורף האזרחי ומה תהיה רמת השירותים לאזרח; מה צפוי להיות בזירת הפנים והיבטים נוספים. ובהקשר הלגיטימציה הבינ-לאומית – מהו היקף הנפגעים הבלתי מעורבים הצפוי בלבנון.

אדגיש בפתיח, כי המאמר אינו עוסק בשאלות כמו הסיכון בהסלמה עקב פעילות צה"ל בסוריה; סוגיית ה"משוואות" שיצר חזבאללה מול ישראל; נחיצות התמרון במלחמה עתידית; או בהצעה העולה מדי פעם כי המענה לחזבאללה עובר דרך פגיעה במדינת לבנון, כמנוף שיגרום לו להפסיק את הירי על ישראל (גישה שבה דגל בשעתו הרמטכ"ל דני חלוץ, בתחילת מלחמת לבנון השנייה), ולכן לא נדרש להכריעו צבאית. הנחת המוצא כאן היא שישראל אינה חפצה במלחמה, ושתעשה כל שאפשר כדי להימנע ממנה. המאמר מתמקד במצב שבו עקב הסלמה בגבול הצפון, שיכולה לקרות ממגוון סיבות, תחליט ישראל שהיא יוצאת למלחמה רחבת-היקף או למלחמה כוללת בלבנון שמטרתה הסרת איום החזבאללה לשנים רבות.

מהות האויב והגדרתו

במחקר שעסק בתפקוד אמ"ן לפני מלחמת לבנון השנייה טענתי כי מרכיב מרכזי בכשל בהכנות למלחמה היה הגדרת חזבאללה כארגון טרור המנסה לחטוף חיילים ולבצע פיגועים בחו"ל, וכי התרחיש הגרוע ביותר בהינתן אירוע כזה יהיה הסלמה לכדי יום קרב. חזבאללה לא קושר בצה"ל לפני המלחמה למילה מלחמה ולכן גם לא לתרחיש של מלחמה, ולכן לא נעשו מולו הכנות למלחמה (פינקל, 2022). מאז

מלחמת לבנון השנייה עבר זמן רב, והגדרתו של חזבאללה השתנתה משמעותית. הרמטכ"ל כוכבי החליף את המילה 'ארגון' (טרור) ב'צבא' (טרור), וזה היה שינוי חשוב ונכון בהגדרה של חזבאללה. לעיתים אף השמיט את המילה 'טרור' ואמר: "האויב הפך מארגון טרור לצבא מאורגן" (קוריאל, 2019).

בתוך צה"ל מובן לכולם שמדובר בארגון צבאי רציני, וכך גם נערכים למלחמה מולו. אך המילה טרור, הגם שהיא נכונה, שכן ירי רקטות על יישובים הוא טרור במהותו, מפריעה לעניין תיאום הציפיות. היא מתקשרת בציבור הישראלי בעיקר עם הזירה הפלסטינית, ולמושגים מחבל, חוליות טרור, פעילות פגע וברח וכדומה – ומפריעה להבנה כי חזבאללה הוא איום שכוח צה"ל נדרש למאמץ משמעותי להתמודד מולו.

מזווית מבט של לחימת יבשה – לחזבאללה כוחות מיומנים שעברו הכשרה סדורה ולחלקם ניסיון מבצעי מהלחימה בסוריה, הם ערוכים במערכי הגנה הכוללים מכשולים, עמדות מבוצרות, נשק נ"ט מתקדם ונשק תלול-מסלול רב ומצוידים באמצעי איסוף ובאמצעי ראיית לילה מתקדמים. זאת בנוסף לאמל"ח רקטי מגוון שחלקו מדויק, טילי חוף ים, טילי קרקע אוויר ועוד. אטען כי לצורך תיאום הציפיות גם עם הציבור, אבל גם בתוך צה"ל, נכון יהיה להשוות את חזבאללה לא לחמאס או לאש"ף של מלחמת שלום הגליל, אלא לקומנדו הסורי במלחמת שלום הגליל – כוח מיומן ומצויד היטב אשר נלחם היטב בשטח ההררי והבנוי, שבכמה מקרים נדרשו כוחות צה"ל לבצע התקפות חוזרות כדי להכריעו. הקבלה אחרת היא לכוחות הלגיון הירדני באזור ירושלים במלחמת ששת הימים, שלחמו היטב מתוך מערכי הגנה מבוצרים בשטחים הרריים ובנויים, שצה"ל נדרש ללחימה עיקשת כדי להכריעם.

הקבלות כאלה יסייעו להבין נכון יותר מה אופי האויב מולו מתמודד צה"ל וגם מה מספר האבדות הצפויות בקרבות מולו. כדי לחדד את המסר, אטען כי במלחמה עתידית מול חזבאללה יהיו מקרים שבהם למרות עדיפות כוללת ישראלית, יהיו מצבים שבהם כוח חזבאללה יצליח לעצור את ההתקדמות של צה"ל באזורים מסוימים למשך שעות רבות. הכוח ישראלי ייאלץ לסגת, להתארגן מחדש ולתקוף שוב. כשזה יקרה, לא צריכים להיות מופתעים, אלא לעשות מה שעשו כוחות צה"ל בעבר – התארגנות, למידה מהירה של הכשלים וחזרה להתקפה. בסופו של דבר הצליחו כוחות צה"ל בכל מקום שבו הפגינו נחישות ומקצועיות. אלה יידרשו מהם גם מול צבא החזבאללה, והשימוש במילים 'ארגון' או 'טרור' עלול להטעות ולזמן אכזבה ומפח נפש.

צה"ל גם נדרש ליצור הבחנה ברורה לאוזניים ולעיניים אזרחיות בין מדינת לבנון – מדינה כושלת וחלשה – לבין הארגון הצבאי חזבאללה, כדי שהאזרח הישראלי לא ישגה לחשוב שצה"ל החזק אינו מצליח להתמודד עם מדינת לבנון החלשה.

ההישג המצופה מצה"ל והזמן הנדרש להשגתו

כוח שריון בתרגיל, (צילום: דובר צה"ל).

כאמור, מאמר זה מתייחס לתרחיש של מלחמה כוללת מול חזבאללה – מלחמה שבה ישראל תידרש להפעיל את כל עוצמתה הצבאית והלאומית. החלטה כזו תתקבל כנראה לאחר תהליך של הסלמה ותוך לבטים רבים, אולם מרגע שתתקבל, הנחת העבודה במאמר זה היא כי יעדיה של ישראל יהיו להסיר את האיום של חזבאללה לשנים רבות (עשור ומעלה). הישגים מוגבלים הכוללים את המושג 'הרתעה' אינם ניתנים לכימות ונתונים תמיד לפרשנות של שני הצדדים, ומאמר זה לא יעסוק בהם.

בהקדמה לגיליון 'בין הקטבים' בנושא תפיסת ההפעלה לניצחון ותרי"ש תנופה שנועד לממשה, כתב הרמטכ"ל כוכבי: 'צה"ל הוא צבא בעל עוצמה אדירה, אך יחד עם זאת, משך הזמן שדרוש לניצחון מכריע והמחיר שיידרש, הביאו את המדיניות הישראלית בעשורים האחרונים להציג יעדי מלחמה מוגבלים בלבד' (כוכבי, 2020, עמ' 7). עוד כתב: 'היעד של יתפיסת ההפעלה לניצחון' ושל תרי"ש 'תנופה' הוא לקעקע את תפיסת האויב, ולבנות כושר צבאי שיוכיח לאויב שתפיסתו איננה יעילה עוד. היעד יושג באמצעות התאמת היכולות, שיטות הלחימה והמבנה של צה"ל. מהות השינוי היא יצירת כושר לחימה משופר ביותר שיוכל להישגים אסטרטגיים וצבאיים גבוהים, בתוך זמן קצר ובמחירים נסבלים' (כוכבי, 2020, עמ' 8). עם זאת, לא פורט מהו ההישג הצבאי המצופה, כמה זמן ייקח להשיגו, ומהו המחיר 'הנסבל' בראיית ישראל.

הכושר המבצעי של צה"ל השתפר בשנים האחרונות וימשיך להשתפר בעתיד, אך גם האויב אינו טומן ידו בצלחת. המאמר מתייחס למצבו הנוכחי של צה"ל, עם

יכולותיו הקיימות כעת, והנחת המוצא של מאמר זה היא שצה"ל יכול לנצח את חזבאללה ולהסיר מעל ישראל את האיום הנשקף ממנו לשנים רבות אם יידרש לכך – מחר בבוקר.

ההישג, כפי שמשמע מהדגשת הקטלניות ומאמירות של בכירים בשנים האחרונות – הוא הרג לוחמי חזבאללה, הרס אמצעי שיגור, רקטות, טילים (מה שנקרא "שליטת יכולת האש של האויב") ותשתיות הלחימה של חזבאללה, תוך צמצום היקף ירי הרקטות על העורף ככל שאפשר (יפורט בהמשך). בשנים האחרונות נוסף לכך הישג של מניעת כיבוש שטחים באופן זמני בגבול הצפון על ידי כוחות רציואן. צה"ל לא פירט באופן פומבי את הכתוב מעלה, והקירוב הטוב ביותר שפורסם הוא זה של אלוף (מיל.) יעקב עמידרור, שכתב כי ההישג הראשון של צה"ל צריך להיות: "להרוס את רוב רובה של היכולת הצבאית של חזבאללה, כדי שהאיום הגדול בתגובה לפעולה של ישראל לבלום את תהליך ההתעצמות מחדש של הארגון ייעלם ברובו, לא משום שחזבאללה יורתע או ישנה את תודעתו, אלא משום שהיכולת לממש את האיום תחדל מלהתקיים" (עמידרור, 2021, עמ' 34).

עמידרור פירט כי מדובר בפגיעה כמותית רחבת היקף במערכי האש תלולת-המסלול (תמ"ס) של הארגון, במערכות הנשק האחרות היכולות להגיע לישראל (טיילי חו"ים לדוגמה) ובלוחמים של חזבאללה (בעיקר המפקדים). "על צה"ל יהיה להגיע קרוב ככל הניתן להשמדה מוחלטת, לרבות הרס של היכולת לייצר בלבנון מערכות נשק מסוגים שונים" (עמידרור, 2021, עמ' 34). ההישג השני על פי עמידרור כרוך בראשון, והוא הרס רובה הגדול של תשתית הארגון: "המפקדות בכל הרמות, המחסנים, בתי המפקדים, המבנים ששירתו את מערך הדעווה באזורים הבנויים והמתקנים הצבאיים מעל ומתחת לאדמה הפרוסים ברחבי לבנון" (עמידרור, 2021, עמ' 34).

לגבי התשתיות – ההישג הנדרש הוא להרוס כל תשתית שצה"ל יודע עליה מראש או שתתגלה תוך כדי לחימה. מכיוון שמדובר באלפי מטרות, רובן ביישובים שיעיים, יש להכין את הקהילה הבינלאומית גם למספר גדול של נפגעים בלתי מעורבים (ראו בהמשך), אם אלה לא יתפנו מאזור הלחימה כאשר צה"ל ידרוש מהם לעשות זאת, ובכל מקרה להרס נרחב של יישובים שיעיים שבהם נמצא עיקר תשתיות הלחימה של האויב ובהם צפוי האויב להילחם באופן הכי עיקש. בכפר שיעי ממוצע ייהרסו מהאוויר עשרות מבנים, וכפר שיעי שבו התנהלה לחימה יבשתית, יהפוך ככל הנראה לעיי חורבות.

לגבי מספר ההרוגים אצל חזבאללה, צה"ל הרג ככל הנראה במלחמת לבנון השנייה בין 650 ל-800 לוחמי חזבאללה עם בנק מטרות מצומצם ותמרון יבשתי מוגבל ביותר (בן ישראל, 2007, עמ' 7). צה"ל מדבר כיום על "אלפי הרוגים אצל החזבאללה...". (זיתון, 2022). בהינתן תקיפת בנק מטרות ותמרון יבשתי רחבים הרבה יותר מאשר אלה שבוצעו במלחמות לבנון השנייה, אטען שההישג הרצוי הוא של כ-3,000 הרוגי אויב (מאש אווירית מנגד ומקרבות יבשה), וכ-12,000

פצועים (זה היחס הבסיסי בין שני סוגי הנפגעים). אם כך יהיה, הרי שזה יהיה כחצי מסד"כ האויב שגודלו הוערך ב־2016 בכ־20 אלף לוחמים (הראל וכחן, 2016), ולצורך המאמר אתייחס לגודלו הנוכחי כאגון המונה כ־30 אלף לוחמים. זהו נזק עצום שהוא מעבר להכרעה, כמעט השמדה של הארגון.

יש לשים לב כי בשונה מהמבצעים מוגבלי היעדים וההיקף בעזה, שבהם ההישג נמדד פעמים רבות במזעור הנזק לעורף ובמהירות הפסקת הירי עליו והפגיעה בחמאס היא מרכיב משני בהישג, המאמר עוסק במצב אחר השונה באופן מהותי; במלחמה כוללת בלבנון הסרת האיום על העורף מוקדם ככל האפשר חשובה, אך אינה לב העניין. נטרול ירי תמ"ס באמצעי הגנה אקטיבית הוא ביסודו פעולה הגנתית, שאין בה כדי להביא ניצחון.

במילים אחרות, אם במלחמה כוללת שצה"ל הונחה בה להסיר את איום החזבאללה, האויב ירה הרבה ופגע בעורף מעט עקב מאמצי ההגנה, אבל נפגע בעצמו מעט ויוצא מהמלחמה הבאה כארגון צבאי היכול להמשיך לתפקד, לא ניצחנו. **מרכיב חשוב בתיאום הציפיות הוא להבהיר שהירי על העורף יכול להימשך כמעט עד סיום המלחמה, אבל גם אם כך יקרה, הדבר יהא משני ביחס להישג של הרג לוחמי אויב והשמדה שיטתית של תשתיות הלחימה שלו.**

הזמן – מאז תחילת "מלחמות הטילים", שבהן העורף מצוי תחת פגיעה מתמשכת (מלחמת לבנון השנייה שארכה 34 ימים ומבצעים בעזה שגם התארכו בחלקם), יש בצה"ל עיסוק ניכר בסוגיית "קיצור משך המלחמה" ובחשיבותו של מרכיב הזמן במסגרת המשולש של הישג־זמן־מחיר. הבעיה היא שבמערכות מוגבלות, המסתיימות באופן שאינו הכרעתי, אורך העימות תלוי בצד השני, לא פחות מאשר בצד הישראלי. דווקא במערכות הכרעיות שהן במוקד מאמר זה, קיצור משך המלחמה תלוי בעיקר באופן הפעלת הכוח הישראלי. צה"ל נתון במתח מתמיד בין הרצון להפחית את מספר הרקטות, בין היתר באמצעות תמרון לאזורי השיגור שלהן – הכרעה באמצעות שחיקה או השמדה, לבין תמרון לאזורים שיש להם ערך אופרטיבי ואסטרטגי עקיף – יצירת לחץ על הארגון כדי שיפסיק לתפקד אפקטיבית – הכרעה באמצעות תחבולה.

כך או כך, לחימה בשטחים בנויים והרריים מול אויב ערוך להגנה אורכת זמן, ובראיית המחיר יש כאן דילמה אחרת – מהלכי התקפה מהירים וחפוזים יחסית להגעה לאזורי השיגור יגבו מחיר של אבדות גבוה יותר בקרב כוחות היבשה ויצמצמו (לכאורה, ראו מטה) את הירי על העורף; מהלכי התקפה מתוכננים יותר, שבהם יהיו זמן ויכולת לרכז את כלל אמצעי צה"ל לסיוע לכוחות המתמרנים, יקטינו את היקף הנפגעים בחזית ויאריכו (לכאורה) את משך זמן חשיפת העורף לירי. לטענתי המתח הזה אינו אמיתי, מכיוון שכמות הרקטות שהאויב ישגר לעבר העורף תהיה דומה יחסית, וההבדל הוא רק בקצב הירי, מה שמוביל למסקנה שאם המלחמה תימשך שבועיים או תימשך חודש, היקף הנפגעים וההרס בעורף יהיה דומה וצה"ל יידרש להפעיל תמרון בהיקף משמעותי במהירות (ברעם ופרל פינקל, 2021, עמ' 8).

הבנה זו מתבססת על כך שבמלחמה הכרעתית כשחזבאללה ירגיש שהוא תחת איום קיומי, היא יירה את כל מה שיש לו, בניכוי מה שצה"ל הצליח להשמיד בתקיפה מנגד, בעיקר ביממות הראשונות של המלחמה. הגעת כוח קרקעי לפאתי כפר שבו משגרי רקטות פעילים תביא ככל הנראה ל"ריקון המחסנית" לפני שהכוח הגיע למגע עם המשגרים. הגעת כוח קרקעי תביא להגברת הירי מהאזור שאליו הוא מתקרב, ולא לצמצומו.

לאור האמור, חזרה על המסר "קיצור משך המלחמה" לא מסייעת למעשה הצבאי ומקשה את ההגעה לתיאום ציפיות ריאלי עם הציבור. כולם רוצים לקצר את משך המלחמה, זה דבר מובן מאליו. הרמטכ"ל לשעבר גדי איזנקוט חידד את העניין ואמר שהעניין איננו אורך המלחמה הכולל, אלא בעת לחימה הוצאת העורף האזרחי ממעגל הלחימה מהר ככל שאפשר (איזנקוט 2019). התובנה הצבאית היא שצריך להתחיל לתמרן בחזית ובעומק שטח האויב מן הרגע הראשון, ולא לפעול בשיטת השלבים המוכרת ממלחמת לבנון השנייה וממבצעי עזה של פעולה באש ורק אחריה תחילת תמרון. אם צה"ל אכן יעשה זאת, וחזבאללה יבין שהוא נלחם על הישרדותו, לטענתי עדיף יהיה שהמלחמה תארך די זמן כדי לאפשר לכוחות המתמרנים התקפות מתוכננות ומתוזמנות היטב על כמה שיותר יעדים.

ובכל זאת, למה צריך לצפות? תרגיל "חודש המלחמה" שנערך בשנת 2022 תרגל הסלמה המובילה למלחמה כוללת. אפשר אולי להישען על אורכו כאמת מידה לאורך הנכון למלחמה כזו. אלוף (מיל.) עמידרור תיאר מלחמה בלבנון בשני שלבים. הראשון – שלב לחימה עצים שיימשך כשבועיים-שלושה, לכיבוש שטח גדול והשתלטות עליו, תוך פעילות רחבה של חיל האוויר להשמדת מטרות בכל רחבי לבנון. השני – שלב ממושך שעלול להימשך כמה חודשים, שבו כוחות הצבא הסדיר יהרסו בשיטתיות תשתיות ואמל"ח של הארגון שלא נהרסו בשלב הראשון. "במהלך שלב זה ייסקרו היישובים בשטח שנכבש כדי להגיע לכל התשתיות הפרוסות באותם היישובים ובקרבתם במרחבים הפתוחים שמחוץ לשטח המיושב. על שלב זה להתנהל על-פי תכנון מראש בלוח זמנים קצוב שמטרתו לוודא שכל המרחב נבדק, מתוחקר ושהתשתית שאותרה בו נהרסת" (עמידרור, 2021, עמ' 36).

אציע כי מלחמה עתידית בלבנון, מרגע שישראל תחליט שמדובר במלחמה כוללת, תימשך כחודש, ובמהלכו יגיע צה"ל לכל המרחבים הנדרשים להבנתו כדי להשיג את ההישגים שצוינו מעלה – הרג לוחמים, הרס תשתיות וציוד וכדומה. טיהור המרחב יארך עוד שבועות אחדים – לפחות עוד חודש, וכדי להימנע מלוחמת גרילה נגד כוחותינו אציע כי אזרחים שהתפנו מאזור הלחימה, בייחוד שיעים, לא יורשו לחזור דרומה לאזור הלחימה עד שצה"ל יסיים את הרס התשתיות. אם צה"ל יצליח לאכוף בידוד האזור שנכבש על ידו מאזרחים, יקל עליו מאוד להתמודד עם ניסיונות ללוחמת גרילה. עדיין יהיו נפגעים מלוחמת גרילה, אך מצב זה לא יהפוך ל"בוץ הלבנוני" שנמשך שנים ארוכות.

צה"ל ייסוג מלבנון אחרי שיושגו ההישגים שצוינו מעלה, תוך שהוא פועל כל העת לשמר את חופש הפעולה האווירי להשמדת יכולות חדשות שייכנסו ללבנון.

המחיר בעורף ובחזית

המחיר של מלחמה בלבנון מורכב משלושה גורמים מרכזיים – מספר נפגעים בעורף הישראלי, מספר אתרי הרס בעורף הישראלי, מספר לוחמי צה"ל נפגעים בחגימה – בעיקר בכוחות היבשה במהלך לחימה בשטח לבנון. גם אובדן אמצעי לחימה – מטוסים, טנקים וכדומה, הוא מרכיב במחיר אבל לא אתעמק בו כאן. "מחיר נסבל" כאן, כפי שהתבטא הרמטכ"ל כוכבי, הוא שאלה גדולה, אך אפשר להשיב עליה בהינתן שהמלחמה היא הכרעתית ושסופה פירוק ארגון החזבאללה כארגון לוחם.

נפגעים, הרס והשירותים לאזרח בעורף הישראלי

כוחות פיקוד העורף בתרגיל חילוץ נפגעים מביניין שקרס, (צילום: דובר צה"ל).

זהו התחום שבו צה"ל מקיים מאמץ מתמשך לתיאום ציפיות עם הציבור הישראלי, בעיקר באמצעות מפקדי פיקוד העורף. הראיונות בתקשורת עם מפקדי העורף, אלוף יאיר גולן (שלח, 2011), אלוף אייל אייזנברג (כספית ואמיר, 2015) ואלוף יואל סטריק (לימור, 2017) כללו כולם את הצגה של הערכתם לגבי הנזק שייגרם לעורף במלחמה רחבת-היקף עם חזבאללה ואזהרה לציבור כי יכולת ההגנה על העורף בעת מלחמה כזו תהיה נמוכה מזו שהייתה במערכות המוגבלות בעזה. מפקד פיקוד העורף בשנים 2020–2022, אלוף אורי גורדין, אמר במרץ 2021: "תרחיש הייחוס במלחמה הבאה – 2,000 טילים ביום" (ערוץ 7, 2022).

שנה אחר כך, לאחר מבצע "שומר החומות", עדכן גורדין את הערכותיו וציין כי ביחס למבצע: "במערכה מול חזבאללה קצב האש יהיה גבוה פי 10, ישוגרו 4,000 רקטות ביום לעבר העורף... אם היה לנו פה בערך כל שעה נפילה בשטח בנוי, ואנחנו מדברים על פי 10, אז אנחנו מדברים עכשיו על עשר נפילות בשטח בנויים בשעה ברחבי הצפון" (בוחבוט, 2022).

אומדן כמותי מדויק יותר ניתן במהלך תרגיל חודש המלחמה באביב 2022, כאשר צה"ל פרסם שביום התשיעי של המלחמה (בתרגיל) הגיע הנזק שספג העורף לכדי: "80 אתרי הרס [מבנים רבי קומות פגועים עם לכודים תחת ההריסות], 300 הרוגים בחזית ובעורף. אלפים בצד הלבנוני" (זיתון, 2022). במקרה זה תיאום הציפיות שצה"ל ניסה ליצור כלל גם את המרכיב של מספר הנפגעים הישראלי בעורף ובחזית, ולא רק את מספר פגיעות התמ"ס בעורף.

אם נבחן זאת לאורך מלחמה של כחודש, הרי שמה שהוצג במהלך תרגיל חודש המלחמה הוא כשליש מאורך הלחימה העצימה. כאמור מעלה, במלחמה מסוג זה, חזבאללה צפוי להפעיל עוצמת אש גדולה כבר מן ההתחלה, וזו כנראה תדעך ככל שצה"ל יתקדם בהשמדת מטרות באש מנגד ובאמצעות תמרון. לאור זאת אציע כי המחיר יהיה כמאה ועשרים אתרי הרס ועוד אלפי דירות שייפגעו באופן חלקי. לגבי מספר ההרוגים בעורף, הציבור הישראלי הוכיח בשנים האחרונות יכולת מרשימה של עמידה בהנחיות פיקוד העורף. אם צה"ל צופה 300 הרוגים בחזית ובעורף בשליש המלחמה, וניקח את היחס בין ההרוגים במלחמת לבנון השנייה כאמת מידה (3 בחזית: 1 בעורף), הרי שהחלוקה היא כ־225 חיילים וכ־75 אזרחים. לאור אורך המלחמה שצוין מעלה, נראה שכ־200 עד כ־250 אזרחים הרוגים בעורף הוא המספר שעל בסיסו נדרש לתאם ציפיות עם הציבור.

עניין מרכזי אחר בקשר לחיים בעורף הוא תיאום ציפיות בנוגע למידת ההגנה על האזרחים בעת מלחמה רחבת־היקף. מסמך אסטרטגיית צה"ל מ־2015 שכתב הרמטכ"ל דאז גדי איזנקוט ניסה לעשות כן:

"הגנה על העורף האזרחי ועל העורף הצבאי מפני מתקפת תמ"ס, לצד הבטחת רציפות תפקוד ההתקפה, שלאורם סדר העדיפות להגנה יהיה:

1. הגנה שמאפשרת את רציפות הפעלת הכוח הצבאי הן להגנה והן להתקפה – כולל מערכי ליבה בעורף הצבאי ובעורף האזרחי.
2. הגנה על תשתיות לאומיות חיוניות ומוסדות שלטון כדי לשמר את רציפות התפקוד המדינתי.
3. הגנה על מרכזי אוכלוסייה" (איזנקוט, 2015, עמ' 18–19).

זהו תיאום ציפיות הכרחי עם אזרחי המדינה, הרגילים מהעימותים בעזה למצב שבו כלל תושבי ישראל מצויים תחת כיסוי ההגנה האקטיבית. המשמעות של סדר העדיפות שתואר מעלה, שהוא חיוני לצורך ניצחון במלחמה, מעבר להרס בעורף האזרחי, היא ירידה ניכרת בשירותים שיהיו זמינים לאזרחים בעורף, מה שקרוי בצה"ל "רציפות התפקוד". התרחיש הסביר הוא בעיות באספקת החשמל – הפסקות חשמל במקטעים משמעותיים של היממה, בעיות תקשורת משמעותיות,

הן של תקשורת סולרית והן של תקשורת לצורכי פעולות בנקאיות, וצמצום השירותים הרפואיים למינימום הכרחי.

חלק נוסף ממחיר המלחמה יכול להיות כיבוש זמני של שטח ישראלי – מוצבים, יישובים וכדומה על ידי כוחות רציואן של חזבאללה. נסראללה הכריז כבר ב־2011 על תוכנית "כיבוש הגליל" אך הוא יראה הצלחה גם בתפיסה חלקית של שטחים מוגבלים. מפקד פיקוד הצפון, אלוף יואל סטריק, אמר לאחר מבצע "מגן צפוני" שנערך בסוף 2018 כי חזבאללה תכנן להחדיר דרך מנהרות "400 או 500 לוחמים למטולה בהפתעה" (בוחבוט, 2019).

צה"ל נערך למניעת מצב של כיבוש שטח זמני, בין השאר באמצעות עיבוי מהיר של הקו ביחידות סדירות, בניית מכשולים ועוד. אך גם אם נצא מנקודת הנחה של הצלחה ההגנה ב־90%, עדיין יכולות להיות לאויב כמה הצלחות. תפיסת המחיר כאן תלויה בעיקר באורך הרוח של החברה הישראלית. במערכה מוגבלת, לכיבוש זמני של שטח ישראלי תהיה ככל הנראה השפעה פסיכולוגית לא מבוטלת והשפעה רבה על תחושת ההצלחה או הכשלון הישראלית. במערכה הכרעית, שבה יגיע הארגון למצב של סף השמדה, הישג של החזקת שטח ישראלי באופן זמני יהיה בטל בשישים.

מחיר בלוחמי צה"ל – נושא זה קשה במיוחד לכימות, בשל הקושי לכמת פעולות בלוחמת היבשה ביחס ללוחמה אווירית או ימית. במחקרו "מלחמת הטילים הראשונה" ניסה אלוף (מיל.) פרופ' יצחק בן ישראל לכמת את מספר הנפגעים הצפוי לכוחותינו. הוא טען כי אם לוקחים את מבצע ליטאני ומלחמת שלום הגליל כרפרנס, ניתן להניח שמספר חללי צה"ל במערכה מהירה בת שבוע המגיעה עד הליטאני יהיה כ־160 חללים (בן ישראל, 2007, עמ' 23). במלחמת לבנון הראשונה (1982) כתב: "השתלט צה"ל על כל דרום לבנון, כמעט עד לכביש ביירות־דמשק, תוך שישה ימים, עם פחות מ־200 הרוגים, זאת מול אויב שהיה גדול פי 3–5 מחזבאללה והיה אף מצויד יותר" (בן ישראל, 2007, עמ' 22).

ייתכן שהשוואה זו הייתה נכונה מייד אחרי 2006 אך כאמור, להערכתני היא אינה מתאימה יותר, ונדרש להתייחס לחזבאללה כאל כוח צבאי תקני, בדומה לקומנדו הסורי במלחמת שלום הגליל. סקירת מספר קרבות שלגביהם יש נתונים מדויקים על שני הצדדים, מעלה את התוצאות הבאות שהתבססו על ניתוח קרבות גדודיים: קרבות כפר סיל מול קומנדו סורי בהגנה חפוזה – בקרב השני שנכשל נהרגו 9 לוחמי צה"ל ולסורים היו 10 הרוגים, בקרב כפר סיל השלישי שהצליח – נהרגו 2 לוחמי צה"ל ו־20 סורים; בקרב על נבי שמלאן נהרג לוחם צה"ל אחד ו־20 סורים; בקרב קבר שמעון נהרגו 3 לוחמי צה"ל ו־30 סורים; בקרב גבעת הרדאר (ראס זייתון) נהרגו 3 לוחמי צה"ל ו־10 סורים (מפא"ת, 2019).

אם נכפיל את מספר הגדודים שיהיו פעילים במלחמה בלבנון, כ־100 גדודים ויחידות בסדר גודל גדודי (בכ־20–25 חטיבות), בממוצע (שאינו מייצג את כל המלחמה) של 3 הרוגים לגדוד בקרב, ואם נניח כי כל גדוד יבצע במלחמה 3 קרבות גדודיים, נגיע למספר של כ־900 הרוגים. במלחמת ששת הימים פעלו 3 חטיבות

במרחב ירושלים (16, 55, 10) מול כוחות הלגיון הירדני, במשך שלוש יממות לחימה, שבהן נהרגו 182 לוחמי צה"ל, ובכלל זה קרב גבעת התחמושת שגבה 33 חללים (לסלוי ולוי, 2021). הכפלה של מספר החללים הממוצע לחטיבה בקרבות במרחב ירושלים במספר החטיבות שישתתפו בלחימה עתידית בלבנון תביא למספר של כ־1200 לוחמים חללים במהלך חודש של מלחמה עצימה.

כאמור, קשה לכמת מרכיב זה, בעיקר בשל העובדה שהנכונות להקרבה קשורה קשר הדוק לתחושת הנחיצות. ב"מלחמה על הקיום" – ומלחמה שלישית בלבנון תהיה קרובה להגדרה זו הרבה יותר מאשר המבצעים האחרונים בעזה – סביר להניח שהנכונות לשלם מחירים תהיה גבוהה. **לצורך הדיון ולמען תיאום ציפיות עם הציבור, הייתי ממליץ לצה"ל להציג מספר של כ־600 עד 800 חללים במלחמה.** המצרף של אזרחים וחיילים ישראלים הרוגים – אתיחס למספר כולל של כ־1,000, הוא כ־0.017% מכלל האוכלוסייה היהודית החיה כיום בישראל, לעומת לכ־0.035% במלחמת ששת הימים, כ־0.1% במלחמת יום הכיפורים וכ־1% במלחמת העצמאות.

עוד עניין שרצוי לתאם ציפיות לגביו הוא "חטיפת חיילים". זהו נושא רגיש בחברה הישראלית וכדאי להידרש לו מראש. **רצוי להוריד מסדר היום את המושג "חייל חטוף" בהקשר של מלחמה בלבנון ולחזור לדבר על שבויי מלחמה,** תופעה מוכרת ורגילה כמו פצועים וחללים. מוצע כי יציין בתרגילים הבאים צה"ל יאמר כי היו גם שבויים שנפלו בידי חזבאללה – כמו ההתייחסות לנווט השבוי רון ארד.

המצב בזירת הפנים – ביטחון הפנים

מבצע "שומר החומות" ב־2021 המחיש בעיה מתפתחת, בעיית ביטחון הפנים תוך כדי לחימה. לביטחון הפנים יכולים להיות כמה היבטים, ובהם הפרות סדר ביישובים מעורבים ובצירי תנועה, ופעולות שמטרתן לשבש את פעולת צה"ל – פגיעות בבסיסים, בצירי תנועה המשמשים לניוד כוחות, בתשתיות תקשורת צבאיות וכדומה. המשטרה ומשמר הגבול (ומשמר לאומי, אם יוקם כזה), יצטרכו לתת מענה רחב־היקף ואגרסיבי, תחת הוראות פתיחה באש מותאמות למצב. תיאום ציפיות זה צריך להיעשות מול אוכלוסיות מסוימות במגזר הערבי בישראל והוא צריך לידע על מידת האגרסיביות הצפויה של כוחות ביטחון הפנים כלפי פעולות הפוגעות בביטחון, ולכלול גם אזהרה שמי שייתפס בביצוע פעילות שאינה בגדר מחאה אזרחית שקטה יועמד לדין בגין ביצוע פעילות טרור ויינקטו נגדו אמצעי הענישה החריפים ביותר ואולי אף נגד בני משפחתו – כמו לדוגמה חילוט נכסי משפחה שמקרבה יצא האדם.

נפגעים בלתי מעורבים בלחימה

מספר הנפגעים הבלתי מעורבים בצד הלבנוני אינה נכללת בדרך כלל בתוך המשולש הישג־זמן־מחיר, אך היא גורם מרכזי המדיר שינה מעיניהם של המדינאים ואנשי הצבא, וגם הוא גורם חשוב שיש לכמת, במקרה זה לצורך תיאום ציפיות עם הקהילה הבינ־לאומית. לב העניין הוא שלחץ בינ־לאומי גדול עקב מספר רב

של נפגעים בלתי מעורבים עלול למנוע מצה"ל את המשך הלחימה והגעה לניצחון מכריע.

הפרשן הצבאי רון בן ישי סבור שהרמטכ"ל כוכבי פועל לטובת תיאום ציפיות. כדוגמה לכך הזכיר דברים שאמר כוכבי בהרצאה שנשא, וכתב: "... דרש כוכבי מאזרחי לבנון ועזה שבבתיים או בקרבתם מוסתרים אמצעי לחימה ארוכי טווח, לפנותם לאלתר ברגע שפורץ עימות או שמתחילה הסלמה. הוא הבטיח לאותם אזרחים לבנונים ועזתים שצה"ל ייתן להם התרעה מוקדמת ושהות לעזוב לפני שיפעיל את מהלומות האש הקטלניות שהכין". עוד כתב בן ישי: "הרמטכ"ל מנסה לשנות מצב זה מהיסוד – לפחות ככל שזה נוגע לגייטימציה הייחודית שצה"ל זקוק לה כדי לפעול נגד הטיילים והרקטות במרחבים האורבניים בלבנון וברצועת עזה. מטרתו היא לייצר בזירה הבינלאומית והפנימי-ישראלית לגייטימציה מוסרית ומשפטית להפעיל את מלוא עוצמתו של צה"ל – כולל היכולות החדשות והקטלניות שהוא צובר – בכל מקום ובכל העוצמה ומיד כשמתחילה הלחימה" (בן ישי, 2021). למרות מגבלות ההשוואה, אתחיל בהתייחסות למספר הנפגעים הבלתי מעורבים במבצעים בעזה. במבצע "עמוד ענן" ב-2011, שכולו בוצע מן האוויר, מתוך 169 ההרוגים המזוהים 101 (כ-60%) היו פעילי טרור ו-68 (כ-40%) אזרחים בלתי מעורבים (המרכז למורשת המודיעין, 2012). באשר למבצע "צוק איתן" ב-2014, שכלל פעולה קרקעית מוגבלת, כתבה גילי כהן: "... פרסם צה"ל פילוח מטעמו של ההרוגים הפלסטינים בלחימה ולפיו כ-36% (761) מהם היו אזרחים וכ-44% (936) חמושים. יתר ההרוגים מוגדרים במערכת הביטחון ככאלה שזהותם אינה ידועה. הנתונים שפרסם צה"ל עומדים בניגוד לנתוני משרד האו"ם לתיאום עניינים הומניטריים, לפיהם מספר האזרחים הפלסטינים שנהרגו במלחמה בעזה עומד על לפחות 1,483" (כהן, 2015). אם ניקח את אמת המידה שהתפתחה במבצעים בעזה, הרי שאם צה"ל יהרוג 3,000 לוחמי חזבאללה (ראו מעלה), ייהרגו ככל הנראה בין 1000 ל-2000 אזרחים בלתי מעורבים.

הבעיה בהשוואה של עזה ללבנון היא כי המערכות בעזה היו מערכות מוגבלות באופיין מן הצד הישראלי, ולכן היה קשב תכנוני למזעור נפגעים בלתי מעורבים, הפעלת טכניקת "הקש בגג" שבה מזהירים אזרחים לפני תקיפת בניין שהם שוהים בו, וכל החימושים היו מדויקים. כל אלה סייעו מאוד לצמצם את מספר הנפגעים הבלתי מעורבים. במלחמה כוללת בלבנון המצב יהיה שונה בתכלית. אם אכן האוכלוסייה תתפנה במהירות צפונה מאזור הלחימה, ייתכן כי המספרים יהיו כפי שצוינו. אך אם היא לא תתפנה, וצה"ל יתקוף מחסני אמל"ח עתירי חומר נפץ (ולכן יתרחשו פיצוצי-משנה), בקצב ובמהירות גבוהים שלא יאפשרו בדיקה פרטנית של הימצאות אוכלוסייה, לא יבוצעו הליכי "הקש בגג" וחלק מהפצצות יהיו פצצות שימוש כללי (ש"כ) – אמצעי לגייטימי לחלוטין במלחמה רחבת-היקף – מספר הנפגעים כנראה יהיה גדול פי שניים או שלושה. במקרה זה מוצע לצה"ל להציג לישראל ולעולם "מספר אצבע" של כ-5,000 אזרחים בלתי מעורבים הרוגים – אם אלה יישארו באזורי לחימה למרות אזהרת צה"ל. מוצע גם כי תוך כדי

לחימה יפיץ צה"ל לתקשורת העולמית בתדירות גבוהה תצלומי אוויר של יישובים בלבנון שמצוינים בהם אתרי לחימה של חזבאללה כפי שזוהו על ידי גורמי המודיעין לפני המלחמה. צה"ל עשה זאת בעבר ורצוי להכין תהליך הפצה מהיר ובהיקפים גדולים, כדי להציג לעולם כי היקף התקיפות הישראלי פרופורציונלי להיקף תשתיות הלחימה של האויב בשטחים בנויים.

יש לציין כי ככל הנראה חלק ניכר מההרוגים הבלתי מעורבים יהיו ביישובים שיעיים "מארחים" את תשתיות הלחימה של חזבאללה. כמאמר מפקד פיקוד הצפון אמיר ברעם: "אם תיאסר עלינו לחימה, נדע לתבוע מחיר כבד מהארגון הזה ומאלו הנותנים לו חסות – גם מפטרונוי שבצפון מזרח, גם מן הבירה של המדינה הלבנונית אשר בביירות ובוודאי שמן הכפרים השיעיים בדרום לבנון אשר משמשים מחסה ובסיס לכוחות הטרור של חזבאללה" (מערכת ישראל היום, 2020).

סיכום

כוח צה"ל באימון שדימה מלחמה בלבנון (צילום: דובר צה"ל)

בתום כהונה של שנתיים כמפקד פיקוד הצפון, ענה אלוף יואל סטריק לשאלה איך תיראה המלחמה הבאה את התשובה הבאה: "מדממת. אין לי ספק שהמרחב הצפוני יחטוף את היקפי האש הגדולים ביותר, בעיקר באזורי הגבול – יישובים, מוצבים, עמדות בקו הגבול. תשתיות, זה יהיה המרכיב המשמעותי ביותר בתוכנית הפעלת האש של חזבאללה במלחמה הבאה, ולכן זה יהיה שונה מכל מה שקרה בדרום או ב'צוק איתן' או במערכות קודמות. זה לא מתכתב באותם ממדים ולא באותן עוצמות. זה ארגון אחר לגמרי" (בוחרוט, 2019).

בתום כהונה בת שלוש וחצי שנים כמפקד פיקוד הצפון, אמר אלוף אמיר ברעם: "אין מלחמות קלות. המלחמה הבאה לא תיערך שישה ימים וככל הנראה לא יחולקו בסופה אלבומי ניצחון. יהיו נפגעים ויהיה הרס רב, גם בעורף הישראלי. היא גם לא תתבצע ללא חוסר באמצעים, אך זה כאין וכאפס אל מול מה שיקרה בלבנון. אנו נפעל בצורה חסרת תקדים, נתקוף אלפי מטרות צבאיות ונשמיד אויב. אני ממליץ שתמיד נדגיש את מה שיקרה לצד השני בתרחיש שכזה לפני שנמנה את הנזקים שלנו. אין מלחמה בצפון ללא תמרון; כדי לפגוע פגיעה אנושה בארגון הטרור הזה ולהכריעו נדרש לתמרון לעומק השטח עם כוחות חי"ר, שריון, הנדסה וגם מערך המילואים ייקח חלק משמעותי במלחמה היבשתית הזאת. זה יהיה תמרון רבי-ממדי, רבי-זרועי שכמוהו לא נראה בעבר. הוא ילווה במהלומות אש מדויקות וקטלניות" (וקנין, 2022).

אמירותיו של ברעם ושל קודמיו בתפקיד, יחד עם אמירות מפקדי פיקוד העורף, ראשי אמ"ן והרמטכ"לים מאז מלחמת לבנון השנייה, הן חלק ממעשה תיאום הציפיות עם הציבור הישראלי. מאמר זה נועד לתאר את הצורך בתיאום ציפיות לגבי כלל מרכיבי המלחמה, כולל המרכיבים הפחות נעימים לשמיעה כמו מספר חללי צה"ל הצפוי. תיאום ציפיות זה חיוני לשימור החוסן הלאומי תוך כדי עימות עתידי בלבנון, שיהיה מהסוג של מלחמה כוללת שאזרחי ישראל לא חוו עשרות שנים.

צה"ל, ביכולותינו הנוכחיות, יכול וצריך לנצח במלחמה כזו, ויעשה זאת בהצלחה בהינתן הבנה בין-מדרגית (בתוך דרגי הצבא ובינו לבין הדרג המדיני) ובין הצבא לאזרחים של מה ייחשב כניצחון – בהיבטים של פגיעה באויב, של משך המלחמה ושל המחיר הצפוי בה.

אחרי מלחמת ששת הימים נכתבו אלבומי ניצחון, על אף שנהרגו בה כ-800 חיילים ונפלו 46 מטוסים – כחמישית מסד"כ חיל האוויר. זאת משום שהיא נתפסה כמלחמה מוצלחת במיוחד, משום שההישגים שלה היו טובים בהרבה ביחס לציפיות ולהערכות הקודרות שקדמו לה. התשובה לשאלה האם ייכתבו אלבומי ניצחון אחרי מלחמה שלישית בלבנון אינה תלויה רק בהיקף הנפגעים בעורף ובחזית, אלא גם, ואולי בעיקר, בהישגים של צה"ל במלחמה כזו. אם צה"ל יצליח להשמיד את תשתיות הלחימה של חזבאללה, להרוג ולפצוע אלפים מלוחמיו, כנראה שיכולתו של חזבאללה להשתקם תהיה נמוכה. ולא רק זאת, ייתכן שהוא ישנה את תפיסתו היסודית ויגיע למסקנה כי אין טעם להתמודד בשדה הקרב מול ישראל.

הטענה כי "אי אפשר להכריע ארגון טרור" נכונה בהיבט הרעיוני-פילוסופי שלה, אך היא שגויה לחלוטין בהיבט הפרקטי. הטרור הפלסטיני הוכרע לאחר סדרת מבצעים שהחלה ב"חומת מגן", על אף שרעיונות הלאומיות הפלסטיניים לא נזנחו. הפרקטיקה של המאבק הפלסטיני השתנתה. גם למצרים היה הרעיון "לזרוק את הישראלים לים". מדינת מצרים לא הוכרעה מעולם, אך צבאה הוכרע בשדות הקרב של 56 ו-67, והגיע להישגים מוגבלים ב-1973 למרות התחלה בתנאים

טובים מאוד של מתקפת פתע. הדבר גרם למנהיגי מצרים להיות ריאליים ולהבין שהרעיון להשמיד את ישראל חסר תוחלת. מלחמה שתבוצע היטב בלבנון, בעיני הציבור הישראלי ובעיני האויב, יכולה להביא לתוצאה דומה. גם בתרחיש של מלחמה רב־זירתית, הכוללת מלחמה בלבנון, ירי מעזה, מהומות באיו"ש וירי איראני על ישראל, נכון יהיה להתמקד באויב העיקרי – חזבאללה. במצב של מלחמה רחבת־היקף בלבנון, הירי הנוסף על העורף הישראלי מעזה ומאיראן יהיה קטן לעומת מסת הירי מלבנון. צריך יהיה לפגוע בחמאס בעזה ובאיראן, אך לא באופן כזה שיפגע ביכולת להגיע להישג שתואר כאן מול חזבאללה. ניצחון מכריע על חזבאללה ישפיע על שאר אויבי ישראל יותר מאשר פגיעה לא מכרעת גם בחזבאללה וגם בהם.

תודה לאל"ם (מיל.) ד"ר אסף חזני, חוקר במרכז דדו; לאל"ם (מיל.) משה שרביט, רמ"ח חק"ב במפא"ת; לתא"ל רומן גופמן, מפקד מל"י; לתא"ל ד"ר איל פכט, מפקד מרכז דדו; ולאל"ם (מיל.) עמרי שדה, על הערותיהם הטובות למאמר.

רשימת המקורות

- איזנקוט, גדי (2015). "אסטרטגיית צה"ל", לשכת הרמטכ"ל.
- איזנקוט, גדי. דברים בכנס INSS בנושא התמרון היבשתי ככלי חיוני בביטחון הלאומי. 11 בנובמבר 2019, <https://www.inss.org.il/he/maneuver-warfare-national-security/>
- בוחבוט, אמיר (19 באפריל 2019). "אלוף פיקוד צפון מסכם קדנציה: חיזבאללה מסוגל לירות אלף טילים ביום". **וואלה!**
- בוחבוט, אמיר (9 בספטמבר 2022). "במערכה מול חזבאללה קצב האש יהיה גבוה פי 10". **וואלה!**
- בן ישי, רון (2 בפברואר 2021). "הלגיטימציה מאת כוכבי: תקיפה קטלנית אך מוסרית". **Ynet**.
- בן ישראל, יצחק (מאי 2007). "מלחמת הטילים הראשונה ישראל – חזבאללה (קיץ 2006)". **אוניברסיטת תל אביב – סדנת תל אביב למדע, טכנולוגיה וביטחון**.
- ברעם, אמיר ופרל פינקל, גל (אוגוסט 2021). "רף פצ"ן – לחשל את החרב". **מערכות**, גיליון 491, עמ' 15-8.
- המרכז למורשת המודיעין (16 בדצמבר 2012). "ממצאי ניתוח שמות המחבלים ההרוגים במבצע "עמוד ענן" ובחינת היחס בינם לבין אזרחים בלתי מעורבים, שנהרגו בשוגג".

- הראל, עמוס וכהן, גילי (10 ביולי 2016). "חיזבאללה – לא ארגון, צבא בגודל בינוני". **הארץ**.
- וקנין, יוסי (16 בספטמבר 2022). "אלוף פיקוד צפון היוצא אמיר ברעם מסכם שלוש וחצי שנים בתפקיד". **Mynet העמק**.
- זיתון, יואב (26 במאי 2022). "תרחיש המלחמה של צה"ל: תוך תשעה ימים – אלפי הרוגים בלבנון, 300 בישראל". **Ynet**.
- כהן, גילי (15 ביוני 2015). "גרסת צה"ל: בצוק איתן נהרגו 761 אזרחים פלסטינים – מחצית מהמספר שקבע האו"ם". **הארץ**.
- כוכבי, אביב (יוני 2020). "הקדמת הרמטכ"ל". **בין הקטבים**, גיליון 28-30, עמ' 7-10.
- כספית, בן, ואמיר, נועם (5 באפריל 2015). "אלוף פיקוד העורף היוצא: 'השאירה – הרוג אחד על כל עשרת־אלפים רקטות'". **מעריב און ליין**.
- לימור, יואב (9 בפברואר 2019). "כיפת ברזל הכניסה את העורף לשאננות". **ישראל היום**.
- לסלוי, אוהד ולוי, מאור (מאי 2021). "חק"ב היסטוריה־מיתית: מאפייני לחימה ביעדים מבוצרים ומאפייני לחימת חי"ר בטווח קצר". **המחלקה להיסטוריה**.
- מפא"ת־מו"פ־המחלקה לחקר ביצועים (9 ביולי 2019). "השפעת שיעור הנפגעים על סיכויי הצלחה של כוח חי"ר – בחינת מודל RAND לאור ניסיון צה"ל".
- מערכת (19 בפברואר 2020). "אלוף פיקוד צפון: 'חיזבאללה מתעצם באמצעי לחימה מדויקים על אף הקושי הכלכלי'". **ישראל היום**.
- פינקל, מאיר (אפריל 2022). "בין הערכה להשפעה על המציאות – מדוע הבנות שהתפתחו באמ"ן על חזבאללה השפיעו באופן מוגבל על היערכות אמ"ן וכלל־צה"ל למלחמת לבנון השנייה?". **המרכז למורשת המודיעין ומרכז דדו**.
- עמידרור, יעקב (מאי 2021). "המלחמה נגד חזבאללה בלבנון – לשם מה נילחם?". **בין הקטבים**, גיליון 31-32, עמ' 31-40.
- מערכת (15 במרץ 2022). "מפקד פיקוד העורף: 'תרחיש הייחוס במלחמה הבאה – 2,000 טילים ביום'". **ערוץ 7**.
- קוריאל, אילנה (27 ביוני 2019). "כוכבי: האויב הפך לצבא טרור מאורגן, אזרחיו לא יהיו מגן". **Ynet**.
- שלח, עפר (17 ביוני 2011). "אנחנו לא נהיה דרזדן". **אתר nrg**.

מחשבות על "עלות השחר" - סכנת ההצלחה

סרן (מיל.) גל פרל

סרן (מיל.) גל פרל, חוקר במרכז דדו וקצין מילואים בעוצבת הצנחנים "חיצי האש"

תקציר

מבצע "עלות השחר" היה מבצע מוצלח שבו פגע צה"ל ביעילות בגא"פ, תוך בידול החמאס ומניעת הסלמת העימות לזירות נוספות. המבצע אמנם שיפר את ההרתעה במרחב, אך הרתעה היא מושג חמקמק, ובלתי מדיד. יש לזכור שמה שהיה הוא לא בהכרח מה שיהיה ולכן, מחשש שהצלחת המבצע "תעוורר" אותנו ל"פילים שבחדר", ראוי לתת עליהם את הדעת. הראשון הוא ההבנה שה"לוקסוס" שבמערכות חד-זירתיות נגמר וצה"ל יידרש להתמודד מעתה עם מערכות רב-זירתיות. השני נוגע למוכנות כוחות היבשה ולנכונות להפעילם. על צה"ל להוסיף ולבנות את כוחו למערכות רב-זירתיות ולשוב לתפיסת התמרון ההכרעתי שישרת את אסטרטגיית צה"ל, הן במערכה שכזו והן בכדי להרתיע מפתיחת זירה נוספת במהלך מערכה חד-זירתית.

מבוא

בספרו "עד עלות השחר" תיאר המשורר ואיש הפלמ"ח חיים גורי את זיכרונותיו ממלחמת העצמאות. כסמ"פ בחטיבת הנגב השתתף גורי במבצע "חורב" שהגה מפקד חזית הדרום, יגאל אלון. "מהלומת 'חורב' נבנתה על הפתעה. הפתעה בזמן, במקום, בשיטה, בכוח" (גורי, 2000, עמ' 88). אף שישנם הבדלים רבים בין המערכה "חורב" לבין מבצע "עלות השחר" שביצע צה"ל לאחרונה הרי שישנם קווי דמיון, שכן גם מבצע זה התבסס על הפתעה בזמן, במקום, בשיטה ובכוח. מבצע "עלות השחר" היה מבצע שבו הפגין צה"ל את יכולתו המרשימה הן בהתקפה, בהפעלת תשלובת מודיעין-תקיפה קטלנית ומהירה והן בהגנה, שבאה לידי ביטוי במערכי ההגנ"א ובהתגוננות פסיבית יעילה ואחראית של האזרחים. אלו אפשרו לצבא, בדומה למבצע "חגורה שחורה" בשנת 2019, לפגוע קשות

בארגון הג'יהאד האסלאמי (גא"פ), לשמור את הלחימה ממוקדת רק בו מבלי שהחמאס ייקח גם הוא חלק בלחימה ולמנוע הסלמה של העימות לזירות נוספות. עם זאת לאחר המבצע ראוי לשאול כמה שאלות ולצד ההישגים להישאר מוטרדים מכמה היבטים. מאמר זה ינתח את המבצע ולאחר מכן ייבחנו מספר תחומים שלא באו לידי ביטוי במבצע, אך אסור להתעלם מהם, משום שההצלחה יכולה להוביל ל"עיוורון" וליוהרה.

"אז מה היה לנו שם?"

המבצע החל ביום שישי, 5 באוגוסט 2022, בשעה 16:16 בעקבות מתיחות בגזרת רצועת עזה, שנבעה מאיום מצד ארגון גא"פ להגיב בירי נ"ט על מעצר אחד מבכירי בג'ינן שלושה ימים קודם לכן. בעקבות האיום והאפשרות להסלמה, נערך צה"ל בשורה של פעולות הגנתיות, ובהן הטלת מגבלות על תנועת תושבי יישובי עוטף עזה (זיתון, 7 באוגוסט 2022).

היעדים הצבאיים של המבצע היו "חיזוק ההרתעה מול הגא"פ, בידול החמאס, השבת הבידול מול עזה ואיו"ש, חזרה למשטר ביטחון משופר ברצועה, תוך הימנעות מהסלמה ושימור לגיטימציה להפעלת הכוח" (בניהו, 2022, עמ' 16). באישור הדרג המדיני, בראשות ראש הממשלה יאיר לפיד ושר הביטחון בני גנץ, ובפיקוד הרמטכ"ל אביב כוכבי, נפתח המבצע בפעולה מפתיעה של צה"ל, במהלכה הותקפו מן האוויר שורה של יעדים של הגא"פ ובוצעו מספר סיכולים ממוקדים של בכירים בארגון (מערכת את"צ, 8 באוגוסט 2022).

בשלושת ימי הלחימה תקף צה"ל מהאוויר ובאש מנגד שירו טנקים וכוחות מעוצבת הקומנדו, בהם יחידות מגלן ואגוז, ופגע בחוליות שיגור, מפקדות, אמצעי לחימה ומחסני אמל"ח ועמדות תצפית של הגא"פ (מערכת את"צ, 8 באוגוסט 2022). במקביל ביצע צה"ל שורה של מבצעים ביהודה ושומרון בהם נעצרו עשרות מאנשי הגא"פ. בסך הכל הותקפו כ-170 מטרות של הגא"פ.

בישראל פינו צוותי מד"א לבתי חולים 47 בני אדם (פצועים קל ונפגעי חרדה). בלחימה שיגר הגא"פ כ-1,100 רקטות, מתוכן כ-160 התפוצצו בשטחי הרצועה (ופצעו והרגו אגב כך אזרחים פלסטינים) כ-300 יורטו בידי כיפת ברזל ב-96% הצלחה (זיתון, 7 באוגוסט 2022).

כעבור שלושה ימי לחימה הושגה הפסקת אש והמבצע הגיע לסיומו לאחר שהביא, כמאמר שר הביטחון גנץ, ל"הסרת האיום המיידי מעוטף עזה", וצה"ל שמר בו על חופש פעולה מבצעי בכל הזירות וחיזק את ההרתעה (אורן, 2022).

"הפילים שבחדר"

המענה שהציב צה"ל, בדמות מבצע "עלות השחר", היה בסך הכל מוצלח, ויתכן גם שלצד הפגיעה בגא"פ, ארגון הפרוקסי האיראני ברצועת עזה, שופרה במידת מה, ההרתעה מול ארגון הפרוקסי האיראני המשמעותי ביותר באזור, חזבאללה. אבל בשני המקרים, מוטב להיות צנועים.

אמנם ישראל הצליחה למעשה להשיג את כל היעדים הצבאיים שנמנו לעיל, וצה"ל הפעיל תשלובת מודיעין־תקיפה שיש בה בכדי ללמד שגם במידה והלחימה היתה מתרחבת, או נעשית מראש כנגד אויב בהיקף רחב יותר (חמאס, למשל) היה צה"ל משיג פגיעה קשה בפעילים (בכירים וזוטרים), תשתיות ומערכים קריטיים. אך יכולותיו המוגבלות של הגא"פ אפשרו לצה"ל לנטרל את עיקר פוטנציאל ההיזק שלו, ובמקביל הופעלו מספר מהלכים שמנעו את התלקחותה של זירה נוספת באיו"ש. אלו תנאים שלא בהכרח (ואף סביר שלא) יתקיימו במערכה כנגד אויב אחר.

יתרה מכך, המבצע אמנם שיפר את ההרתעה הישראלית במרחב, אך הרתעה היא מושג חמקמק, ובלתי מדיד. ככלל, אויביה של ישראל מורתעים ממלחמה של ממש כנגדה, אבל יש בהם את הנכונות ללכת על הסף ולנהל, בדומה לישראל, מערכה בין המלחמות (מב"מ) כדי לשפר את מצבם במאזן מולה, ולכן לא מן הנמנע שלמרות הצלחת המבצע תידרש ישראל להוסיף ולתחזק את ההרתעה הן כנגד הגא"פ והן כנגד שאר אויביה.

ישראל השכילה הפעם להפוך את הקערה ולקחת את היוזמה (שהיא כידוע, משחק סכום־אפס) לידיה, אך היו גם מערכות שבהן היתה היוזמה בידי האויב, והדבר הקשה על צה"ל לפגוע בו ביעילות דומה. יש לזכור שמה שהיה הוא לא בהכרח מה שיהיה. לכן, עם סיום המערכה, ומתוך חשש שהצלחת המבצע "תעוורר" אותנו ל"פילים שבחדר", ראוי לתת עליהם את הדעת.

הרמטכ"ל כוכבי בסיור בגזרת עוטף עזה במבצע "עלות השחר" הרמטכ"ל כוכבי בסיור בגזרת עוטף עזה במבצע "עלות השחר", (צילום: דובר צה"ל).

ה"פיל" הראשון נוגע למושג הרב־זירתיות. מרבית מלחמות ישראל עד למלחמת יום הכיפורים היו מלחמות רב־זירתיות, כלומר כאלו שבהן נדרש צה"ל לפעול במקביל במספר זירות לחימה, בין שיש ביניהן זיקות (והן מתואמות ותומכות זו את זו) ובין שלא. הזיקה בין הזירות אינה תנאי להגדרת מערכה רב־זירתית, כי אם הצורך של צה"ל להתמודד במקביל עם יותר מזירת לחימה אחת. צה"ל נבנה לכך,

והמענה היה בעיקרו בידול ודירוג אסטרטגי בין הזירות ותמרון הכרעתי, כאמור באופן מדורג, בכל זירה וזירה.

כך היה במלחמת העצמאות, בשורה של מבצעי תמרון הכרעתיים שבוצעו בדירוג, ובהם מבצע "חורב" בחזית הדרום (שעליו, כאמור, כתב גורלי), וכך היה גם במלחמת ששת הימים. באמצע אמנם היה מבצע קדש, מערכה חדזירתית כנגד המצרים בחצי האי סיני, אך האפשרות שהמערכה תסלים ותיפתח זירה נוספת (ירדן) הדאיג את רה"מ דוד בן-גוריון והרמטכ"ל משה דיין. לצד החשש מעצם הלחימה ביותר מזירה אחת ביקשה ישראל, בטרם הלחימה, להבטיח את חופש הפעולה שלה לפעול בזירה נוספת, במידה ותיפתח (גולני, 1994, עמ' 124-127).

אולם, אף שצה"ל נבנה לכך וראה בכך איום ייחוס הרי שקביעתו של הפרשן המצרי מוחמד חסנין הייכל, סמוך למלחמה ב-1973, לפיה "הפחד והסיוט של ישראל היא אפשרות מלחמה בשתי חזיתות" (שיף, 1974, עמ' 31) היתה נכונה. ישראל הותקפה בו זמנית מצפון ומדרום, כך שנדרשה לפצל את משאביה, הן באוויר, תחום שהיווה עבורה מכפיל כוח של ממש, והן ביבשה. צה"ל הצליח לחלץ ניצחון צבאי במלחמה זו הודות למספר החלטות מפתח שהתקבלו במטכ"ל (הבולטת שבהן היא ההחלטה לבלום בחזית הדרום ולהכריע תחילה בחזית הצפון) ולמיומנותם ואומץ לבם של המפקדים והלוחמים, בדגש על אלו שבכוחות היבשה.

מאז היו מרבית העימותים בהם לחמה ישראל חדזירתיים. **גם האיום השתנה.** כבר בשנת 1995 ציין אלוף יורם יאיר שלמעשה התפתחה מציאות שבה "הנכשלים, אלה שכלל לא היו במירוץ, אלה שאף פעם לא היוו איום, פיתחו מן סוג של מלחמה, שאנחנו, משתתפי המירוץ, עם כל החוכמה והטכנולוגיה – הטילים המונחים, המטוסים החמקניים המכ"מים המתוחכמים – לא יודעים מה לעשות נגדה. וכך, מלחמה עממית עם רובים ומקלעים וכמה מוקשים וקצת אר.פי.גי, קובעים בעולם דברים, והופכים את המעצמות לחסרות-אונים. צרפו לכל נשק "כבד" של מרגמות וקטיושות ויש לנו כוח "צבאי" מפרג, אך בעל יכולת השפעה אזורית. הבעיה העומדת היום בפני המדינות המודרניות ובכללן ישראל, ובוודאי תעמוד גם בעתיד, היא איך מתמודדים עם סוג כזה של מלחמה. זה לא מה שתיכננו במשך עשרות שנים; זה לא מה שהכנו את עצמנו לקראתו, וגם אין לנו תשובה נאותה" (יאיר, 1996, עמ' 83).

ואכן, בדומה לגא"פ במבצע "עלות השחר", צבאות טרור דומים שמולם מתמודדת ישראל הצליחו באמצעים מוגבלים (נ"ט, מרגמות ורקטות) להציב מול ישראל משוואת הרתעה על אף פערי העוצמה הברורים שנוטים בבירור לטובת ישראל. אמנם, גם במהלך מבצע "חומת מגן", מלחמת לבנון השנייה ומבצע "עופרת יצוקה" נדרשה ישראל לאזן בין זירות, אך קשה לתארן כחזיתות של ממש. זאת, אף שב-2006 ניהל צה"ל במקביל מבצע התקפי גדול יחסית, מבצע "גשמי קיץ" ברצועת עזה, ואת מלחמת לבנון השנייה, ונדרש לאזן את המשאבים, הכוחות והתשומות בשתי הזירות (גולן, 2022, עמ' 159-160).

יתרה מכך, גם בשגרה נדרש המטכ"ל לאזן בין המתחים בין הזירות. במהלך

כהונת הרמטכ"ל גדי איזנקוט, למשל, נדרש צה"ל להתמודד עם הפרות סדר המוניות ואלימות סמוך לגדר ברצועת עזה, שכללו הפרחת עפיפוני תבערה ובלוני נפץ וכן מעשי חבלה וירי, לסכל טרור ביהודה ושומרון, ולהמשיך במב"מ שמטרתה לסכל את הצטיידות חזבאללה בנשק איכותי ומדויק, הרחקת נוכחות הצבאית האיראנית מסוריה.

המדיניות הישראלית, כמאמר איזנקוט, היתה לפעול בשתי הזירות שהוזכרו ובמקביל "להילחם בכוח 'קודס' ולשבור להם את העצמות" (רביד, 2022, עמ' 142). אף שהמערכה היתה חשאית בעיקרה היא כללה שני ימי קרב בעצימות גבוהה. בראשון, בפברואר 2018, בפעולת גמול תקף חיל האוויר את בסיס בסוריה שממנו שוגר כלי הטיס שחדר לישראל והושמד. בתקיפה נפגע מטוס קרב של חיל האוויר מטיל נ"מ סורי והתרסק בשטח ישראל (הצוות צנח בשלום). בתגובה תקף חיל האוויר והשמיד חלק ניכר ממערך ההגנ"א הסורי. במאי אותה שנה, במבצע "בית הקלפים" תקף חיל האוויר בהצלחה עשרות יעדים איראניים בסוריה. בדצמבר 2018 יצא צה"ל במפתיע למבצע "מגן צפוני", במהלכו השמיד את מנהרות החדירה של חזבאללה מלבנון לאצבע הגליל. כלל המתחים הללו חייבו איזון והפעלת כוח מדודה מאוד בכדי לממש את כלל יעדיה של ישראל, שהשתנו מזירה לזירה, מבלי להידרדר למלחמה (פרחי, 2021, עמ' 17-8).

למן שנות התשעים ביכרה ישראל מבצעים מבוססי אש ומודיעין על תמרון יבשתי, שכן ארגונים אלו חסרו מרכז כובד ברורים, ובשל רצונה במערכות חד-זירתיות, קצרות, מעוטות נפגעים שיסתיימו בהישגים ברורים. אך בכך מגולם פרדוקס. ההישג שיביא מאמץ האש במהלך הלחימה עצמה יהיה בהכרח מוגבל, משום שהאויב הסתגל ונבנה באופן שיאפשר לו להוסיף לשגר ולפעול גם נוכח תשלובת מודיעין-תקיפה היעילה והמרשימה שבנה צה"ל. מה גם שניסיון העבר מלמד שלאחר מספר ימי לחימה מידלדל צונח מספר המטרות לתקיפה. צה"ל יודע להשמיד במהירות את "בנק המטרות" שהוכן מראש, אך האויב נשמר מחשיפה ופעל ממרחבי התת-קרקע ומלב השטח צפוף האוכלוסייה.

למעשה, ישראל אמנם מוציאה לפועל מערכות חד-זירתיות קצרות, אך לא פעם אלו מתארכות, ומסתיימות בהישג מוגבל מאוד, כשבמקביל היא מגדילה את רצונם של אויביה להפוך את המערכות לרב-זירתיות.

אין בכך בכדי לבטל את האינטרס הישראלי שהמערכה תהיה חד-זירתית, קצרה, תכליתית, מעוטת נפגעים ומרובת הישגים, אך יש להיות מודע לכך ולהיערך גם למלחמה רחבה יותר. **מבצע "שומר חומות" שהתרחש במאי 2021 הביא להבנה שה"לוקסוס" בדמות מערכות חד-זירתיות נגמר.** יכולתו של החמאס לקשור אז בין הזירה העזתית לבין הזירה ביהודה ושומרון סביב סוגיית ירושלים והר הבית, ולהשפיע גם על הזירה הפנימית ולהביא לגל אלימות בערים המעורבות בישראל גופא, מלמד כי ישראל תתקשה בעתיד לבדל בין זירות, כפי שעשתה בעבר, בין שתבקש להכריע במדורג כבעבר, ובין שתבקש להכיל את האיום ולרסנו. האפשרות שתפרוץ מערכה רב-זירתית מחייבת שורה של צעדים כדי לשפר את

המוכנות אליו. צעד משמעותי אחד נוגע להקמת "משמר לאומי", כוח ביטחון פנים, מונחה משטרת ישראל שייתן בידי ישראל יכולת להטיל כוחות לזירה נתונה בלב המדינה, כדי לאפשר לצבא חופש פעולה בזירות הלחימה העיקריות (חליוה ופרל פינקל, 2021). **צעד נוסף יהיה שיפור היכולת לנייד כוחות בין זירות במהלך לחימה**, בין שיהיו אלה כוחות הגנ"א, פקע"ר או כוחות יבשה שתכליתם לקחת חלק במהלך מתמרן.

ראוי גם לשקול גם אפשרות נוספת שנוגעת לעוצמתה של ישראל ביחס לאויביה. במידה ועימות שכזה יתרחש שוב, ניתן לשקול פעולות כנגד נכסי האויב הן בזירת הלחימה העיקרית והן כנגד נכסי בזירות נוספות בין שאלו יהיו ביהודה ושומרון ובין שאלו יהיו במדינות אויב אחרות. **בניגוד לאויב, ישראל יכולה "לשחק על כל המגרש", ולא רק בזירת הלחימה העיקרית**. זוהי חוזקה שראוי לנצל, בזמן ובמקום המתאים.

ה"פיל" השני נוגע למוכנות כוחות היבשה ולנכונות להפעילם. במבצע "עלות השחר" לא נדרש צה"ל להפעיל כוחות מתמרנים ברצועת עזה. המבצע היה מבצע קטן וקצר בהיקפו ובמשכו, כנגד ארגון טרור מוגבל יחסית ביכולותיו. הפעלת כוחות היבשה במבצע היתה מסלימה את העימות ופועלת בניגוד לאינטרסים של ישראל. אבל העובדה שכך אירע במבצע האחרון (ובאלה שקדמו לו פרט ל"עופרת יצוקה" ו"צוק איתן") אין בה בכדי ללמד שכך יהיה בעתיד.

לאורך השנים הצליח צה"ל לנהל כנגד החמאס והגא"פ ברצועת עזה מספר סבבי לחימה מבוססי אש, שבמהלכם פגע במערכים קריטיים של האויב ובפעילי טרור רבים. בזירת הדרום אפשר לעשות כן, בשל טיב האיום, ההיקף הגיאוגרפי של הרצועה והמענה ההגנתי המתקדם, לנהל מערכה שעיקרה ואף כולה מבוססת על מהלומות אש מנגד. מנגד, בזירה הצפונית, לא תוכל ישראל לעשות כן. היקף וחומרת האיום על העורף, ויכולתו של חזבאללה לפגוע ביישובים בגבול לבנון יחייבו את צה"ל להפעיל, לצד מהלומות אש עוצמתית, מערכתית ומדויקת, תמרון אגרסיבי ומהיר לשטח האויב בכדי להסיר את האיום (ברעם ופרל פינקל, 2021, עמ' 8).

טנק בגזרת עוטף עזה במהלך מבצע "עלות השחר", (צילום: דובר צה"ל).

במקרה של מערכה רב־זירתית תתחדד דילמת התמרון עוד יותר, בשל המגבלות וצווארי הבקבוק של האש והמודיעין, הצורך לקיים כלכלת חימושים והעובדה ש"בנק המטרות", כאמור, ייגמר במהירות. הניסיון שלנו, כתב בשעתו אלוף אהרון חליוה, "להימנע מהקרבת היבשתי, הסתכם במלחמות ארוכות יותר ואפקטיביות פחות. אנו מחזקים עוד ועוד את "הרגל הבריאה" שלנו – יכולות האיסוף והתקיפה "מנגד", ומתפלאים שאנו לא נפתרים מה"צליעה" שמקורה ברגל של התמרון היבשתי" (חליוה, 2016, עמ' 19).

אין להתפלא, אם כן, על הצלחת צה"ל במבצע שבו הופעלה תשלובת המודיעין־תקיפה שבנה צה"ל לאורך שנים. אך מוטב, לצד המשך חיזוק הרגל ה"חזקה" לפעול כדי לחזק את הרגל ה"חזקה פחות", כוחות היבשה. כדי שיהיה בידי ישראל מענה מרתיע להתפתחויות. שכן, האויב לא בהכרח פועל בהתאם לאינטרס הישראלי. הפיכת אויביה של ישראל לצבאות טרור הפכה תמרון זה שוב לרלוונטי, שכן לצבאות, בניגוד לארגוני טרור קטנים וגמישים, יש מרכזי כובד, נכסים חיוניים ומערכים ששלילתם תוציאם משיווי משקל ותסייע להכרעתם.

תמרון זה יהיה במהותו הכרעתי, כדי לצאת מן "המבוי הסתום" שאליו גוררים אותנו סבבי הלחימה מבוססי האש (אורטל, 2022, עמ' 38-46). יעדי התמרון יהיו לפגוע ביעילות בכוחות האויב ולשלול ממנו נכסים חיוניים לדוקטרינת הפעולה שלו (מערכי אש, פיקוד ושליטה וכן מנהרות), שבהם מאמצי האש של צה"ל לא הצליחו לפגוע. יתרה מכך, כמאמר מח"ט גולני גבי אשכנזי (לימים הרמטכ"ל) בטרם פשיטה בלבנון ב־1987, "יש ממד אחר מבחינת האויב ברגע שהוא יודע שאתה מסתובב באזור היעדים, כלומר באזור שלו" (בן ישי, 2021, עמ' 318).

הצלחת כוחות היבשה לממש את משימותיהם תלויה בראש ובראשונה במפקדים איכותיים, מאומנים, יוזמים, נחושים ותחבולנים, ויש לשמר, לפתח ולטפח את שדרת מפקדי השדה בסדיר ובמילואים. אך אין להסתמך רק על התעוזה והמיומנות לבדן ויש לצייד את הכוחות ביכולות חשיפה ואיתור, כמו גם באמצעים שיאפשרו להם לקבל תמונת מודיעין עדכנית ובמיגון שיאפשר להם לשרוד בשדה הקרב (אורטל, 2022, עמ' 289).

גם ברצועת עזה, וגם במבצע מוגבל מאוד בהיקפו כמו "עלות השחר", עשוי צה"ל להידרש לתמרון. תמרון שכזה, שבעימות מוגבל יהיה מצומצם בהיקפו (פשיטה), יהיה רלוונטי ולעיתים אף מתחייב בשל הצורך לקצר את משך הלחימה ולצמצם את הירי על העורף. דפוס הפעולה של מבצעים מבוססי אש מביא לא פעם להארכת משך המערכה. החתירה לקיצור משך המערכה היא שהופכת את התמרון הקרקעי לכלי חיוני, בין אם כמאמץ עיקרי ובין אם כמאמץ נלווה לאש.

סיכום

מבצע "עלות השחר" היה מבצע מוצלח ותמיד טוב להתמקד בחצי הכוס המלאה, אך המלחמה, כשתבוא, תראה אחרת לגמרי בעוצמתה ולא תהיה מוגבלת לזירה אחת בלבד.

במלחמה שכזו, שבה היוזמה לא בהכרח תהיה בידי צה"ל, המודיעין עלול להיות דל, שכן האויב (בצפון ובדרום) נעלם, נטמע באוכלוסייה ונחבא אל התת-קרקע, וערוך לפעול נוכח מאמץ האש של צה"ל. האש המסיבית שיסגר לעבר העורף תשבש את פעילות צה"ל ומערכים שונים עשויים לא לפעול באותה יעילות שבה פעלו במבצע מוגבל. אז יידרש צה"ל ליכולות שבשגרה מופעלות פחות, ובהן כוחות היבשה, אך כשירותן אינה נבנית מעכשיו לעכשיו ובניין הכוח שלהן הוא תהליך ארוך ורבי-שנתי.

על צה"ל להוסיף ולבנות את כוחו למערכות רביזרתיים ולשוב לתפיסת התמרון ההכרעתי שיוכל לשרת את האסטרטגיה של צה"ל, הן במקרה של מערכה שכזו והן בכדי להרתיע את אויביה של ישראל מליזום פעולה בזירה נוספת בעת שהיא מנהלת מערכה חד-זירתית. כך יהיה בידי ישראל מענה אפקטיבי לאיום הרביזרתי במעגל הראשון, שאף יאפשר לה להפנות מאמצים לאיומים אפשריים במעגל השלישי.

למרות התוצאה הטובה של מבצע "עלות השחר" ובעיקר בגלל סכנת ה"הסתנוורות" ממנה מוטב להישאר מוטרדים.

המחבר מודה לתא"ל ערן אורטל, אל"מ (מיל.) דביר פלג, סא"ל ד"ר איתי חימיניס וסא"ל (מיל.) אבירם רינג על הערותיהם הטובות למאמר.

רשימת מקורות

- אורטל, ערן (2022). **המלחמה שלפני**. משרד הביטחון.
- אורן, אמיר (10 באוגוסט 2022). "האתגר של גנץ: לשכנע בהכרחיותן של מכות המנע". **הארץ**.
- בניהו, אבי (12 באוגוסט 2022). "זבנג ולא גמרנו". **מעריב סופהשבו**, עמ' 16.
- בן ישי, רון (2021). **חי במלחמה**. ידיעות ספרים.
- ברעם, אמיר ופרל פינקל, גל (אוגוסט 2021). "רף פצ"ן – לחשל את החרב". **מערכות**, גיליון 491, עמ' 8-15.
- גולן, שמעון (2022). **אש בלבנון 2006**. מודן ומשרד הביטחון.
- גולני, מוטי (1994). "דיין מוביל למלחמה: מקומו של הרמטכ"ל בהחלטת ממשלת ישראל לצאת למלחמה באוקטובר 1956". **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 4, עמ' 117-135.
- גורי, חיים (2000). **עד עלות השחר**. הקיבוץ המאוחד.
- זיתון, יואב (7 באוגוסט 2022). "1,100 שיגורים, שני בכירים מחוסלים, 55 שעות: ממכת הפתיחה ועד הפסקת האש". *Ynet*.

- חליוה, אהרון (דצמבר 2016). "עוד מאותו הדבר" – על הצורך בדילוג תפיסתי בבניין הכוח". **בין הקטבים**, גיליון 9, עמ' 23-9.
- חליוה, אהרון ופרל פינקל, גל (יוני 2021). "דרוש משמר לאומי". **בין הקטבים**, גיליון 34.
- יאיר, יורם (1996). "אתגרים ביטחוניים, אנושיים וחברתיים של צה"ל" בתוך: יוסי אבנר (עורך). **דפי אלעזר**, גיליון 18, עמ' 81-90.
- מערכת את"צ (8 באוגוסט 2022). "עלות השחר": יומן המבצע – דקה אחר דקה". **אתר צה"ל**.
- פרחי, אמיר (ינואר 2021). "בין הצפון והדרום: המתח בין הזירות בעיצוב מדיניות הביטחון הלאומי של ישראל". **מערכות**, גיליון 489, עמ' 8-17.
- רביד, ברק (2022). **השלום של טראמפ**. ידיעות ספרים.
- שיף, זאב (1974). **רעידת אדמה באוקטובר**. זמורה-ביתן-מודן.

על הכותבים

- **תא"ל ערן אורטל** - מפקד מרכז דדו בשנים 2019-2023. שירת בעבר כקצין איסוף קרבי ובמגוון תפקידים במטה הכללי בתחומי תכנון, בניין הכוח והפעלתו באגף התכנון ובאגף המבצעים. בעל תואר שני בלימודי ביטחון מאוניברסיטת תל אביב ובוגר המכללה לביטחון לאומי.
- **תא"ל (מיל.) איתי ברון** - מפקד מרכז דדו בשנים 2007-2011. קודם לכן שירת כראש מחלקת המחקר של להק המודיעין בחיל-האוויר ואחרי כן כעוזר הבכיר לענייני הערכה של ראש חטיבת המחקר באמ"ן. לאחר שירותו כמפקדו הראשון של מרכז דדו, מונה לתפקיד ראש חטיבת המחקר באמ"ן. לאחר שחרורו מצה"ל שימש כסגן ראש המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS) למחקר. בעל תואר ראשון במשפטים מאוניברסיטת חיפה והסמכה כעו"ד ותואר שני במדע המדינה (לימודי דיפלומטיה ובטחון) מאוניברסיטת תל אביב.
- **אל"ם ט' ואל"ם ר' -** קצינים באגף אסטרטגיה ומעגל שלישי.
- **סא"ל ד"ר איתי חימיניס** - ראש ענף פיתוח ידע מערכתני במרכז דדו. העורך הראשי של כתב העת בין הקטבים. בעל תואר דוקטור במדעי המדינה מאוניברסיטת בר-אילן.
- **אלוף תמיר ידעי** - מפקד זרוע היבשה. שימש כמפקד חטיבת "גולני" במלחמת לבנון השנייה, כמפקד אוגדה 80, כראש חטיבת התורה וההדרכה, כמפקד אוגדת יהודה ושומרון, כמפקד פיקוד העורף וכמפקד פיקוד המרכז. בוגר המכללה לביטחון לאומי (מב"ל).
- **פרופסור מאיר ליטבק** - פרופ' מאיר ליטבק (דוקטורט, אוניברסיטת הרווארד, 1991) הוא פרופ' בחוג להיסטוריה של המזרח התיכון וכיהן כראש מרכז אליאנס ללימודים איראניים באוניברסיטת תל אביב בשנים 2010-2019. מתמחה בהיסטוריה המודרנית של איראן והשיעה, פרסם ארבעה ספרים וערך שמונה אחרים, וכן פרסם מאמרים על השיעה, על תנועות אסלאמיות רדיקליות, ועל אנטישמיות בעולם האסלאם..

- **תא"ל (מיל.) ד"ר מאיר פינקל** - מפקד מרכז דדו בשנים 2014-2019 וכיום ראש תחום המחקר במרכז דדו לחשיבה צבאית בין-תחומית. בתפקידו האחרון שימש כמפקד המרכז וקודם לכן, במלחמת לבנון השנייה, פיקד על עוצבת "מרכבות הפלדה". בעל תואר דוקטור בביולוגיה אבולוציונית מאוניברסיטת חיפה ותואר דוקטור נוסף במדעי המדינה מאוניברסיטת בר-אילן. ב־2019 קיבל תואר דוקטור נוסף בארכיאולוגיה פרה-היסטורית. בוגר המכללה לביטחון לאומי.
- **גל פרל** - חוקר במרכז דדו, מנהל, ועורך כתב העת "בין הקטבים" ומחלקת הדיגיטל של מרכז דדו. בעל תואר ראשון במדעי החברה מטעם אוניברסיטת בראילן ותואר שני בדיפלומטיה וביטחון מטעם אוניברסיטת תל אביב, והוא דוקטורנט במחלקה למדעי המדינה באוניברסיטת בראילן. בעבר שימש כחוקר צבא ואסטרטגיה במכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS) והפעיל את הבלוג המדיני-ביטחוני "על הכוונת". סרן (מיל.) בעוצבת הצנחנים "חיצי האש".
- **ד"ר ישי (ג'סי) פרס** - סגן הנשיא לאסטרטגיה במכון הישראלי לדמוקרטיה. בעל תואר ראשון בהיסטוריה מאוניברסיטת ייל ותואר דוקטור בלימודי מזרח תיכון מאוניברסיטת פרינסטון. מחבר הספרים **הימורו של נאצר: ההתערבות בתימן, מלחמת ששת הימים ושקיעתה של מצרים** (הוצאת פרינסטון, 2012), שזכה בפרס חייקין לשנת 2013, ו**שנית לא תיפול: איך ישראל תשרוד במזרח תיכון גרעיני** (הוצאת כנרת, זמורה, דביר, 2022).